

12134 N. 5927
KOLOZSVÁRI—SZEGEDI ÉRTEKEZÉSEK
A MAGYAR MŰVELŐDÉSTÖRTÉNELEM KÖRÉBŐL

38. SZ.

A JEZSUITÁK ISKOLÁI MAGYARORSZÁGON A 18. SZÁZAD KÖZEPÉN

IRTA:
HETS J. AURELIÁN
O. S. B.

PANNONHALMA, 1938

A

M.

TUDOMÁNYEGYETEM

KÖNYVTÁRA

SZEGED

42434

N. 5927.
KOLOZSVÁRI—SZEGEDI ÉRTEKEZÉSEK
A MAGYAR MŰVELŐDÉSTÖRTÉNELEM KÖRÉBŐL

38. SZ.

A JEZSUITÁK ISKOLÁI MAGYARORSZÁGON A 18. SZÁZAD KÖZEPÉN

IRTA:
HETS J. AURELIÁN

PANNONHALMA, 1938

SZTE Egyetemi Könyvtár

J000912226

**A M. KIR. FERENC JÓZSEF TUDOMÁNYEGYETEM BÖLCSESZETI-, NYELV- ÉS
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI KARÁHOZ BENYÚJTOTT DOKTORI ÉRTEKEZÉS.**

BIRÁLÓ: DR. ERDÉLYI LÁSZLÓ EGYETEMI NY. R. TANÁR.

TÁRSBIRÁLÓ: DR. FÓGEL JÓZSEF EGYETEMI NY. R. TANÁR.

42434

BEVEZETÉS.

Dolgozatunk a jezsuita rend magyarországi iskoláinak a XVIII. század közepéről való keresztmetszetét adja.

Fülöp—Miller nagy, átfogó munkájában (*Macht und Geheimnis der Jesuiten* 7. l.) azt mondja, hogy a jezsuitákra vonatkozó művek száma ezer felé jár. Ez a megállapítás már eleve hiábavalónak mutatna minden újabb törekvést a rend történetével kapcsolatban, ha ez a sok mű a nagy Renddel kapcsolatos minden kérdést tisztázna. Azonban azt látjuk, különösen mi magyarok, hogy még mindig sok kérdés eldöntetlen, még mindig nincs a nagymúltú Rend magyarországi részének multjához méltó monográfiája, sőt az egyes részletekben, még jóformán semmi sem történt.¹

A Rend tanítói tevékenységére vonatkozólag van a maga nemében páratlan munkánk: Fináczynek alább idézendő műve s e mellett számos monográfia a Millennium idejéből, mikor miniszteri rendeletre minden iskolának meg kellett íratnia az iskolai értesítő számára az iskola történetét. Látszólag tehát felesleges a jezsuiták iskoláival foglalkozni. Szekfü Gyula szerint is a jezsuita oktatás ma már tisztán áll előttünk.

Azonban Fináczy könyve csak rövid idő átmetszetét adja, az értesítőkben megjelent monográfiák pedig sok kívánnivalót hagynak maguk után.²

Nem tekinthetjük még lezártnak a magyar közoktatásügyre vonatkozó kutatásokat. Levéltárainkban, gyűjteményeinkben még annyi a közzéteendő (a feldolgozások után!) értékes adat, hogy még egy *Monumenta Hungariae Paedagogica* megindítása mindenképen indokolt volna.³

Gazdag anyaga van ilyen szempontból a pannonthalmi főapátsági könyvtárnak, amelynek a mult században sikerült megszereznie Paitner Mihály novii címzetes püspök, rátóti prépost, győri

¹ Hóman—Szekfü: *Magyar Történet*. Budapest, 1935. II. kiadás IV. 610. l. — Legújabban a Gyenis András vezetésével, a Pray Rendtörténetíró Munkaközösség kiadásában megjelenő, *Kiadványok Jézus Társasága magyarországi történetéhez* címet viselő tanulmányok sorozata igyekszik a hiányt pótolni.

² Mályusz Elemér: *Századok*, LXVI. 1932. 106.

³ Lukinich Imre: *Adatok a magyar külföldi iskoláztatás történetéhez*. Károlyi Árpád emlékkönyv. Budapest, 1933. 339. l. — Ilyen *Monumenta* szükségességét és tervezetét Fináczy már több mint harminc éve felvetette. V. ö. Fináczy Ernő: *Paedagogiai irodalmunk némely hiányairól*. *Magyar Paedagogia*. XII. 1903. 117.

kanonok, előbb jezsuita szerzetes kéziratokban gazdag könyvtárát.⁴ Ez a gyűjtemény sok értékes, eddig ismeretlen adatot tartalmaz a jezsuiták történetére és működésére vonatkozólag. Eddig a gyűjteményből nem igen dolgoztak, újabban a bencés rend tanárjelöltjei (Borbély Ignác, Jánosi Gyula, Kerényi Oláf, Villányi Anaklét) vizsgálták különböző szempontok szerint szakvizsgálati házi dolgozataikban, illetve doktori disszertációikban.

A mi dolgozatunkhoz is ez a gyűjtemény szolgáltatta a vezérforrást, de egyéb forrásokat is használtunk. (L. a könyvészetet.) Meglevő forrásaink határozták meg vizsgálódásunk korát, de ez a felvett kor önmagában is kerek egésznek alkot. A magyarországi jezsuita iskolák a 18. század első évtizedében sokat szenvednek a Rákóczi-féle felkelésben, sok helyütt szünetelnek is.⁵ A 30-as években a III. Károly-féle reform hoz változást, 1739-ben pedig az országos pestis zavarja a tanítás rendes menetét.

Mária Terézia uralkodásának első tíz éve a csendes és alkotó munka korszaka. Semmi sem zavarja a folytonosságot. De ez a kis korszak le is záródik az 50-es évek elején. Több mozzanat utal arra, hogy a Rend életében 1750-el új korszak kezdődik.⁶ Különösen a tanítás terén látszik meg az új idő beköszöntője, egymásután jönnek a felsőfokú tanítás reformjai.⁷ A francia felvilágosodás megérkezik már a Monarchiába is és a janzenista Gerhard van Swieten már ekkor megkezdje jezsuita ellenes tevékenységét, melynek célja az államhatalom befolyásának biztosítása a közoktatás egész területén.⁸

Mi még a régebbi, a reformok előtti viszonyokat vizsgáljuk, az új eszméknek nem találjuk nyomait, a jezsuita szabályok és fegyelem távoltartják az iskolától az új áramlatokat. Fináczy a reform utáni időket vizsgálta.

Célunk volt új adatokat hozni és különösen az egyes iskolák viszonyát, jogi helyzetét, fejlődési fokát, kulturális erejét megállapítani. Viszont több ismerős részletet (pl. a jezsuita nevelési módszer egyik eszközét, az aemulatiót, concertatiót)⁹ fejtegetéseinkből kihagytuk.

⁴ Erdélyi László—Sörös Pongrác: A pannonthalmi főapátság története. Budapest, 1916. VI. k. 38—40.

⁵ Meszlényi A.: II. Rákóczi Ferenc felkelésének valláspolitikája és a jezsuiták. Regnum 1936. 225—304. I. — Szalay Gyula: A királyi egyetemi katolikus gimnázium története 1687—1937. Budapest, 1937. 29.

⁶ V. ö. Saint—Priest: Histoire de la chute des Jesuites au XVIII. e siècle (1750—1782) Paris, 1844. és Mercur von Ungarn. 1787. 157.

⁷ Szentpétery Imre: A bölcsészettudományi kar története (1635—1935). Budapest, 1935. 25—46.

⁸ Csóka Lajos: Mária Terézia iskolareformja és Kollár Ádám. Pannonthalma, 1936. 8. — Ennek a törekvésnek a jele gróf Apponyi Antal doktori értekezése is, mely Mária Terézia királynőnek ajánlva, elsőnek bizonyította, hogy az iskola politicum, állami érdek. V. ö. Erdélyi László: Magyar Történelem. Athenaeum, 1936. II. 127. és Erdélyi: Igaz történetet tanítsunk. Szeged, 1932. 26.

⁹ Misson J.: Les idées Pédagogiques de Saint Ignace de Loyola. Paris, 1932. 47. skv.

Az újabb társadalomtörténeti követelményeknek: az iskola tanulói milyen környékről valók, közülök mennyien helyben lakók gyermekei, mennyien vidékiek, s mekkora ennek a vidéknek a rádiusza, mekkora az iskola vonzó és kisugárzó ereje, igyekeztünk eleget tenni. De itt még nagy nehézségek előtt állunk, a helytörténetírásra vár még a feladat az előmunkálatokat elvégezni.¹⁰

Forrásaink az ilyen társadalomtörténeti szempontokat alátámasztó adatokban hiányosak. A 18. században a katalógusokat hanyagabbul kezelik, mint a 17.-ben; elhagyják a diákok születési helyének megnevezését, társadalmi állapotát, vallását, nyelvét, csak egyszerűen a névsort közlik.¹¹ Van iskola, ahol még a névsor sincs meg; a diákok „in Pelago Negligentiae sunt sepulti”. Ezekből azonban még nem lehet a megnevelő adatokat a megélőkkel szembeállítva azt következtetni, — mint volt rá példa — hogy a 18. századi jezsuita oktatásban a 17. századihoz viszonyítva hanyatlás állott volna be.

Eddig aránylag a legelhanyagoltabb terület volt a jezsuita szemináriumok, konviktusok és akadémiák működésének vizsgálata. Itt több fogalmat kellett tisztázni, különösen az akadémiák jellegét illetően és a szemináriumoknak a mai viszonyoktól eltérő fogalmára vonatkozóan.

Az utolsó részben külön kidomborítottuk a jezsuita oktatás nemzeti jellegét.

¹⁰ Mályusz: i. h. Századok, LXVI. 1932. 107.

¹¹ Pl. Liber scholasticorum Gymnasii Societatis Jesu Jaurini. Ab anno 1743—73. (A győri Czuczor G. gimn. könyvtárában.)

I. FEJEZET.

A JEZSUITA GIMNÁZIUMOK.

Európa nyugati országaiban már százados multra visszatekintő nagy szellemi mozgalom, a barokk,¹ Magyarországon a 18. században diadalmaskodik. Elterjesztői a jezsuiták voltak. „Ez az első szellemi mozgalom, mely az iskolából indul ki és szinte kizárólag az iskolától nyújtott eszközökkel változtatja meg a nemzet széles rétegeinek a gondolkodását. A jezsuiták főmunkája nem a hittérítés, nem a prédikálás vagy a népközi lelkipásztorkodás volt ez időben, szinte teljesen az iskolára, a nevelésre és a tudományok művelésére korlátozták magukat, s ezen leginkább szellemi eszközökkel sikerült nekik nem egyszer a nemesség ellenére az új szellemet átplántálni a lelkekbe.”²

Hosszú, változatos volt az út idáig: Oláh Miklós nagyszombati alapításától kezdve 1750-ig, amikor a Rendnek Magyarországon 30 gimnáziuma, 6 akadémiaja, 18 konviktusa és szemináriuma és 2 egyeteme van.³ Már ezek a pusztaszámok is elárulják, mekkora hatalom és tekintély lehetett a jezsuiták birtokában. A közép- és felsőoktatás e korban szinte egészen az ő kezükben van.⁴ Katolikus iskola alig egy-kettő akad az országban, melyet nem ők vezetnek: a pálosoknak csak Pápán, a minoritáknak Aradon és Miskolcon van gimnáziumuk, a piaristák is kevés helyen tanítanak még, csak 1753-ban dolgozza ki Bajtay a piarista gimnáziumi oktatás tervzetét.⁵ A tárgyalt korban a jezsuitákat az oktatás terén egyeduralkodóknak vehetjük, „kiknek hatása alól az akkor már erősen kisebbségbe szorult protestánsok iskolái sem tudták magukat kivonni”.⁶

Ez a nagyszabású jezsuita oktatás két egymással összefüggő

¹ Schaller, H.: Die Welt des Barock. München, 1936. 10. skv. — Nau-mann—Müller: Höfische Kultur, Halle/Saale, 1929. 105., 107. skv. — Joel, K.: Wandlungen der Weltanschauung. Tübingen, 1928. I. 335.

² Hóman—Szekfű: i. m. IV. 379.

³ Fináczy Ernő: A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában. Budapest, 1899. I. k. 93—94. lapján 1766-ból közli a jezsuita iskolák statisztikáját. Hogy adataink miért nem egyeznek meg az akadémikákra vonatkozólag, dolgozatunk más helyén okoljuk meg.

⁴ Karácsonyi János: Magyarország egyháztörténete főbb vonásaiban 970-től 1900-ig. Veszprém, 1929³ 318.

⁵ V. ö. Miskolczy István: A piaristák 1753-i tanügyi reformtervezete. (Magyar Középkiskola. III. 1910. 87—93.)

⁶ Hóman—Szekfű: i. m. IV. 381.

területen folyt: a gimnáziumokban és az egyetemen. Külön *elemi oktatással* csak nagyritkán és nem szívesen foglalkoztak.⁷ Az *elemi iskolában* csak a hitoktatást vállalják magukra, így például Eperjesen tart hitoktatást az elemi iskolákban jezsuita hitoktató.⁸ Besztercebányán is jezsuita az elemi iskolában a hitoktató.⁹ Fináczy szerint különálló elemi iskolát csak Nagyváradon és Szatmáron láttak el.¹⁰

Jellemző, hogy ilyen elemi oktatásra a rend legfiatalabb növendégeit, Trencsénben például a noviciusokat küldték ki. A trencsényi évkönyvek színes leírásokat tartalmaznak ezekre a hitoktatásokra vonatkozólag.¹¹

A jezsuita céloknak az elemi oktatás nem felelt meg, s ezért a népoktatásnak ezt a módját nem is karolták fel rendszeresen. Annál nagyobb gonddal siettek gimnáziumaikat kiépíteni. A legtöbb helyen a letelepedést nyomban követte a *gimnázium megnyitása*, így például Nagyszombatban, ahol már 1561-ben megkezdik előadásait.¹² Kolozsvárott, hol a letelepedést követő évben, 1581-ben már tanítanak.¹³

Főpapjaink, főuraink nagy adományainak köszönhető, hogy az ország belsejében keletkező jezsuita házakkal kapcsolatban gimnáziumok is épültek. Pázmány, Lósy, Lippay, Szelepcsényi, Széchenyi hatalmas alapításokkal segítik elő a jezsuita iskolák kialakulását.¹⁴ Különösen Széchenyi György érsek tette nevét híressé bőkezű adományaival.¹⁵ Az egyes püspökök és adakozó

⁷ Fináczy: i. m. 94.

⁸ Jánosi Gyula: Barokk hitélet Magyarországon a XVIII. század közepén a jezsuiták működése nyomán. Pannonhalma, 1935. 21.

⁹ Annuae Litterae Provinciae Austriae Societatis Jesu ad annum 1750. Scriptore Josepho Pohl. 25. l. Ezentúl csak A. L. és a megfelelő évszámmal jelöljük.

¹⁰ Fináczy: i. m. 94.

¹¹ Kerényi Olaf rendtársam kiadásra kész doktori disszertációja: Nagy János, szanyi plébános élete és irodalmi munkássága. (A szerző engedélyével kéziratban használtam.)

¹² Velics László: Vázlatok a magyar jezsuiták multjából. Budapest, 1912. I. 59.

¹³ Fraknói Vilmos: Egy magyar jezsuita a XVI. században. (Szántó István) Kat. Szemle, 1887. 418–419.

¹⁴ Pauer János: Az egyházi rend érdeme Magyarország történetében. Székesfehérvár, 1847. 305. skv. — Lányi Károly: Magyar catholicus clerus érdemeinek történet igazolta emléke. Pozsony, 1848. II. 69. skv.

¹⁵ Hogy fogalmat alkothassunk magunknak, adományai közül felsoroljuk azokat, melyeket a jezsuita iskoláknak adott:

a győri kollégiumnak	70,000 forintot
a kőszegi "	60,000 "
a győri konviktusnak	37,000 "
a budai akadémiának	107,000 "
a budai szemináriumnak	100,000 "
a budai nemesi konviktusnak	30,000 "
az esztergomi kollégiumnak	50,000 "
az egri kollégiumnak	60,000 "
a lőcsei konviktusnak	41,000 "
a nagyszombati Szelepcsényi szemináriumnak	50,000 "

főurak, egy Dallos, Draskovich győri, Mattyasovszky nyitrai püspökök egyházmegyéjük városaiban,¹⁶ vagy egy Homonnai Drugeth György Homonnán, illetve Munkácson, Koháry István Gyöngyösön, méginkább Tannhausenek Horvátországban nem igen maradnak el viszonyaikhoz képest az említett érsekektől.^{16a} Ha ezekhez hozzávesszük még a királyi alapításokat, nem csodálkozunk, hogy a 18. század közepén nincs Magyarországon jezsuita ház, leszámítva a kialakulóban lévő missziókat, hol nem találánk közép-fokú iskolát.

Ezzel nem mondjuk azt, hogy mindenütt teljes gimnázium van, több helyen csak az ú. n. „collegium inchoatum”¹⁷ van. Már itt, a jezsuita nevelési rendszer vizsgálatának elején megállapíthatjuk, hogy a jezsuita oktatás az *iskolátípusok gazdag rangsorát* tette lehetővé. Ha csak egy rövid pillantást vetünk az 1591-ben kiadott *Ratio Studiorum*ra, mely ettől kezdve egész a felosztatásig meghatározta a jezsuita oktatás menetét és rendszerét, s melyen az 1735-i *Typus* csak keveset változtatott, vagy külön-külön az egyes iskolák berendezésére, rögtön láthatjuk, hogy fejlettség tekintetében nagy különbség van az egyes gimnáziumok között.

A *Ratio Studiorum* szerint a gimnáziumnak rendszeren öt osztálya van:¹⁸ a principia, grammatika, syntaxis, poézis és retorika. Azonban a principianak mint legalsó osztálynak nálunk sok a kezdő tanulója, ezért a principian kívül van még egy fokozat: a parva, amelynek különböző elnevezések alatt még több rendje ismeretes. Tehát az általános szabály szerint megszervezett jezsuita gimnáziumoktól eltérőleg a magyar jezsuita gimnáziumokban 6 osztályt találunk.

A könnyebb áttekintés végett és a különböző elnevezések miatt már itt rendszerbe foglaljuk a jezsuita gimnáziumi osztályokat:

I. osztály: *classis elementaris*, a parvisták, vagyis elemisták (*parvistae maiores, minores, coniugistae, comparatistae, declinistae, legentes, littera colligentes, minimistae, elementaris, abcedarii, alphabetharii*) osztálya. Előkészítő osztály a gimnáziumra. Mint a különböző elnevezésekből is kiténik, ez a fokozat az elemi iskolát pótolja.

II. osztály: *classis infima grammaticae* = alsó grammatikai

a pécsi kollégiumnak

50,000 forintot

a trencséni konviktusnak

43,000 „

Extractus Summarius Foundationum et erogationum Excellmi et Reverendissimi Dni Dni Széchenyi Archiepiscopi Strigoniensis. (Kézirat a pannonhalmi Főkönyvtárban. Jele: 118. H. 1/5.) V. ö. Mohl Adolf: Győregyházmegyei jeles papok. Győr, 1933. 30—33., és Szalay Gyula: A királyi egyetemi katolikus gimnázium története. 1687—1937. Budapest, 1937. 19—22.

¹⁶ Pauer: i. m. 308—370. — Lányi: i. m. II. 69—77.

^{16a} Erdélyi: Magyar történelem. II. 245.

¹⁷ Delattre, Pierre: *La Compagnie en Hongrie.* 1934. 424. Az elnevezés ugyan a rendházra vonatkozik, de áll az iskolára is: *schola inchoata.*

¹⁸ Pachtler G. M.: *Ratio Studiorum et Institutiones Scholasticae Societatis Jesu.* Berlin, 1887. II. 352.

osztály, vagyis a gimnáziumi, illetve kisgimnáziumi tagozat I. osztálya. Tanulóit principistáknak (*principistae*) hívják.

III. osztály: *classis media grammaticae* vagy csak grammatika = középső grammatikai osztály, II. gimnáziumi osztály tanulói a grammatisták (*grammatici*).

IV. osztály: *classis suprema grammaticae*, vagy *syntaxis* = felső grammatikai, vagyis III. kisgimnáziumi osztály, tanulói a syntaxisták (*syntaxistae*).

V. osztály: *poesis* vagy *humanitas* = a klasszikus irodalmi tanulmányok osztálya, a tagozat szempontjából pedig a gimnázium IV., a nagygimnáziumi tagozat I. osztálya, tanulói a poéták (*poetae*).

VI. osztály: *retorica* (*eloquentia*) = a klasszikus irodalmi tanulmányok, vagyis a nagygimnáziumi tagozat II., és a teljes gimnázium legfelső osztálya, tanulói a rétorok (*rhetores*).

Az öt osztályú gimnázium mellett a *Ratio Studiorum* felállítja a négy osztályú gimnázium rendszerét, amelyben vagy a retorika hiányzik, vagy, ami a gyakoribb: a két középső osztályt, a syntaxist és grammatikát tanítják együtt.¹⁹

Lehetséges három osztályú gimnázium. Ilyenekben két-két osztály van együtt: *parva* a princípiaival, a grammatika a syntaxissal és a poézis a retorikával.

Hogy a sor teljes legyen: lehetséges két osztályú gimnázium is. Ebben a poétikát a syntaxissal, a grammatikát a princípiaival és a parvával egyesítik;²⁰ nálunk az a szokás, hogy az ilyen iskolákban nem tanítanak retorikát és poézist, hanem csak az alsó négy osztályt, két-két osztályt egybefogva. Azt az iskolát, ahol retorikát és poézist nem tanítanak, kisgimnáziumnak hívják.

A jelenlegi gimnáziumokról alkotott szemléletmódunkkal ezt a sokféle összevonást meg nem értjük. Megkönnyíti az elképzelésünket falusi elemi iskoláinkról vett hasonlat: vannak félig osztott, párosan osztott és osztatlan iskolák, ahol egy tanító tanít három, két, illetve hat osztályt.

Hogy a *Ratio Studiorum* eme vázolt rendszerének mekkora volt a gyakorlati haszna, kitérünk, ha az előírás szerint *kialakult gimnáziumokat* vizsgáljuk. Nem írt elő a *Ratio Studiorum* az osztályok számát tekintve egységes gimnáziumot, ezzel lehetővé tette, hogy ott is nyithassanak a jezsuiták iskolát, ahol nem rendelkeztek a hat osztályhoz szükséges tanerővel, vagy ahol az ifjúság száma miatt nem volt érdemes annyi osztályt fenntartani.

Ha most a *Ratio Studiorum* elveit a magyarországi gyakorlatokon vizsgáljuk, több feltűnő megállapításra juthatunk.

A 18. század közepén a következő helyeken vannak a jezsuitáknak Magyarországon iskoláik: Buda, Esztergom, Komárom,

¹⁹ Pachtler: i. m. II. 354.

²⁰ Pachtler: i. m. II. 354. — V. ö. Molnár Aladár: A közoktatás története Magyarországon a XVIII. században. Budapest, 1881. 171—172.

Székesfehérvár, Győr, Kőszeg, Sopron, Pozsony, Nagyszombat, Szabolca, Trencsén, Zsolna, Selmecbánya, Besztercebánya, Liptószentmiklós, Lőcse, Eperjes, Kassa, Rozsnyó, Gyöngyös, Eger, Sárospatak, Ungvár, Szatmár, Nagybánya, Nagyvárád, Kolozsvár, Marosvásárhely, Székelyudvarhely, Nagyszeben, Gyulafehérvár, Temesvár, Pétervárad, Pécs, Pozsega, Varasd és Zágráb.

Nagyon felemelő tudat lenne az a megállapítás, hogy mindezek a helyeken már a 18. század közepén teljes gimnáziumot vezetnek a jezsuita atyák. Ezt nem mondhatjuk el, mert olyan gimnázium, hol minden fokozat külön osztályban meglenne, aránylag kevés van. Mind a *hat osztályt külön osztályban tanítják* Budán, Győrött, Pozsonyban, Nagyszombatban, Sopronban, Kolozsvárott, Varasdon és Zágrábban. Még itt is kell az időtartamra vonatkozó megszorítást tennünk, mert Budán csak 1749-től kezdődőleg találunk hat osztályt, illetve hat tanárt,²¹ 1741-ben még csak három tanár tanít, a következő évben választják szét a poézist és a grammatikát, de a retorikát és poézist, továbbá a princípíát és parvát még együtt tanítják. Kolozsvárott, Sopronban és Varasdon sem találjuk meg minden évben a hat tanárt. Meglepő, hogy ezeknél a legnagyobb gimnáziumoknál is aránylag csekély ok elegendő arra, hogy *osztályokat vonjanak össze*.

Míg azonban ez az összevonás a nevezett városokban csak ritkán történt, addig a többi helyen az *ilyfajta megoldás általános* volt. Legszerencsésebbnek mondható még Kassa, ahol 1745-ig négy, azután pedig öt tanárt találunk. Kissé meglepő ugyan, hogy itt az egyetemmel kapcsolatban nincs meg a teljes gimnázium, de ennek a ténynek elég könnyű megtalálni a magyarázatát. Kassán minden osztályt külön tanár tanít, csak a parvát és princípíát vonják össze.²² A principisták osztályában — mint fentebbi összeállításunkban láttuk — tulajdonképpen az elemi ismereteket tanulták, ez az osztály előkészület volt a gimnáziumra. Kassán azonban már régi idők óta híres iskolát találunk,²³ hol a tanulók nagyrésze előkészülhetett a gimnáziumi tanulmányokra, s így könnyen lehetett a két fokozatot összevonni, mert aránylag kevés principista akadt a jórészt városi polgárok gyermekei között, aki még elemi oktatásra szorult. Nálunk a kassai az egyetlen iskola, ahol a Ratio Studiorum *öt osztályos gimnáziumára* ismerünk, azzal a különbséggel, hogy az első osztályban a princípíával együtt tanítják a Ratio Studiorum előtt ismeretlen parvát is.

A fejlettség szempontjából a hat és öt osztályú gimnáziumokat követik azok, amelyekben *négy tanár tanít*. Ilyen volt a kassai 1745-ig, a budai és kolozsvári gimnázium 1746-ig, az egri pedig 1745-től a tárgyalt korban mindvégig. Ezekben az iskolákban a prin-

²¹ Catalogus personarum et officiorum Provinciae Austriae Societatis Jesu pro anno 1749. 11.

²² Cat. ad annum 1745., 1746., 1747., 1748., 1749., 1750.

²³ V. ö. Békefi Remig: A népoktatás története Magyarországon 1540. Budapest, 1906. 118., 448.

cípiát a parvával, a grammatikát a syntaxissal együtt tanította egy-egy tanár, a poézist és retorikát pedig külön tanította saját tanára. Ennek a beosztásnak hátránya volt, hogy az egyébként is népes alsó osztályokat olvasztotta egybe, viszont előnye volt, hogy a két felső osztály külön-külön, s így sokkal eredményesebben tanulhatott. S mivel ez a két osztály készített elő a magasabb — filozófiai és teológiai — tanulmányokra, megértjük, hogy ezt a beosztást éppen azokban a városokban alkalmazták, ahol magasabbfokú iskoláik, nevezetesen akadémiáik is voltak.

Négy tanerő mellett általában a retorikát és poézist tanítják egymástól függetlenül, de találunk más csoportosítást is, mint ahogy a *Ratio Studiorum* is megengedi ezt.²⁴ Így például Budán több éven keresztül a syntaxist és a grammatikát választották szét, a retorikát a poézissal, a parvát a princípíával együtt tanítják.²⁵

Legtöbb azoknak a gimnáziumoknak a száma, ahol *három* tanár tanít, mindegyik két-két osztályt összevonva. Ilyen gimnáziumaik vannak a következő városoknak: Besztercebánya, Eperjes, Esztergom, Gyöngyös, Komárom, Kőszeg, Lőcse, Nagyvárad, Pécs, Pozsony, Selmecbánya, Szabolca, Székesfehérvár, Trencsén, Udvarhely, Ungvár. Ezek még teljes gimnáziumok, mert ezekben az oktatás még a retorikát is felölelte.²⁶

Kisgimnáziumnak minősítendőek azok a jezsuita iskolák, amelyekben az oktatás csak a syntaxisig bezárólag terjedt. Ilyeneket találunk: Gyulafehérváron,²⁷ Marosvásárhelyen,²⁸ Nagybányán, Liptószentmiklóson, Sárospatakon, Rozsnyón,²⁹ Nagyszebenben, Zsolnán.

Ezek a gimnáziumos helyeken kívül van még néhány hely, különösen a missziókkal kapcsolatban, ahol találunk valamilyen iskolát, amelyet azonban nem nevezhetünk gimnáziumnak, mert mindössze egy tanár tanít és ez is sokszor világi. Így Szepesen, Brassóban, Temesvárott, Péterváradon találunk vagy egy pátert, vagy egy magisztert, vagy egy a rendházban lakó női len világit, akinek feladata, hogy az iskolában a latin nyelvet tanítsa.

²⁴ Pachtler: i. m. II. 356.

²⁵ Cat. 1744., 1745., 1746., 1747.

²⁶ Hóman—Szekfü: i. m. IV. 623.

²⁷ Volt ugyan év, amikor rétor és poéta diákjai is vannak (pl. 1746-ban 18; A. L. 1746. 231.) és ekkor tanárjuk is van, de ez csak kivétel, mert általában 2 tanár van, sőt több éven át csak 1 és az is világi.

²⁸ Hóman—Szekfü: i. m. IV. 560. lapját követő térképmellékleten a marosvásárhelyi katolikus gimnázium 1766-ban teljes gimnáziumnak van feltüntetve. Tárgyalt korunkban csak a syntaxisig jutnak el a tanításban. Hogy csak kisgimnázium lehetett, azt igazolni látszik az a körülmény, hogy kevés diákja van. 1736-ban 95, 1739-ben pedig csak 25 (A. L. 1739. 129.) és 1760-ban 120. (Karácson Márton: A marosvásárhelyi róm. kat. gimnázium és nevelőház története. Gimn. ért. 1894/95. 22.) A katalógusokban sehol sem találjuk a retorika és poézis tanárát. Végül Karácson (i. m. 24.) azt mondja, hogy a jezsuiták „1773-ig csak a mai algimnáziumnak megfelelő Syntaxisig voltak képesek az iskolát kifejlesztetni”.

²⁹ 1763-ig négy osztályos. A konviktus is csak akkor épül. Tóth Lőrinc: A rozsnyói kat. főgimnázium története. 1894/95. Gimn. ért. 3.

Összeállításunkból nemcsak az iskolák fejlettségére, hanem azok eloszlására vonatkozólag is tehetünk megfigyeléseket.

A jezsuita iskolák legnagyobb részét az ország nyugati városaiban, a Felvidéken, Erdélyben és Horvátországban találjuk. Az egész Alföldön — leszámítva Nagyváradot és a később keletkező kezdetleges péterváradi és temesi iskolát — egyetlen jezsuita iskolát sem találunk. Rögtön szembetűnő oka ennek a török hódoltság. A jezsuiták bemerészkedtek ugyan a hódoltsági területekre is,⁸⁰ de csak mint vándorapostolok, állandó vagy csoportos letelepedésre azonban nem is gondolhattak, pedig e nélkül iskolaalapítást el sem lehet képzelni.⁸¹ Hogy azonban a török kivonulása után, miért nem telepedtek meg a kulturális munkát igénylő területeken, annak magyarázatát a következő okokban találhatjuk. Ebben az időben a Rend már nem alapítja oly sűrűen házait, mint az előző korban. Oka ennek, hogy már úgymint eléggé sok háza van, amelyeknek rendtagokkal való ellátása éppen eléggé igénybe veszi a rendelkezésre álló munkaerőt, sőt sokszor még hiányt is tapasztalunk; és innen magyarázható a világi elem alkalmazása a tanárok között. Másrészt az az oka, hogy nincsenek olyan nagy alapítványokat tevő főpapjaink és főuraink, amilyenek az előző korban oly számosan akadtak; a jezsuiták pedig ebben a korban az alapításoknál teljesen ilyenekre voltak utalva; nagyon ritka eset az, hogy egy már meglévő jezsuita ház alapít másikat.

A Rend részéről az Alföld elhanyagolásának oka lehetett az is, hogy a Rend szokásainak valahogyan a városias jellegű helyek feleltek meg jobban — magnas Ignatius urbes amabat.⁸² Az Alföld parasztvárosai nem vonzották a jezsuitákat. Az Alföld szélén lévő, városias jelleggel bíró Buda, Eger, Nagyvárad, Pécs a török kivonulása után hamarosan híres jezsuita gimnáziumokkal dicsekedhetnek. A többieknek, az egész Duna—Tisza közének és Tiszántúlnak várnia kellett, pedig mennyit jelentett volna, ha a jezsuiták megtelepednek ezeken az elpusztult területeken, nemcsak az iskolák kialakulása szempontjából, hanem általában a katolikus restauráció szempontjából is. Olyan Rend, amely a redukciókban világgraszáló sikereket ért el,⁸³ a telepítés terén nálunk is értékesíthette volna a tengerentúl megvalósított, de a rendi összetartozás folytán a magyarországi rendtagok előtt is ismeretes elveket. Hathatott az a körülmény is, hogy az Alföld egészen más igényekkel, helyesebben igénytelenséggel viselkedett a jezsuita

⁸⁰ Hóman—Szekfü: i. m. III. 465. skv.

⁸¹ Hódoltsági területen egyetlen kat. (jezsuita) középiskola az 1634-ben alapított gyöngyösi gimnázium. — V. ö. S. Szabó József: A református iskolák jelentősége a török uralom alatt és végén. Prot. Szemle, 1934. XLIII. 492. és Forgács Ferenc: A gyöngyösi gimnázium története. Gimn. ért. 1929/30. Gyöngyös, 1930. 22.

⁸² Velics: i. m. II. 115.

⁸³ Fülöp—Miller: Macht und Geheimnis der Jesuiten. Berlin, 1929. 368—369.

iskolaalapításokkal szemben. Már nem annyira ok, mint inkább legtöbb helyen következmény, hogy a jezsuiták helyett a piaristák jelennek meg.

Az Alföldhöz hasonlóan, a Dunántúl egész alsó felében csak az egyetlen Pécsen találunk jezsuita gimnáziumot.

Aránylag kevés van Erdélyben, innen ugyanis hosszú ideig száműzve voltak és csak 1744-ben állítják itt vissza a Rendet.⁸⁴

Legsűrűbben azokon a helyeken találjuk a jezsuita gimnáziumokat, amelyek azóta is az ország legműveltebb városai. Kell tehát valami összefüggésnek lenni a kettő között. Kultúrált helyeken telepedtek le, ezért a kezdeményezés érdemeit át kell engedniök az őket megelőző nemzedékeknek, de övék az érdem, hogy fönntartották, fejlesztették és továbbadták széles rétegeknek az iskolában akkor megszerezhető ismereteket.

Tévednénk, ha azt gondolnánk, hogy a jezsuitákat csupán valami külső indíték bírta rá az egyes helyeken való letelepedésre. Mindig valami kultúrmisszió elvégzése adja meg a végső elhatározást a hely kiválasztásánál.⁸⁵ A következő kor veszi aztán különösen figyelembe iskolapolitikájában a kulturális igényeket.

A jezsuita vezetőség házaik alapításánál az iskolák létesítésének feltételeire is tekintettel volt, ezért oly sikeresek iskolaalapításaik. Több közülük nagy vidékek egyedüli iskolája. Az ungvári gimnáziumuk az Északkeleti-Felvidék egyetlen katolikus iskolája. Marosvásárhelyi gimnáziumuk öt vármegye elszórt katolikus diákjainak központja.⁸⁶ A pécsi gimnázium egyedüli az egész egyházmegyében; a legközelebbi, a székesfehérvári 3 napi járásra van, a kalocsai és eszéki másfél napira van ugyan, de közbe esik a Duna, illetve a Dráva; ezeken a közlekedés nehéz, sokszor lehetetlen.⁸⁷ Többi iskolájuk már sokkal közelebb esik egymáshoz. Ez nem maradt eredmény nélkül. A soproni gimnázium ugyan nem érzi meg a kőszegi közelségét,⁸⁸ de a már egymáshoz közelebb fekvő felvidéki iskolák látogatottságára nem volt eredmény nélkül közelségük. Erre enged következtetni például a következő összevetés. Trencsénben átlag 230 diák van, 1739-ben 218,⁸⁹ 1740-ben azonban hirtelen felugrik a diákok száma 364-re. Ha ennek a változásnak az okát keressük, nem nehéz megtalálnunk abban a

⁸⁴ A. L. 1744. 116.

⁸⁵ Jellemző példaként említhetjük erre Vánossi Antal kultúrprogramját székesfehérvári házuk megalapításával kapcsolatban, melyet részletesen kifejtett Villányi László Anaklét O. S. B.: Vánossi Antal S. J. (1688—1757) című szakdolgozatában 1935-ben.

⁸⁶ Karácson M.: i. m. 24.

⁸⁷ Mercur von Ungarn. 1787. 237.

⁸⁸ Schwartz von Megyes, R.: Die Geschichte des Kollegs der Gesellschaft Jesu in der königlichen Freistadt Sopron (Ödenburg) 1636—1773. Veszprém, 1935. 76.

⁸⁹ A. L. 1739. 124.

tényben, hogy a közelfekvő Nagyszombatban pestis dühöng és e miatt sok diáknak el kell távoznia.⁴⁰

Láttuk, hogy mily szépszámmal találunk a 18. századi Magyarorszában jezsuita gimnáziumokat, most nézzük közelebbről a gimnázium növendékeit.

A közfelfogásban az a nézet uralkodik, hogy a jezsuiták jórészt az arisztokrácia, így aránylag csak kevesek nevelői. Ennek a felfogásnak oka, hogy nem volt átfogó statisztikánk arról, hogy akár egy évben, akár pedig egy nagyobb korszakban mennyi növendékük volt az országban lévő jezsuita iskoláknak.⁴¹ Már a gimnáziumok — ahová minden tehetséges és jóra való gyermek eljárhatott — nagy száma is elégséges lehetne a jezsuiták kollektív irányú nevelésének igazolására, de módunkban van ezt konkrét adatokkal is igazolni. A tárgyalt kor elejére felveszünk egy évet, melyből a legtöbb és legmegbízhatóbb adattal rendelkezünk és ezzel szemléltetjük állításunkat. Egyes helyeken 1739-ben, másutt 1740-ben nincs előadás az országban dúló pestisjárvány miatt, azért ezen évek adataiból nem kaphatunk olyan képet, mely az általános helyzetnek megfelelne. 1741-ben azonban már mindenütt a rendes mederben folyik a tanítás, a *tanulók száma* megegyezik a későbbi évek adataival; lehető pontos vizsgálattal az 1741. év adatait tartjuk a legalkalmasabbaknak arra, hogy megállapíthassuk, hány gimnazista látogatja az egyes iskolákat:

Budán	222 ⁴²	(500—600)
Egerben	398 ⁴³	(450)
Kassán	500	
Kolozsvárott	400	
Kőszegen	500	
Győrött	450	
Lőcsén	185	
Besztercebányán	110	
Pozsonyban	553 ⁴⁴	
Pécsett	300	
Sopronban	290	
Szokolcán	246	

⁴⁰ A. L. 1740. 92. A besztercebányai jelentés ezt nyíltan ki is mondja: „saeviente alibi pestilentia Juventus praeter morem numerosior eo confluit”. A. L. 1740. 91.

⁴¹ Sem Fináczy, sem Molnár Aladár nem adnak ilyen statisztikát. Összefoglaló jellegüknél fogva inkább a jezsuita módszert tekintik és a bírálatra fordítják a főgondot. Az egyes iskolák történetét feldolgozó művek pedig helyi vonatkozásuk miatt könnyen mentesítik magukat ilyen áttekintéstől.

⁴² Ez a szám feltűnően kevés a későbbi évekhez viszonyítva, általános ugyanis 500—600, de hiteles. Ennek magyarázata az, hogy a betegségtől való félelem miatt a régi diákok nem tértek vissza. „Veteres enim alumnos contagionis metus disiecera, nova ex integro fundamenta jacere necesse erat.” A. L. 1741. 43. V. ö. Szalay: i. m. 35, 39.

⁴³ Ezek is valamivel kevesebbek az átlagosnál.

⁴⁴ 1746-tól kezdve 750-en felül van a gimnazisták száma.

Trencsénben	263
Nagyszombatban	792 ⁴⁶
Varasdon	343 ⁴⁶
Ungváron	130
Zágrábban	537
Komáromban	349
Eperjesen	240
Gyöngyösön	332
Nagybányán	20
Patakon	60
Rozsnyón	130
Selmecbányán	200
Szepesben	68
Zsolnán	160
Esztergomban	158
Nagyváradon	170
Udvarhelyen	124
Pozsegában	56 ⁴⁸
Székesfehérvárott	165 ⁴⁷ (1744)
Vásárhelyen	25 (1739)
Gyulafehérváron	72 ⁴⁸ (1746)
Liptószentmiklóson	59 (1745)

Nincsenek számbeli adataink a szebeni, temesvári és pétervárad latin iskolák növendékeire vonatkozólag, de joggal feltehetjük, hogy számuk összesen sem haladta meg a 100-at.

Ezek alapján megállapíthatjuk, hogy a jezsuita gimnáziumokat látogató diákok száma egy évben meghaladja a 8600-at. Sokatmondó szám ez, ha viszonyítjuk akár az egész ország lakosságához, akár a protestáns iskolák, akár pedig a minoriták, pálosok és piaristák kezében lévő gimnáziumok diákjainak létszámához. Külföldi viszonylatban a magyar jezsuita gimnáziumok ifjúságának a száma felülmúlja az ausztriai gimnáziumokét. Az osztrák-magyar tartomány ausztriai részének 14 gimnáziumában 1741-ben 4300-at felülhaladja a számuk.⁴⁹ Érdekes az arány szempontjából az összehasonlítás a francia iskolákkal. A 25 milliós Franciaország 562 gimnáziumába 72,747 növendék jár,⁵⁰ mikor kevéssel előbb a 2 és fél millió⁵¹ Magyarország csupán jezsuita gimnáziumaiban

⁴⁵ Vrela i Prinosi zbornik za povijest Isusovackoga reda u. Hrvatskim Krajevima. (Fontes et Studia Historiae Societatis Jesu in finibus Croatorum) Uredio: Dr. Miroslav Vanino D. J. Sarajevo, 1932. II. 162.

⁴⁶ Vrela i Prinosi V. 59.

⁴⁷ A következő helyeken nincs 1741-ből adatunk, ezért más évek adatait használjuk fel.

⁴⁸ 1750-ben 70, 1751-ben 80.

⁴⁹ A. L. 1741. 84–85.

⁵⁰ Veit, Ludwig, Andreas: Die Kirche im Zeitalter des Individualismus 1648 bis zur Gegenwart. Freiburg in Breisgau, 1931. 124.

⁵¹ Hóman—Szekfű: i. m. IV. 417.

közel 9000 a diákok száma. A magyar középiskolák nem maradtak el a 18. században a nyugatiak mögött! Franciaországban csak 200 középiskolájuk van a jezsuitáknak,⁵² többi iskoláik pedig ezeknél kisebb jelentőségűek: a Párizsban lévő összes szerzetes és papi iskolákban nem találunk annyi növendéket, mint a jezsuiták kollégiumában.⁵³

Ezek az összehasonlítások kimutatásunkkal kapcsolatban bizonyos megfontolásra készítetnek bennünket.

Szembevetően nagy a jezsuita gimnáziumok növendékeinek a száma. De ezt a megállapításunkat ki kell egészítenünk. Ha közelebbről nézzük az iskolákat, azt vesszük észre, hogy ezt a számot jórészt az alsó osztályok alkották. A tanulók száma az első osztály után rohamosan csökken. Aránylag kevés jut már a második osztályba, a principisták osztályába. Csak néhány iskolából vett adattal akarjuk állításunkat igazolni, mert fontosnak gondoljuk a tényt, hogy sokan nem jutnak túl az elemi ismereteket (írás, olvasás) pótló elementaristák, másszóval a parvisták osztályán.

Nagyszombatban 1750-ben 637 diákja van a gimnáziumnak; ebből elementarista 351, „elementarem confluerunt discipuli 351”. Tehát több mint a diákok fele került ki az első osztályosok közül. A második osztályban már csak 90-en vannak, a grammatikát 60-an, a syntaxist 49-en, a poézist csak 39-en, a retorikát szintén 39-en hallgatják.⁵⁴ 637 diákból csak 39 jut el a legfelső osztályig.

Győrött ugyanebben az évben 547 tanulót találunk; ebből 287 elementarista, 71 principista, 79 syntaxista, 45 poéta, 64 rétor, itt is több mint a tanulók fele első osztályos.⁵⁵

Pozsonyban 1744-ben 112 rétor, 63 poéta, 74 syntaxista, 72 principista, 254 elementarista.⁵⁶ Itt már sokkal jobb az arány; az egyes helyek városias jellegére jellemző a megoszlás. Kisebb városokban is elég szépszámu diákot találunk, de ezek nagy része hamar kimarad, míg nagyobb városaink iskoláiban azok az ifjak vannak többségben, akik végig el akarják végezni a gimnáziumi osztályokat.

Pozsonnyal szemben, ahol ezt az utóbbi esetet találjuk, hisz 112 rétor növendéke van, álljon itt példának Esztergom, hol 194 hallgató közül 24 rétor, 29 poéta, 29 syntaxista, 33 grammata, 29 principista és 150 parvista.⁵⁷ Mennyivel más az arány itt, mint Pozsonyban.

⁵² Joel: i. m. I. 337.

⁵³ Veit: i. m. 124.

⁵⁴ Nomenclator Gymnasiographus, sive liber historiarum Gymnasii Societatis Jesu Tyrnaviae, una et eiusdem Studiosorum nomina complectens. Continuatus ab Anno 1695 ad annum 1772. sub Rvdo P. Carolo Schretter S. J. 184—188. Kézirat az Egyetemi Könyvtárban. Jele: Ab. 122. A. L. 1750. 77—78.

⁵⁵ Acsay Ferenc—Kuczmann Fülöp—Németh Ambrus: A győri kat. főgimnázium története. I. rész, jezsuita korszak; Gimn. ért. 1895/96. Győr, 1896. 91.

⁵⁶ A. L. 1744. 98.

⁵⁷ Vojnits Dóme: Az esztergomi káptalani iskola és gimnázium története; Gimn. ért. 1894/95. Esztergom, 1895. 64.

Jobbak a viszonyok azokban az iskolákban, ahol az összes diákok száma kevesebb. Gyulafehérvárott 72 diák közül 18 poéta és rétor.⁵⁸ Pozsegában ugyancsak 1746-ban a 47 parvista mellett 52 a többiek száma.⁵⁹

Ez utóbbiak a legjobb eredmények, a többi helyen az arány rosszabb. Ezek alapján most már helyesen tudjuk értelmezni a fentebbi számot: egy évben 8600-nál több diákot találunk a jezsuiták gimnáziumaiban, de ezt a számot le kell csökkentenünk, ha a gimnáziumot végzett jezsuita növendékek számát akarjuk meghatározni.

És itt találjuk meg a jezsuita iskolák egyik figyelembe nem vett nagy érdemét: a jezsuita iskolák kollektívek. Ezt csak úgy érthetjük meg, ha nem csupán azokat számítjuk a jezsuita növendékek közé, akik befejezett gimnáziumi vagy egyetemi végzettséget nyertek, hanem mindazokat, akik legalább elemi ismereteiket náluk szerezték. Számos ismeretlen városi iparos, kereskedő, falusi nemes kezdte meg náluk a tanulást, de esetleg az első osztály végzésénél, — mely több évig is tarthatott — megszerezve a későbbi foglalkozásához szükséges szellemi ismereteket, tanulmányait be is fejezte. A 18. századi falutörténeteket lapozgatva, a legtöbb helyen ilyen félbemaradt iskolázottságú tanítót találunk. Sopron megye vizitációs jelentéseiből például azt látjuk, hogy a tanítóság között a középiskola minden osztálya képviselteti magát. 1 principista s 4 grammatista mellett 16 syntaxista, 4 poéta és 8 rétor van.⁶⁰

Az az 50 % tehát, amely nem jut az első fokon túl, és még a másik 50 %-ból is az a 20–30 %, amely nem végezheti be a középiskolát, nem kicsinyelhető le a jezsuita oktatás értékelésében a teljes kiképzést nyertekkel szemben:

Kik járnak a jezsuita gimnáziumokba? Erre a szempontra adott feleletünkben arra az eredményre jutottunk, hogy a kollektivitás nemcsak a számban, hanem a minőségben is jelentkezik. A jezsuita iskolába mindenkit felvesznek, aki szülei kíséretében jelentkezik és egy kis próba után alkalmasnak mutatkozik a tanulásra. A gimnáziumi igazgató részére előírt szabályokban olvashatjuk a felvétel követelményeit és azokat az előírásokat, hogy mit kell a jelentkezőkről feljegyezni: nevüket, születési helyüket, korukat, szüleiket, és azoknak a diákoknak a nevét, akik lakóhelyüket ismerik.⁶¹ Ez a feljegyzés tehát nem tájékoztat bennünket a diákok társadalmi hovatartozásáról, nyelvéről, vallá-

⁵⁸ A. L. 1746. 230.

⁵⁹ Matic, Thomas: De scholis Societatis Jesu Pozegani (1698—1773). Vrela i. Prinosi. V. 59.

⁶⁰ Csóka Lajos: Sopron vármegye katolikus egyházi és tanügyi viszonyai III. Károly és Mária Terézia korában. Pannonhalmi, 1929. 82.

⁶¹ Pachtler: i. m. II. 358. „eorum nomen, cognomen, patriam, aetatem, parentes aut eos, in quorum cura sunt, equis discipulorum noverit eorum domos, in libro scribat, diemque et annum, quo quisque admissus est, adnotet“.

sáról stb., a bejegyzés az ellenőrzést szolgálta, ezért kellett az olyan diákok nevét is beírni, akik ismerték az illető lakását.

Ebből a szempontból tehát akkor sem igen vizsgálhatnók iskoláikat, ha mindenegyes gimnázium diák-névsorát átnézhetnők, mert abban az időben a jezsuiták sem tartották fontosnak feljegyezni azt, ami most bennünket érdekel.⁶²

A hiányos feljegyzéseket vizsgálva, lehetetlen észre nem vennünk, hogy *társadalmi szempontból* volt a jezsuitáknál megkülönböztetés, de ez nem volt teljes. Forrásaink részletezik, hány báró, hány gróf, mennyi perillustis és illustis tette híressé iskolájukat. Nem lenne nehéz összeállítanunk, hogy a 18. századi arisztokráciánk mennyiben volt jezsuita nevelésű, mert a grófokat és bárókat a források számszerint, sokszor névszerint hozzák, de ez meghaladná jelen célkitűzésünket. Az alacsonyabb társadalmi rétegeket már nem különböztetik meg ennyire: Rosnaviense gymnasium numeravit 137 discipulos. Duo Barones Illustrissimi, septem Perillustres nobilesque complures, reliquum Vulgus illustrarunt.⁶³ Nemességünk és a városi polgárság nevelői ők voltak a 18. században. Több helyen ugyan a városi polgárok, különösen kezdetben, nem jó szemmel néznek a jezsuitákra,⁶⁴ s ezért gyermekeiket nem bízák rájuk;⁶⁵ ugyanis több város polgárainak nem tetszett a jezsuiták letelepedése, mert házszerezéseikkel az adómentességet is megszerezték, s így kevesebb lett az adófizetők száma és több az egyes háztulajdonosokra eső összeg.⁶⁶ Később ezek az anyagi szempontok meghátráltak azon szellemi javak előtt, amiket a városi polgárság a jezsuitáktól kapott.

A nemesség és tehető városi polgárság fiain kívül a szegénysorsú diákok is bebocsátást nyertek a jezsuita iskolákba. A Rendentdíjat nem szedték,⁶⁷ minden iskolai szolgálata ingyenes volt.⁶⁸ A szegény tanulók felsegítésére szolgáló intézményeiket a konviktusoknál majd részletesebben látjuk, itt csak azt említjük meg, hogy alaptalanok azok a vádak, melyek szerint a jezsuiták csak az előkelő osztályok gyermekeit fogadták szívesen.⁶⁹ Részleges szabályaik vannak már a 17. században a szegény tanulókra vonatkozólag,⁷⁰ Gretser jezsuita atya külön könyvben fejt ki

⁶² A fentebb idézett Nomenclator Gymnasiographus Tyrnaviensis csak néhány évben (1697, 1699, 1717—18, 1733—38) tudósít a diákok társadalmi, származási, nemzetiségi megoszlásáról. De ezek a feljegyzések is hiányosak és megbízhatatlanok. Ugyanez a helyzet a győri Liber scholasticorumban is.

⁶³ A. L. 1746. 231.

⁶⁴ Schönvitzky Bertalan: A pozsonyi kir. kat. főgimnázium története, Pozsony, 1896. 30—34.

⁶⁵ Schwartz: i. m. 75.

⁶⁶ U. o. 61.

⁶⁷ Schönvitzky Bertalan: i. m. 188.

⁶⁸ Forgács F.: A gyöngyösi gimnázium története. 1634—1930. (Gimn. ért. 1929/30) Gyöngyös, 1930, 36.

⁶⁹ Duhr Bernhard: Jesuiten-Fabeln. Freiburg im Breisgau, 1891. 86.

⁷⁰ Pachtler: i. m. IV. 236. skv.

propagandát a szegény tanulók felsegítése érdekében.⁷¹ Maguknak a jezsuitáknak nagyrésze is éppen a gimnáziumaikban tanuló szegény, de tehetséges gyermekek közül került ki. Társadalmi osztályok szerint a győri kollégium diákjainak megoszlását hozzuk példaként:

Év	Főnemes	Nemes	Polgár	Nem-nemes
1743	3	143	133	85
1744	2	132	125	92
1745	4	153	163	74
1746	6	161	161	35
1747	5	228	153	48
1748	5	204	183	92
1749	2	206	148	106
1750	2	236	169	77 ⁷²

Vallási tekintetben a jezsuita gimnáziumok hallgatói túlnyomóan katolikusok. Olyan városokban, ahol nincs protestáns iskola, protestáns növendékeket is találunk.⁷³ Pontos adataink ilyen tekintetben ugyan nincsenek, de egy-két helyen mégis engednek következtetni másvallású diákokra, leginkább akkor, ha megtérítésük sikerül. Így az ungvári gimnázium nagy sikerű drámai előadások után nagyobb dicsőségnek könyvelte el, hogy hat másvallású tanítványa közül két kálvinista katolikussá lett, és a másik négyről is megvan a remény, hogy ők is hasonlóképpen cselekszenek.⁷⁴ Ugyanitt később a principisták magisztere egy kálvinistát és egy luteránust térített meg, s több keleti rítusú megtérítéséről is olvashatunk.⁷⁵ Nagybányán oláh papok fiai vannak elég számosan.⁷⁶

Ungvár *nemzetiségi* tekintetben is felhívja magára figyelmünket. Legtöbb diákja rutén (rutheni plerique omnes), ezek oktatására fordítják a legtöbb gondot a tanárok, hogy népük apostolai lehessenek.⁷⁷ Másutt is az illető város vagy környékének megfelelően határozhatjuk meg a tanulók nemzetiségét.

A diákok nemzetiségi megoszlása szempontjából érdekes jelenséget állapíthatunk meg a győri gimnáziummal kapcsolatban. A 17. század végén és a 18. század elején feltűnően nagy a tót tanulók száma, különösen, ha emlékezetünkbe idézzük, hogy mily sűrűn vannak a Felvidéken a jezsuita iskolák. Miért jönnek tehát Győrbe a felvidéki ifjak, mikor sokkal közelebb is találhatnának iskolát? Nagyon tetszetősen okolja meg Acsay

⁷¹ Pachtler: i. m. IV. 239.

⁷² Acsay: i. m. 91.

⁷³ Joel: i. m. I. 337.

⁷⁴ A. L. 1739. 127.

⁷⁵ A. L. 1750. 79.

⁷⁶ A. L. 1740. 96.

⁷⁷ A. L. 1749. 78. „Quod spes sit, futurum, ut in Apostolos gentis suae evadant.”

Ferenc:⁷⁸ a török hódoltság alatt a birtokát elvesztő nemesség egy része a Felvidéken húzta meg magát. Hatásuk alatt észrevehető magyarosodás kezdődik, az előkelőbb tótok hasonlulni kívánnak, ezért gyermekeiket magyaroknak akarják nevelni. Ezt sokkal jobban el tudják érni a magyar Győrben, hol, bár az iskolában nem is, de a városban magyarul kellett gyermekeiknek beszélni. A török kitakarodása után a magyarság visszavonult az elhagyott vidékekre; a hatás megszűnik: a 18. század közepén már egy tót ifjat sem találunk a győri gimnáziumban.⁷⁹

Kissé meglepő a győri iskolával kapcsolatban felvidéki tót tanulókról beszélni, pedig ha korábbi kort választunk dolgozatunk tárgyául, még a horvát megyékből feljött tanulókról is meg kellene emlékeznünk, kik néha százan is voltak a győri iskolában,⁸⁰ — akkor még nem állt a varasdi és pozsegi gimnázium. A jezsuita gimnáziumok nemcsak egy város ifjúságát fogadják be, hanem egész környékét. A híresebbek neve messze vidékre elterjed, s ha ott nincs katolikus iskola, a tanulni vágyó katolikus gyermekek elindulnak és november elején bebocsátást kérnek a rektornál vagy a prefektusnál, kik csak a kóborló diákoknak tagadják meg a bebocsátást.⁸¹

A kultúra differenciálódása, ismeretszerzés, különösen a hazai föld megismerése, az összetartozási tudat ápolásában nem kis jelentősége van annak, hogy az ország jezsuita gimnáziumaiban a *legkülönbözőbb vidékekről* való tanulókat találunk. Esztergomban Trencsén, Zólyom, Pozsony, Nyitra, Bács, Arad megyékből való tanulók járnak együtt az esztergomiakkal.⁸² Korunkban ez nem meglepő, de akkor sokat jelentett.

Van azonban az éremnek másik oldala is. Az idegen intézeteket sokszor nem a tanulni vágyó, vagy legalább is nem a legjelesebb ifjak keresik fel, hanem azok, akik már valamelyik iskolában próbálkoztak, de ott nem értek el sikert. Esetleg már többször megbuktak, megpróbálkoznak: talán máshol jobban sikerül, vagy legalább is az új iskolában eltitkolhatják a jezsuita módszerben kihangsúlyozott *emuláció* miatt annyira megszégyenítő bukást. Bukás pedig gyakran előfordul a jezsuita iskolában. A *vándorlás és a bukás* magyarazzák, hogy kevés diák végez rendes időben. Esztergomban 1740-ben 16 declinista van, ezeknek hét év múlva kell elérkezniök a legfelsőbb osztályba, de erre az időre csak egy végez, egy másik egy évvel később jut el a retorikáig és a 16 közül nem is akad több, aki Esztergomban végzett volna.⁸³ A tanulóknak rendszeren $\frac{9}{10}$ része marad el,

⁷⁸ Acsay: i. m. 93.

⁷⁹ Catalogus discipulorum Jaur. Gymn. Soc. Jesu. I., II., III.

⁸⁰ Acsay: i. m. 93.

⁸¹ Pachtler: i. m. IV. 238. „Ut vagandi occasionibus aditus praecludatur.”

⁸² Vojnits Döme: i. m. 51.

⁸³ U. o. 68. Ugyanilyen statisztikák vannak még Acsay: i. m. 94—103.

vagy távozik máshova, s csak $\frac{1}{10}$ része bírja rendes időben befejezni tanulmányait.⁸⁴

Részben ebből magyarázható a jezsuita *diákok korkülönbsége*. Másik ok, hogy az első osztályba mindenkit felvettek, aki tanulni akart. Volt ebben az osztályban 7 éves gyermek, voltak 20 éves ifjak, kik egyaránt nem ismerték a betűket.⁸⁵ És ez a különbség az évek folyamán még növekedhetett.

Sok tíz éven aluli gyermeket találunk a jezsuita iskolákban. A családi körből közvetlenül került a gyermek a jezsuita iskolába, nem iktatódik közbe legtöbbször még külön elemi iskola sem, és később sem kell az ifjúnak új oktatóhoz fordulnia, ha tovább akar tanulni, ott vannak a jezsuita egyetemek s így kíséri el a jezsuita oktatás a legelemibb ismeretszerzéstől az akkor megszerezhető ismeretanyagig azokat az ifjakat, kik az említett okok miatt nem maradtak le. Számuk már nem olyan nagy. Az eddig elmondottak azt erősítik meg, hogy az elérhető teljes kultúra elég kevesek szerzeménye volt abban az időben, pedig számos iskolánk volt az ország minden részében, kivéve a ritka népeségű Alföldet.

⁸⁴ Acsay: i. m. 104.

⁸⁵ Cséplő Péter: A nagyvárad kat. főgimnázium története. Gimn. ért. 1894/95. Nagyvárad, 1895. 13.

II. FEJEZET.

EGYETEMEK ÉS AKADEMIÁK.

Azok az ifjak, akik a jezsuita iskolákban kezdték meg tanulmányaikat, és akik nem elégedtek meg a gimnáziumban megszerezhető ismeretekkel, hanem a magasabb tudományokat is el akarták sajátítani, továbbra is igénybe vehették a jezsuita oktatást. A jezsuiták ugyanis nem korlátozták magukat a gimnáziumi oktatásra, hanem az egyetemet is igyekeztek a maguk számára megszerezni. A jezsuita oktatás egyik főjellemvonása az egység. A gimnáziumi oktatást is az ismeretek teljességét (*universitas scientiarum*) nyújtó egyetem egyik részének tekintik. A jezsuita iskolák rendszere e szerint: alsó fok (*studia inferiora*)¹ a gimnázium, másként *facultas linguarum*;² a középső fok a filozófiai oktatás, melyet a gimnáziummal együtt közös néven *facultas artium*nak is hívnak;³ és a legfelső fok a teológia.⁴ Ezt a három kart találjuk meg a jezsuita egyetemeken, mert a jogtudományt és orvostudományt a Társaság tagjai szabályaik értelmében nem taníthatják.⁵

*gimnázium
magiszteri (filo)
teologia*

Ehhez a szabályhoz tartják is magukat a jezsuiták: nálunk csak a nagyszombati egyetemük mellett találunk jogi kart, de ezt is csak később alapította Lósy Imre érsek, és csak névleg és külsőképp tartozott a jezsuitáktól vezetett egyetem kötelékébe. A jogi karon az egyházjogot — az alapítólevél szerint — jezsuita

¹ Molnár A.: i. m. 156.

² Finácz E.: i. m. 95.

³ Pachtler: i. m. III. 324.

⁴ Az egyes karok összefüggését kifejezetten tárgyalja egy, kizárólag jezsuitáktól vezetett egyetemek részére szóló rendelet: „*Academiae nostrae, licet vi privilegiorum a Summis Pontificibus concessorum ius habeant instituendi omnes illas Facultates, Officiales, Professores et Lectiones, quae in aliis Universitatibus per Europam habentur, hucusque tamen iuxta Constitutiones Societatis ad tres solum Facultates se extendebant: Theologicam scilicet, Philosophicam et Linguarum: nam etsi haec postrema plerumque a Philosophica non solum distingui, sed utraque sub Artium nomine comprehenditur; quia tamen et diversae diriguntur melius, et utriusque exercitationes et studia non mediocriter inter se differunt sic eae gubernandi ratione separantur, ut ex iis, tamquam ex duabus partibus, una Artium Facultas integretur, siquidem communis est utriusque Promotio, neque Literarii gradus in singulis distincti conferuntur, sed simul omnium artium, seu, Baccalaurei, seu Magistri renuntiantur.*” Pachtler: i. m. III. 234. *Forma et Ratio Gubernandi Academiæ et Studia Generalia S. J. in Provincia Austriae.*

⁵ Pachtler: i. m. I. 54.

adja elő,⁶ a többi tárgyat világiak tanítják. A másik egyetemen a kassai mellett, már a jogi fakultást sem találjuk meg, anná kevésbé az orvosit.

Hazánkban két helyen, Nagyszombatban és Kassán van egyetemük, de ezek nem a régi híres, középkori pápai egyetemek közül valók. Pápai megerősítést nem kaptak, de erre nem is volt szükség a jezsuitáknál: királyi aranybullák emelik egyetemi rangra és látják el azokkal a jogokkal és kiváltságokkal, amelyekkel a külföldi — így a bécsi, gráci, kölni, prágai, olmützi, ingolstadti — jezsuita egyetemek rendelkeznek.

A tárgyalat közben a *nagyszombati egyetem* már százados multra tekinthet vissza, már megkapta történetíróját is, aki az első centenáriumban ujjongva hirdeti a nagy alapítót, Pázmány dicséretét.⁷

Az 1635 november 13-án, az egyetem ünnepélyes megnyitása után tartott, nem annyira az ételek, mint inkább a vendégek kiválósága miatt híres lakomán ott van Kisdy Benedek, ekkor még esztergomi kanonok,⁸ aki egri püspök korában, 1657-ben nagy alapítványt tesz egy *Kassán felállítandó akadémiára*, melyet aztán I. Lipót 1660 aug. 7-én kelt aranybullájával egyetemi címmel ruházott fel.⁹

Csak jogi tekintetben különböztek az egyetemektől az *akadémiák*¹⁰ és esetleg abban, hogy egyszerűbb volt a felszerelésük, kevesebb a tanárok és a hallgatók száma. Ilyen akadémiát, mászóval filozófiai és teológiai főiskolát találunk Budán, Győrben, Kolozsvárott és Zágrábban, és pusztán teológiai Egerben. Az akadémiák is — miként a gimnáziumok — fokozatosan alakultak ki. Győrött 1700-ban kezdik meg a gyakorlati erkölcsstan tanítását, közben ez megszakad,¹¹ de 1745-ben az akadémia ismét megkezdí működését. Gróf Zichy Ferenc mindjárt püspöksége kezdetén a jezsuitákat bízza meg az addig bencések, majd domonkosok és piaristáktól tanított növendékei oktatásával,¹² bár sokan vannak, akik ettől a szándékától el akarták téríteni, de a

⁶ Eckhart Ferenc: A jog és államtudományi kar története. (A Kir. Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem története. II. k.) Budapest, 1936. 23.

⁷ Kazy, Franciscus: Historia Universitatis Tyrnaviensis Societatis Jesu. Ad annum Christi MDCCXXXV. eiusdem Universitatis secularem. Tyrnaviae. Typis Academicis, per Leopoldum Berger, 1737. 88.

⁸ Kazy: i. m. 89.

⁹ A jezsuiták Kassán. Figyelő. V. évf. 1875. 463.

¹⁰ Akadémiákat csak valamelyik kollégiummal kapcsolatban vezetnek, mert akadémiát jezsuita kollégiumon kívül nem vállal magára a Társaság. Aquaviva határozata. Compendium eorum quae ex Responsis Generalium tam Congregationibus Provincialibus, quam Provincialibus et Superioribus Localibus ad directionem sunt communicata. Jus universum S. J. Kézirat a Pannonhalmi Főkönyvtárban. Jele: 118. B. 6x.

¹¹ Németh Ambrus: A győri tudományakadémia története keletkezésétől 1785-ig. I. rész: gimn. ért. 1896/97. Győr, 1897. 6.

¹² Piszker Olivér: Barokk világ Győregyházmegyében Zichy Ferenc gróf püspöksége idején (1743—83.) Pannonhalma, 1933. 72.

Társaságról alkotott jó véleménye minden tervezetést meghiúsított.¹³

Eddig még csak éppen hogy érintettük a jezsuita iskolák kialakulásának módját, most a győri akadémiával kapcsolatban alkalmunk van megfigyelni, *hogyan alakul a barokk korban egy magasabbfokú iskola*. Azt lehetne hinni, hogy abban a korban ilyen nemes szándék könnyen megvalósul. Valóban örömkönynyektől csillognak a szemek a megnyitó ünnepségeken, de ez még nem minden. Az ünnepély után a püspökök nyilvánosan és magánúton kell közbelépnie a Társaság érdekében, — mégpedig a püspök környezetében — mert vannak olyanok, akiknek még a Társaság neve is gyűlöletes.¹⁴

Ezenkívül volt más nehézség is: nem volt hely. Kezdetben úgy oldották meg a kérdést, hogy a kollégiumban, mégpedig a prokurátor szobájában tartották az előadásokat. Csak mikor megépült a szükséges emelet a gimnázium fölé, szabadultak meg ettől a kényszermegoldástól. A teológia mellé ekkor vezették be a filozófiát. Rögtön kétszáz hallgatója lesz a logikának, köztük két gróf: Kollonits Károly és galánthai Esterházy László, aki az első filozófiai ünnepséget jelenlétével megtisztelő püspök előtt védte a logika bevezető tételét.¹⁵

1749-ben már „sub tubarum et tympanorum clangore” adják elő az erényekről való tételeket. A vitatkozástan minden napra megkapja a tanárát. A filozófiai tanfolyam is teljes. Ötvenöten végeznek, kik közül csak 4 szerzetes és 2 a világi pap, a többi pedig világi. A 168 logikát tanuló közül is csak 6 a világi pap és 7 a szerzetes.¹⁶ Ennyire fejlődött néhány év alatt a kezdetben csak az egyházmegyei papság teológiai kiképzésére alapított akadémia.

A győri akadémiával egy színvonalon áll a budai, a kolozsvári és zágrábi akadémia; mindegyik teljes filozófiai és teológiai fakultással. Csak teológiát tanítanak az *egri akadémián*, melyet Foglar György segédpüspök alapított 1740-ben.¹⁷

A következő évben már három püspök jelenlétében vitáznak, amikor is az ellenfelek maguk a püspökök.^{17a} Jellemző kísé-
rője a barokknak: nagy méltóságok felvonultatásával teszi fényessé ünnepélyét, de ugyanakkor ez elég megszokott, mikor a püspökök kiállnak — ha bizonyos szempontból jelképesen is — az ifjú növendékekkel vitázni.

Mint említettük, Egerben csak a teológiát tanítják, illetve ennek három főtárgyát: a dogmatikát, vitatkozástant és az egyház-

¹³ A. L. 1745. 149.

¹⁴ A. L. 1745. 150.

¹⁵ A. L. 1746. 220.

¹⁶ A. L. 1749. 74.

¹⁷ Erdélyi L.: Magyar Történelem. 1936. II. 255.

^{17a} A. L. 1741. 73.

jogot. Három tanár tanít mindössze harminchárom, leginkább klerikus növendéket.¹⁸

A többi *akadémia és egyetem rendszere* már nem ilyen egyszerű: több a tanár, több a tantárgy, több a hallgató, ennek megfelelően az egész rendszer fejlettebb, bonyolultabb.

Az *egyetem élén a rektor* áll, utána következik a kancellár, a tanácsadók, a dékánok és a magiszterek.¹⁹ A főhatalmat a rektor gyakorolja, aki egyúttal az egyetemmel kapcsolatban lévő kollégiumnak is igazgatója. A Rend generálisa nevezi ki a legalkalmasabb tagok közül.²⁰ Sok lelki és szellemi kincset követeltek a rektortól, de sokat is bízta rá. Segítségére van a kancellár. Feladata a disputációk és nyilvános szereplések rendezése. Ő határozza meg azt is, kit lehet egyetemi fokozatra bocsátani és a fokozatokat is ő adja.²¹ A kancellár volt egyúttal III. Károly óta a legfőbb könyvcenzor is.²²

A kancellár után következnek az egyes karok dékánjai prefektusi minőségben. A három fakultás fentebb említett összefüggését az is mutatja, hogy a filozófia dékánja rendszerint a teológiai tanárok egyike, hasonlóképpen a decanus artium, vagyis a gimnáziumi prefektus (=igazgató) is gyakran a teológia, vagy a filozófia egyik tanára.²³ A jezsuiták még nem a szakszerűségre, hanem az ismeretek általánosságára törekşenek. Az a tanár, aki ma fizikát, két év múlva esetleg dogmatikát tanít.

A dékánok alatt vannak a *tanárok*. A gimnáziumi fokozat tanárainak számáról már az előző fejezetben tárgyaltunk. Itt csak a két felső fokozat tanáraitól beszélünk, s egyúttal röviden az egész rendszert ismertetjük, csak éppen hogy megemlítjük, mit tanultak az egyes fokozatokban, mivel ebből a szempontból a jezsuita egyetemek nagyon részletesen vannak ismertetve.²⁴

A *filozófiai tanfolyam* három évet ölel fel; az egyes osztályokat az illető évben tanított főtárgyról nevezik el. Minden egyes évet önállónak, befejezettnek tekintettek, nem úgy, mint a gimnáziumoknál. A három osztály alulról felfelé: a logika, a fizika, a metafizika.²⁵ Az egész első évet a logika előadására fordították, a második évben tanították a fizikán kívül a mennyiségtant is, az előbbit Aristoteles, az utóbbit Euclides nyomán.

¹⁸ Cat. 1745. és A. L. 1745. 145—46.

¹⁹ Kazy: i. m. 135.

²⁰ Pachtler: i. m. I. 45.

²¹ Pauler Tivadar: A Budapesti Magyar Kir. Tudomány Egyetem története Budapest, 1880. 13.

²² Molnár A.: i. m. 213.

²³ Molnár A.: i. m. 213.

²⁴ V. ö. Fináczy: i. m. 98—102. — Molnár A.: i. m. 157—169. A kassai egyetemre vonatkozólag: Farkas Róbert: A kassai kat. főgimnázium története I. (Gimn. ért. 1894/95.) A győri akadémiára pedig Németh Ambrus: i. m.

²⁵ Forma et Ratio Gubernandi Academiæ et Studia Generalia Societatis Jesu, in Provincia Austriæ. Kézirat a Pannonhalmi Főkönyvtárban. Jele: 119. A. 2/43.

A harmadik év adja meg a betetőzést Aristoteles metafizikájával; az etikát is ebben az évben tárgyalják. Az egész filozófián a fő-auctor Aristoteles, a legkülönbözőbb formákban kerül elő a Ratio Studiorumban, de mindig ugyanazzal az értelemmel.²⁶

A teológiai tanulmányok négy évig tartottak és ez alatt tanulták két vagy három tanár vezetése alatt 4 éven keresztül napi 2—3 órászámmal a scholastica theológiát, vagyis a dogmatikát Szent Tamás Summa Theologicája alapján. A második tárgy a lelkiismereti eseteknek (casuum conscientiae) tárgyalása: a kasuistika, mely megfelel az erkölcstannak²⁷ s így kiegészíti és a kinyilatkoztatás alapján tovább építi a filozófián Aristoteles szellemében leadott természetes erkölcsstan, az etika elveit. Külön tárgy a controversia, a hitvitázás, a kánonjog, a szentírástudomány és ezzel kapcsolatban a héber nyelv.

Nézzük most az egyes intézeteket. Az egri akadémiát már láttuk; ez a legkezdetelegesebb, csak teológiai fakultása van három tanárral. Nem is tanulnak mást, mint egyházjogot, morálist és dogmatikát. Hallgatóinak a száma elég kevés, 1744-ben 20 világi kispap és 7 civil, 1745-ben 33 főképp klerikus, 1746-ban 23 klerikus és 10 világi.²⁸ Ez az iskola teológiai tudományos fokozatot nem adott.

Azt is említettük, hogy a többi akadémiáink körülbelül egy színvonalon állanak. A győrin még meglátszanak a kezdet nehézségei: 1745-ben még csak három tanára van, 1747-től már a filozófiai tanárokat is megtaláljuk, de csak kettőt, mert a fizikát és a metafizikát egy tanár tanítja. Hallgatóinak száma 1750-ben már 300-on felül van, s így oszlik meg: 60 teológus, 76 metafizikus, 175 logikus.²⁹

A győrihez legközelebb áll a zágrábi akadémia, a teológiát itt is csak most kezdik tanítani,³⁰ 1740-ben 6 tanárt találunk, 1750-ben már 10-et: metafizikust, fizikust, matematikust, logikust; 2 tanárt a dogmatika tanítására, kettőt a morálisra, egyet a kánonjogra és egyet a vitatkozástanra. A szentírástudománynak nincs külön tanára, hanem valószínűleg az egyik moralista tanítja.³¹ Hallgatója kevesebb van, mint a győrinek; például 1745-ben 74 teológus és 105 filozófus.³²

²⁶ „Summopere conetur Aristotelicum textum bene interpretari; in eoque nihilo minus operae, quam in quaestionibus collocet. Auditoribus etiam persuadeat, mutilam valde ac mancam futuram Philosophiam eorum, quibus id studii in pretio non sit.” Pachtler: i. m. II. 338.

²⁷ Kazy: i. m. 136.

²⁸ A. L. 1744. 92; 1745. 146; 1746. 208.

²⁹ A. L. 1750. 75.

³⁰ A. L. 1746. 230. — Florebat Zagrabiae . . . Academia anno 1606 instituta, quae complectebatur praeter classes ut aiunt gymnasii, philosophiam et theologiam, primo moralem, dein etiam scholasticam et controversisticam, ius Canonicum, exegesis Biblicam. Vrela i Prinosi I. 3.

³¹ Cat. 1750.

³² A. L. 1745. 155.

Az akadémiák közül tekintély és szervezet dolgában is kiemelkednek a *budai és kolozsvári akadémiák*. Külön megörökitendő esemény, ha Győrben vagy Zágrábban a jezsuitákhoz jóindulatú püspök megjelenik a város előkelőségei közepette az iskolai ünnepélyen. Budán már a fenséges Mária Teréziának, Magyarország királynőjének fenséges emblémája (képe) alatt védik tételeiket Szapáry János és Pál ifjú grófok és a királynőt közjogi méltóság képviseli.⁸³ A Kolozsvárott tanult gróf Mikes Antal szebeni doktorráavatásának „egész Dáciára szóló jelentősége van”, az ünnepélyes aktuson az említettet a karok és rendek jelenlétében Haller János, Erdély kormányzója tüntette ki arannyal.⁸⁴

A fényesebb ünnepségek fejezik ki külsőleg azt a különbséget, amely ezt a két főiskolát az előbbi főiskoláktól elválasztja. Mert, habár első látásra nem is tűnik fel, van különbség a jezsuita akadémiák között is. A kolozsvári akadémiának nincs annyi tanára, mint a zágrábinak — horvát iskoláink bővebben rendelkeznek tanárokkal, mint a magyar és német iskoláink⁸⁵ — különösen kevés a teológiai tanár, mindössze három. Sokkal jobban ki van fejlődve a filozófiai oktatás. Állandóan négy filozófus tanárt találunk Kolozsvárott: logikust, fizikust, matematikust, sőt részben ideszámíthatjuk az etika tanárát is, akinek a tárgya szintén a filozófia körébe tartozik.⁸⁶ A *kolozsvári akadémia sajátos helyzete* magyarázza meg ezt az eltérést. Kolozsvárott csak nem régen nyithatták meg akadémiájukat, nem mondható, hogy az erdélyiek készséges beleegyezésével.⁸⁷ Meg kellett tehát nyerni a jóindulatot, s ezt nem annyira a teológiai, mint inkább a filozófiai kar fejlesztésével remélték elérni, mert abban az időben a világiak közül, bár teológiát is elég sokan végeztek — gondolhatunk egy Esterházy Miklósrá, egy Koháry Istvánra, vagy annyi másra — mégis a filozófiának akadt több hallgatója.⁸⁸ Minden jel arra mutat, hogy ezek megnyerésére tökéletesítik a maguk részéről a bölcsészeti kart. Van valami propagandisztikum abban, hogy falragaszokkal ajánlják mint katolikus egyetemet főiskolájukat.⁸⁹

⁸³ „Vices Regias sustinente in consessu Virorum, tum ex sacro, tum profano ordine nobilissimorum, Excellentissimo ac Illustrissimo Dno Comite Antonio Grassalkovics, ab arcanis S. Majestatis Consiliis, eiusdemque personalis praesentiae in iudiciis locum tenente.” A. L. 1744. 93.

⁸⁴ „Coram Inclytis Statibus et Ordinibus ad Comitata coactis aureo torque . . . per Excellmum Dnum Transylvaniae Gubernatorem Dnum Joannem Haller donatus fuit.” A. L. 1744. 94.

⁸⁵ Megfigyeltük ezt már a varasdi gimnáziummal kapcsolatban is, ahol 6 tanárt találunk annyi növendékre, amennyire másutt csak 3-at.

⁸⁶ Pachtler: i. m. II. 344.

⁸⁷ Velics: i. m. III. 13. Első megtelepedésükre és gyors elűzésükre: Erdélyi L.: Magyar történelem, 1936. II. 62. 253.

⁸⁸ Érthető, mert aki jog- vagy orvostudományt akart tanulni, annak előbb el kellett végeznie a filozófiát.

⁸⁹ Velics: i. m. III. 13.

A megnyitáskor megérthető ez, de később is tapasztalható hasonló burkolt célzat a kolozsvári akadémiánál. 1739-ben az egész országban pestis dühöng; a legtöbb iskolát be kellett zárni; erre a sorsra jutott a kolozsvári is. Míg azonban a többi iskolában ez más következménnyel nem járt, minthogy a következő évben ott folytatták, ahol az előző évben elhagyták, Kolozsvárott a nagy igyekezetben és a fentemlített erdélyi okok miatt a járvány ideje alatt is valahogy hozzá akarták kapcsolni növendékeiket iskolájukhoz. A metafizika professzora, Nedeczky László,⁴⁰ módot talált arra, hogy volt hallgatóit távollétükben is oktassa. Elküldte nekik versben azt az anyagot, amit arra az évre előjegyzett; ők ezt szorgalmasan leírták, kidolgozták, részletesen kifejtették akkora eredménnyel, hogy midőn a következő ősszel Kolozsvárra hívta őket, kiváló előhaladásról tettek tanúságot. Nyolcan az akadémia aulájában nyilvánosan filozófiai tételekről vitáztak, tizenkettőt pedig a kollégiumban magiszteri jelvényekkel tüntettek ki. Ennek a magiszteri kitüntetésnek nem kis hírt szerzett Kereszturi István tiszteletére tanulótársaitól írt könyv: „Fontes gratiarum Marianarum novi et veteres; seu Historica relatio de imaginibus miraculosis Beatissimae Dei Genitricis per Hungariam et adiecta Regna et Provincias.”⁴¹

Ilyen magiszteri avatás nem újság a jezsuita iskolákban; nem is azért említjük, hanem, mivel jellemzőnek tartjuk a kolozsvári akadémia említett különleges helyzetére. Ha a többi főiskolánkhoz viszonyítjuk, feltűnően sok Kolozsvárott a nyilvános szereplés, sok a doktorráavatás, sok és érdekes a kiosztott könyvek száma, a megvitatott tételek az érdekességet keresik, a vitatkozók a legelőkelőbb családok tagjai. Másutt is így van ez, de nem ilyen mértékben, — mint ez kitűnik az évkönyvekből. Mindegyikre számos példát hozhatnánk fel: 1741-ben 10-en nyernek filozófiai doktorátust; 44-ben szintén, 49-ben 13, 50-ben 14; 1745-ben 16 lesz baccalaureus az erdélyi püspök jelenlétében; a vitatételeket és a felajánlott könyveket majd másutt látjuk; arra pedig, hogy az ismert családok tagjai szerepelnek, elég lesz a következő neveket megemlíteni: gróf Esterházy József, gróf Mikes Antal, gróf Korniss Ferenc, báró Haller Antal, Máriássy László, aki Dácia előkelőinek koszorúja közepette fejtette ki tételeit.

Mikor pedig azt olvassuk, hogy a matematika egy elektromos gépet mutatott be Daciae miranti spectanda,⁴² megerősödünk azon állításunk helyességében, hogy a kolozsvári akadémián a filozófiai kart fokozott mértékben fejlesztették és ez azért volt, hogy ezáltal hassanak. Mindenütt nagy volt a hatása csillagászati

⁴⁰ Fabricius: Namen und Verwendung der Jesuiten, welche von 1730—1773 in den siebenbürgischen Ordenshausen wirkten. Abdruck aus dem Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde, Band XI. der neuen Folge, Heft 2. 49.

⁴¹ A. L. 1739. 118.

⁴² A. L. 1749. 72.

ltudományuknak.⁴³ Kolozsvárott korának egyik leghíresebb csillagásza Hell Miksa „előjáróinak megbízásából a kolozsvári kollégiumra csillagtornyot építtetett s azt mintaszerű berendezéssel látta el”.⁴⁴

Erre a megállapításra és kitérésre nem néhány jelenségből vont hirtelen következtetéssel jutottunk el, hanem azon összehasonlítás alapján, amelyet a tanárok és diákok száma között tettünk. Láttuk, hogy Kolozsvárott négy, öt filozófiai tanár van; s mikor a diákok számát vizsgáltuk, azt vettük észre, hogy az feltűnően kevés. Az aránytalanság megmagyarázásában jutottunk a fenti eredményre.

Az 1744. év adatai elégségesek lesznek az *akadémiai hallgatók számának* megállapítására: a metafizikán 10 növendékről van tudomásunk; a fizikát 13, a logikát pedig 47 hallgatja.⁴⁵ A számok beszélnek: a jezsuiták tudtak alkalmazkodni és áldozatot hozni, ha a helyi körülmények azt úgy kívánták.

Mások a viszonyok a budai akadémián. 1746-ban van 4 teológiai tanár: 2 kazuisztikus, 1 kontroverzista és 1 kanonista; és 3 filozófus: 1 a logikán, 1 a matézisen és 1 a fizikán és metafizikán.⁴⁶ A hallgatóság pedig a következőképen oszlik meg: a teológiát hallgatja 32 (köztük 18 világi papnövendék). A filozófia (a fizika és metafizika) tanulásának szentelték idejüket 81-en, a logikát pedig 105-en tanulják,⁴⁷ összesen tehát 218 főiskolás van Budán.

Tekintsük meg még *egyetemeink számviszonyait*, melyek legjobban mutatják a kulturális eredményeket. A *kassai egyetemen* általában 10 tanárt találunk: logikust, matematikust, fizikust, etikust, szentírástudomány tanárát, kontroverzistát, kánonistát és két professores theologiae-t, kik a dogmatikát és a morálist tanították. Volt év, mikor a hébernek is külön tanára volt, aki természetesen a többi keleti nyelvet is taníthatta.⁴⁸

Mennyien vannak a hallgatók? Nem nagyon sokan. 1749-ben a teológián van 18 jezsuitanövendék⁴⁹ és 27 világi papnövendék; a metafizikát 21, köztük 4 jezsuita, a fizikát 17-en és 4 jezsuita, a logikát pedig 80-an hallgatják.⁵⁰ 1750-ben a következőképen oszlik meg a hallgatóság: 41 teológus, 23 metafizikus, 32 fizikus és 77 logikus.⁵¹ Két év adatait egymásmellé állítva ugyanazt látjuk, mint az előző fejezetben: sokan lemaradnak az egyes osztályokban. Még azok sem nyerik el a közönségesen elnyerhető

⁴³ Fülöp—Miller: i. m. 294. skv.

⁴⁴ Velics: i. m. III. 15.

⁴⁵ A. L. 1744. 94.

⁴⁶ Cat. 1746.

⁴⁷ A. L. 1746. 209. A gimnáziumnak ugyanekkor 300 diákja van.

⁴⁸ Cat. 1740. 1750.

⁴⁹ Cat. 1749.

⁵⁰ A. L. 1749. 72.

⁵¹ A. L. 1750. 72.

egyetemi fokozatokat, akik eljutnak a legfelső osztályba. Igyekeztek ezeknek a fokozatoknak a feladását ünnepélyessé tenni,⁵² de másrészt „a legnagyobb gonddal vigyáztak arra, hogy az akadémiai gradusokat ne adják meg azoknak, akik az akadémia nevét lealacsonyították és a megadott gradust a megvetés tárgyává tették; ezért senkinek sem adják meg a gradust, hacsak nem állotta ki mindazokat a próbákat, amelyek — az egyetemek szokása szerint — ezeket a gradusokat megelőzik.”⁵³

A fokozatok pedig a filozófián a prima laurea, vagy bacca-laureatus, melyet a filozófia második évében a fizikusok nyerhettek el, utána következnek a licentiat, de ezt már nem osztogatják, mert tulajdonképpen nem különbözik a legfelső foktól, a magiszteriumtól, melyet suprema laurea néven emlegetnek főforrásaink.⁵⁴

A teológián hasonlóképpen van prima laurea és suprema laurea vagy doktorátus, amely a teológiai legfőbb fokot jelentette, hasonlóan a filozófiai magiszterséghez, amely szintén doktorátusnak felel meg, de a filozófiai doktorokat abban az időben mindig csak magisztereknek hívják.⁵⁵

Ezek előrebocsátásával azt vizsgáljuk, hányan nyertek átlag egyetemi fokozatot Kassán. A sok közül itt csak néhány szemléltető példát hozunk fel: 1739-ben heten kapják meg a teológiai doktorátust, köztük többen olyanok, akik már évek óta lelkipásztori munkakörben működtek. Az avatásnak különös jelentőséget adott az a körülmény, hogy már tíz éve nem volt Kassán doktorráavatás és félni lehetett, hogy teljesen feledésbe megy; ezért a szokottnál is nagyobb látványossággal rendezik meg.⁵⁶ Emelte az ünnepély fényét Szent Jakab⁵⁷ infulás apátja, aki a többi jelölt közt nemcsak a doktori jelvényeket vette fel, hanem előadást is tartott: „Példájával vagy írásaival nyert-e meg többeket Szent Ageronimus a keresztény tökéletességnek?”⁵⁸

⁵² Fináczy: i. m. 121.

⁵³ Forma et Ratio: i. m. 30.

⁵⁴ U. o.

⁵⁵ Molnár A.: i. m. 216.

⁵⁶ „ad imprimendam spectantium animis augustiorem sacris huius honoris ideam, atque cupidinem, omnia ad plenam Sanctae Maiestatis speciem adornare; quam sane theatrum ad quinquagenos pedes elatum picto Corinthio columnarum ordine arte optica in figuram elicticam sinuato, interjectis grandibus Sanctorum Ecclesiae Doctorum statu, multiplicique alio a Palmate insigne conciliabat.” A. L. 1739. 116.

⁵⁷ Több Szent Jakab apátság van; itt a zseliz-szentjakabi (Somogy megye) apátról van szó. V. ö. Fuxhoffer, Damianus: Monasteriologia regni Hungariae: Veszprém, 1803. I. 133, 135, 183, 186, 251.

⁵⁸ A. L. 1739. 116. A kassai egyetem egyik legfényesebb vitatkozása, amilyen a kollégium történetírója szerint ritkán történik Kassán, Ternyei István 1748-i vitatkozása. Az eseményt a megszokott ünnepélyek sorából a kassaiak és a környékbeliek előtt az a körülmény emelte ki, hogy az egész ünnepélyes aktus sub Auspiciis Augustis Serenissimi Archiducis et Regii Principis Josephi történt. Kassa provinciális jellegét mutatja, hogy ilyen vitatkozás 10 évben csak egyszer fordul elő. V. ö. Annuae Cassovienses 1748.

Ugyanebben az évben a filozófiának legfelsőbb osztályán, a metafizikán 23 hallgató van, köztük csak 14-en kapnak suprema laurust; azaz filozófiai doktorátust, köztük 4 jezsuita. A 35 fizikus közül prima laureával 25-öt ékesítettek fel. 1741-ben a teológián 9 kapott prima laurust, a fizikán 20-at tüntettek ki prima laurussal, a metafizikán pedig a 11 hallgató közül 6 kapta meg a suprema laurust.⁵⁹ A tárgyalt kor utolsó évében, 1750-ben a metafizika 23 hallgatója közül 14 nyerte el a suprema laureát, a fizika 32 hallgatója közül 29 kapta meg a prima laureát.⁶⁰

Nagyobbak az arányok a nagyszombati egyetemnél. A tanárok száma 13; 4 tanítja a filozófiát és 9 a teológiát. Külön tanára van a szentírástudománynak és külön a héber nyelvnek; van ezeken kívül 1 kánonista, 1 etikus, 1 kontroverzista, 2 kauzisztikus és 2 dogmatikus tanár.

A hallgatóság száma a két karon, a teológián és a filozófián 1750-ben 465. A jezsuiták ehhez még hozzászámítják a gimnázium, a „facultas linguistica” diákjainak a számát is, amely 527-et tesz ki, de nem számítják a jogi kar hallgatóit. Az egész universitast tehát 1052 diák látogatja, kevesebb, mint az előző évben.⁶¹ A teológiát 163 növendék tanulta. 39 jezsuita, a többi világi kispap vagy civil. A teológia prima laurusa 11 hallgató homlokát díszítette. A metafizikának 62 hallgatója volt, 28 lett év végén a filozófia doktora. A fizikát 105-en hallgatták, 55-öt tüntettek ki baccalaureával. A logikának 135 hallgatója volt; pusztán a logika hallgatósága közül szerzetes vagy világi klerikus 29.⁶²

Még a nagyszombati egyetemünk sem érte el a gráci vagy a bécsi jezsuita egyetemek színvonalát. Felszerelésük gazdagabb volt a nagyszombatinál.⁶³ Kiváló csillagvizsgáló intézetük, sok fizikai műszerük egész látványosság számba ment. A nagyszombati egyetem is igyekszik magának ilyeneket beszerezni, például 1741-ben egy légszivattyút csinálnak a bécsi vízszivattyú mintájára. A szivattyú 300 forintba került,⁶⁴ de ilyen költséges áldozatokat a nagyszombati egyetem sokkal ritkábban hozhatott meg, mint a gráci és a bécsi. A különbség más szempontból is nyilvánvaló: több az előadó, több az előadott tárgy. A bécsi egyetemen például külön tanára van az egyháztörténelemnek⁶⁵ és az ékes-szólástannak, amiket Nagyszombatban nem tanítanak külön. A

⁵⁹ A. L. 1741. 73.

⁶⁰ A. L. 1750. 72.

⁶¹ 1744-től állandóan csökken az egyetem hallgatóinak a száma. 1744-ben 1483. 1745-ben 1265, 1746-ban 1235, 1749-ben már 1102, 1750-ben 1052 az *Annuae* alapján.

⁶² A. L. 1750. 77.

⁶³ V. ö. Kink, Rudolf: *Geschichte der kaiserlichen Universität zu Wien*. Wien, 1854. I. 422.

⁶⁴ A. L. 1741. 81.

⁶⁵ Duhr: *Geschichte der Jesuiten*. II. Bd. I. Teil 553. és IV. 2, 26.

hallgatóság számában is megvan a különbség: Grácban is több, mint Nagyszombatban: 1250; a bécsi pedig százakkal múlja felül a nagyszombatit. A különbség épp az egyetemisták számában mutatkozik leginkább, mert míg a gimnazisták száma 890, — a nagyszombati gimnáziumi tanulók száma 580—650 közt ingadozik⁶⁶ — az egyetemistáké 900 — Nagyszombatban csak 460 főiskolás van.

Az eredményeket és végzett anyagot összehasonlítva azonban már csak azért sem találunk nagyobb különbséget, mert mindenütt ugyanazt a Ratio Studiorumot követik, amely pedig pontosan előírja, hogy mit és mikor kell tanítani.⁶⁷

A tanárok és diákok számára vonatkozó számadatokat az egyetemeken és az akadémiákon a fentebbiek alapján a tárgyalt korban átlagosan a következőkben állapíthatjuk meg:

Egerben van	30	hallgató és	3 tanár
Kolozsvárott	70	"	4 "
Zágrábban	180	"	6 "
Budán	220	"	7 "
Győrött	300	"	5 "
Kassán	170	"	10 "
Nagyszombatban	470	"	13 "
Összesen:	1440	hallgató és 48 tanár.	

Ha vádolják is a jezsuitákat, hogy a gimnáziumokban kevés tanárt alkalmaztak s nem is mindig megfelelőt, nem vádolhatják őket azzal, hogy a főiskolákon nem volt elég tanerejük. Gimnáziumi tanáraik a legnagyobb részről csak a filozófiát végzett magiszterek, de akadémikus és egyetemi tanáraik kiváló képzettségű férfiak voltak.

Főiskolásaink száma aránylag kevés, pedig katolikus ifjaink jórészt idehaza tanulnak. De megértjük a hallgatóság számának a csökkenését, miután az előző fejezetben részletesen néztük mindenegyes osztálynál, hogyan maradnak le fokozatosan a diákok.⁶⁸ Az egyetemi oktatás már nem olyan széleskörű, de annál intenzívebb.

⁶⁶ Molnár A.: i. m. 215.

⁶⁷ Pachtler: i. m. II. 295—351.

⁶⁸ Molnár Aladár (i. m. 215.) azt mondja, hogy a gimnáziumi tanulók nagyobb része a gimnáziumi osztályok elvégzése után is folytatta tanulmányait majdnem a teológiáig. És ezt azzal a ténnyel akarja igazolni, hogy a nagyszombati gimnáziumi tanulók száma leginkább 580—650 között ingadozik, a bölcsészeti tanfolyam növendékei az 1720-as években majd mindig felül vannak a 300-on, sőt közel a 400-hoz. Ebből azonban nem következik az, hogy ugyanazok járnak az egyetemre, akik a nagyszombati gimnáziumban tanultak, mert

azt mondani sem kell, hogy a nagyszombati egyetemen az ország legkülönbözőbb gimnáziumaiban végzett diákok tanultak tovább. Hogy a nagyszombati egyetemre nemcsak a nagyszombati gimnázium végzett diákjai járnak, világosan kimondja az 1742. év történetírója: „non solum e gimnasiis Hungariae plurimis, verum etiam ex Austriae, Moraviae, Silesiaeque adsitarum Provinciarum palestris literariis evocavit in suum gremium non paucos alumnos”. (Annuae Tyrnaviensis 1742. 245.) Ha „a tanulók nagyobb része a gimnázium öt osztályának elvégzése után is folytatta (volna) tanulmányait majdnem a teológiáig”, akkor az egyetemisták számának felül kellene múlnia a nagyszombati gimnazisták számát.

III. FEJEZET.

SZEMINÁRIUMOK ÉS KONVIKTUSOK.¹

A jezsuiták egyetemi oktatása a 18. század első felében a magyar katolikus tudományt jelentette; gimnáziumi oktatásuk a műveltség bizonyos fokát adta meg széles rétegeknek, a szemináriumokban és konviktusokban rendjük nevelési elveit valósították meg. A *nevelés* az egyetemeken és a gimnáziumokban is nagy szerepet kapott, de teljesen csak azoknál a növendékeknél érvényesülhetett, akik állandóan a jezsuiták vezetése alatt állottak: a szemináriumokban vagy konviktusokban.

A 18. században *világi papságunk nevelését* majdnem teljesen ők végzik.² Szinte privilégiumuk ez már. Azóta, hogy Oláh Miklós a trienti zsinat szellemében megalapította a nagyszombati szemináriumot és annak vezetését a jezsuitákra bízta,³ a később keletkezett⁴ többi szemináriumban is a tárgyalt korrig egy-két esetet leszámítva ők tanítanak.⁵ Az a buzgó papi nemzedék, amely a katolikus restaurációt annyi sikerrel megvalósította, a jezsuitáknak köszönhetette buzgóságát és tudományát. Kezdetben itt is voltak nehézségek. A magyar papnevelés a Tridentinum szellemében nem ment oly könnyen és gyorsan, mint Olasz- és Spanyolországban, sohasem ért el olyan iramot, mint a 17. században Franciaországban; a szomorú bel- és külpolitikai helyzet e téren is éreztette hatását, de szelleme a 17. század elejétől kezdve körülbelül a 18. század közepéig a jezsuitáktól vezetett szemináriumokban és egyetemeken kitűnő volt.⁶

A jezsuiták vezetése alatt áll a magyar egyháznak annyi kiváló

¹ A források vizsgálatánál láttam, hogy ez a két elnevezés elválaszthatatlan s ezt a nézetemet később Pachtler megállapítása is megerősítette. I. m. I. 402.

² Venerabilis cleri saecularis pars maxima a Patribus Societatis litteris exulta est, ordines religiosi Capuccinorum, Eremitarum S. Pauli, Franciscanorum et Societatis Jesu ex his scholis novis semper tironum catervis instaurabantur. Vrela i Prinosi I. 3.

³ Mihályfi Ákos: A papnevelés története és elmélete. Budapest, 1896. I. 182. skv.

⁴ Keletkezési idejükre v. ö. Karácsonyi: i. m. 319. — Erdélyi: Magyar történelem. II. 253.

⁵ Mercur von Ungarn. 1787. 311.

⁶ Vanyó Tihamér: Püspöki jelentések a Magyar Szent Korona országainak egyházmegyéiről (1600—1850) Pannonhalma, 1933. 41—42., 44.

főpapot adó római Collegium Germanicum Hungaricum,⁷ a Pázmány Pétertől Bécsben 1623-ban alapított magyar papnevelőintézet, a Pázmáneum,⁸ amely az előbbivel együtt elsősorban vezető egyéniségeket nevelt a diadalmasan bontakozó magyar katolikus megújulásnak.⁹ Jezsuiták vezetik az ország belsejében Nagyszombatban Lippay primás alapítását, a Collegium Generalét, amelyet a növendékek vörös ruhájáról Collegium Rubrorumnak is neveztek;¹⁰ ugyancsak Nagyszombatban az esztergomi főegyházmegye szemináriumát: a Szelepcsényi-féle Marianumot és a görög katolikus kispapok nevelésére alapított Adalbertinumot. Jézustársasági atyák vezetése alatt áll a budai Széchenyi-szeminárium, az egri egyházmegyének Kassán lévő Kisdy Benedek-féle szeminárium, az egri, a kolozsvári, a győri és a zágrábi szeminárium. A még mindig szeminárium nélkül lévő egyházmegyek növendékeit szintén ők tanítják a nagyszombati egyetemes papnevelőben, vagy mint a váradiakat, a kassai Kisdy-szemináriumban. Az egész magyar papnevelés az ő kezükben van, csak Kalocsán tanítanak 1733-tól egyházmegyei papok a szemináriumban.¹¹ Veszprémben 1716-tól, Vácott 1751-től kezdve piaristákat találunk, de mindkét egyházmegye számos növendéket küld Nagyszombatba a Seminarium Rubrorumba. A jezsuiták a magyar papnevelés terén elért vezető állásukat csak a tárgyalásunk idejét követő korban, a század második felében kezdik elveszíteni.¹² Első jele ennek Barkóczy Ferenc gróf, egri püspök intézkedése, aki 1754-ben elveszi a jezsuitáktól az egri szeminárium vezetését, 1760-ban pedig a kassai Kisdy-féle szemináriumot szünteti meg, illetve olvasztja be az egri szemináriumba. Esztergomi érseksége idején a jezsuitáknak a papnevelés teréről való visszaszorítására irányuló tevékenységét tovább folytatja.¹³

Tehát éppen a vizsgálódásunkra kiválasztott kor az, amelyben a jezsuita papnevelés nálunk a *legzavartalanabbul* érvényesülhetett. Utána már kezdődik a hanyatlás, előtte pedig sok volt a nehézség. A bajok főoka az *általános és sokat emlegetett paphiány*,¹⁴ ami a papság nevelésére nagy hatással volt. Hogy a paphiányon minél előbb segítsenek, sietteték a papnevelést. Ezért, midőn az első magyar papnevelők megalakultak, a kiképzés ideje legtöbbszőr csak 1 év volt és csak a lelkipásztori tevékenység körében előforduló gyakorlati esetek, kázusok tanulmányozására fordították figyelmüket. A fő az volt, hogy buzgó és praktikus

⁷ V. ö. Steinhuber, Andreas: Geschichte des Collegium Germanicum in Rom. Freiburg im Breisgau, 1895. II. 513—517.

⁸ Mihályfi: i. m. I. 198. skv.

⁹ Galla Ferenc: A Pázmáneum alapítása és a Szentszék. Vác, 1935. 46.

¹⁰ Mihályfi: i. m. I. 214. — Karácsonyi: i. m. 187.

¹¹ Mihályfi: i. m. I. 218.

¹² V. ö. Vanyó: i. m. 44.

¹³ Bozsik Pál: Az egri papnevelés története a XVIII. században 1780-ig. Eger, 1910. 100., 117.

¹⁴ V. ö. Vanyó T.: i. m. 4., 20., 29., 250—251., 332., 333.

lelkipásztorokat képezzenek ki, a tudományosságra nem voltak különös tekintettel.¹⁵ A 18. század derekán a jezsuitáktól vezett szemináriumaink egyetemekkel és akadémiákkal vannak kapcsolatban, a papképzés mindenütt már több évet ölel fel.

A szemináriumban lévő növendékek azonban még az egyetemekkel kapcsolatban sem végzik el a teljes skolasztikus teológiát; egy részük egy külön kazuista tanár vezetésével a szemináriumban végzi tanulmányait. Ez a körülmény megmentette az egyetemek tudományos jellegét: nem minden lelkipásztorkodásra készülő papnövendék ment az egyetemre, a gyengébbek a szeminárium leegyszerűsített módszere szerint tanultak. Világosan látható ez például az egri szeminárium esetében. Az egri szemináriumból a tehetségesebbeket Kassára vagy Nagyszombatba küldik, de visszaküldik Kassáról vagy Nagyszombatból Egerbe kazuistikát tanulni azokat a növendékeket, akik gyengébb tehetségűek.¹⁶

A szemináriumi papképzés megfelelt a szükségleteknek.¹⁷ A kazuisztika már a Ratio Studiorum előírása szerint is sok mindent felölelt,¹⁸ a valóságban pedig, különösen, ahol ez volt a főtantárgy, a Ratio Studiorum előírásánál sokkal nagyobb területre terjeszkedik. Kolozsvárott, ahol egyetlen teológiai tanárt találunk a Szent József-szemináriumban és ez a decisor casuum, vagy néha még egy másikat a controversián,¹⁹ még egyháztörténelemből is olyan tételekről vitáztak, hogy bármely egyetemnek is becsületére válnék.²⁰ Ezek a tételek a kolozsváriaknak hasznosak is voltak, mert gyakran kerülhettek érintkezésbe keleti ritusúakkal. Sokkal elméletibb a papképzés a nagyszombati, vagy a kassai egyetemen, ahol már a legszubtilisebb teológiai kérdésekről vitáznak: An Theologia dogmatica, an scholastica praestet,²¹

¹⁵ Bozsik: i. m. 76—77.

¹⁶ R. D. St. Herbath ad Theologiam Speculativam promotus Cassoviam discessit. — Venit ad Seminarium Tyrnavia ex Collegio Rubrorum R. P. St. Czimegh secundi anni theologus ob debilitatem ingenii continuaturus studium morale. Etc. Bozsik: i. m. 78—79. — Győrből is küldenek Kassára győregyházmegyei kispapokat, pedig Győrben is van teológia. 1748-ban egy első és egy negyedéves győri teológust találunk az egyetemen. (Annuae Cassovienses.) — A budai szemináriumból Nagyszombatba és Bécsbe küldik teológia speculativára a kiválóbb növendékeket. Historia Coll. Budensis 1743, 1747. Liber adnotationum et subscriptionum alumnorum seminarii Budensis Szécheniani super percepta. Pars V. Nomina eorum Alumnorum qui ad prosequenda studia alio mittuntur.

¹⁷ Vanyó: i. m. 44.

¹⁸ Pachtler: i. m. II. 322—328.

¹⁹ 1744., 1746., 1750. évi katalógusok.

²⁰ 1744-ben: „An voce vitaeque integritate, an libris Ss. Patres de Ecclesia meriti melius? 1745-ben; Utrum orientalis Ecclesia plus pro schismate, an Occidentalis pro conservanda Unione egerit? A. L. 1744. 94; 1745. 148.

²¹ Nem véletlenül választottuk ki a sok tétel közül ezt az egyet, hanem annak a ténynek a bemutatására, hogy mennyire előrehaladott volt a nagyszombati egyetem; a teológiai dogmatikán értették akkor a hitigazságoknak történeti tárgyalását, míg a teológia skolasztikán a középkor örökét: a spekulatív

és ahol 2 jezsuita és 3 világi papnövendék vitázik az egész Szent Tamásról és 14-en annak egy részéről kimerítően és ezenkívül még egyházjogból és morálisból hetenkint voltak disceptációk.²²

Azokat a növendékeket, akik a nagyszombati egyetemen is kiváltak, Rómába küldik a Szent Apollinariusra, a Collegium Germanico Hungaricumba.²³ Ezeknek a kiképzésük hosszú időt vesz igénybe s e miatt még ebben a korban elég keveset küldenek ki. Paphiányról már nem hallunk annyi panaszt, de valami nagy bőségről sem igen beszélhetünk. Még most is elég gyakran megtörténik, hogy a tanulmányok befejezése előtt kiküldik a papnövendékeket a lelkipásztori munkába. A budai szemináriumból 1742-ben nyolcan mennek ki,²⁴ a kassaiból 1743-ban már az év elején kimegy 1 szeminárista, 2-t évközben küld ki a váradi püspök, úgyhogy az év végére már csak 2 egri marad, aki teljes kiképzést nyer.²⁵ Nagyszombatban a Maecenatum inopia et necessitas in vinea Domini, ad quam praemature evocati sunt akadályozták meg a teljes kiképzést.²⁶ A Collegium Generale első- (próba-) éves növendékei közül kettő megy ki évközben lelkipásztori munkára.²⁷

Ezzel természetesen velejárt, hogy a papnevelésnél nem tudták megtartani az Egyháztól megkövetelt szabályokat. Ilyenek bizonyos életkor (a kánoni kor), az egyes rendek feladása közt lévő idő (interstitiumok). Az egyes szemináriumok igyekeztek a Szentszéktől engedélyt kapni arravatkozólag, hogy a megfelelő kánoni kor és interstitium nélkül szentelhessék fel növendékeiket. Egyik főtörekvésük volt az is, különösen a Pázmáneumnak, a nagyszombati általános papnevelőnek és általában a nem egyházmegyei szemináriumoknak, hogy püspöki elbocsátó levél (litterae dimissoriae), kánoni cím nélkül (titulus) és litterae testimoniales²⁸ nélkül pusztán a szemináriumi rektor bizonyítványa alapján szenteltethessék fel valamelyik püspökkel a különböző (sokszor meg nem állapítható) egyházmegyéből való növendékeiket.²⁹ Erre különösen akkor volt szükség, mikor még a

tárgyalást. Schütz Antal: Summarium Theologiae Dogmaticae et fundamentalis.³ Budapest, 1935. 114.

²² A. L. 1746. 223.

²³ 1744-ben 2, 1745-ben 4 klerikus megy ki Rómába a nagyszombati generális papnevelőből. A. L. 1744. 103; 1745. 158.

²⁴ Hist. Coll. Budensis, 1742.

²⁵ Annae Cassovienses 1743.

²⁶ Annae Tyrnavienses 1747. 279.

²⁷ Diarium Coll. Gen. Cler. Hungariae novitiatus continens. (Catalogus Alumnorum in Vita Novitiati existentium 1749.)

²⁸ Litterae testimoniales—mindazon helyek ordináriusának a kánoni akadályoktól való mentességet tanúsító bizonyítványa, ahol a szentelendő 14. életévétől kezdve 6 hónapon át tartózkodott.

²⁹ Ismeretesek Pázmány e nemű törekvései a bécsi magyar szeminárium megalapításakor. Erről tárgyal Galla F.: A Pázmáneum alapítása és a Szentszék c. mű.

török az országban volt: sok püspök távol volt egyházmegyéjétől, sokáig betöltetlenek voltak a püspöki székek, az egyházmegyek határai sem voltak mindig megállapíthatók, s így nem volt kitől kérni testimonialis és elbocsátó levelet. A vizsgált korban e tekintetben a viszonyok már rendezettek; könnyen megállapítható az illetékes (competens) püspök, másrészt pedig már majdnem minden egyházmegyében van egyházmegyei szeminárium; így a püspökök maguk szentelhetik fel a növendékeiket. Nem kell tehát elbocsátó levél, kánoni cím is van: a titulus servitii dioecesis, az egyházmegye szolgálata. Mindez nagyon megkönnyíti a papnevelést. A 40-es évektől kezdve nincs is adatunk a fentiekén kívül, hogy valakit különös engedéllyel szenteltek volna fel. A nagyobb rendeknél megtartják az interstitiumokat.⁸⁰ Általában év végén végzett növendékek probe instructi et iam laboribus apostolicis maturi mennek ki az Úr szőlőjébe.⁸¹

A jezsuita missziósok mellett ezek a jezsuita iskolákból kikerült új lelkipásztorok alakították át és kapcsolták be a magyar falvakat az új szellemi áramlatba. Az ő közvetítésükkel kapott a magyar falu, a magyarságnak a művelődési központoktól távol eső része is a jezsuita iskola szelleméből. És ezt a hatást nem lehet figyelmen kívül hagyni. „Az utolsó nagy kultúrhatás, amely a magyar falu életformáit sorsdöntően befolyásolta s a török-dúlás és reformáció hagyománylazító évszázadai után falvaink kultúráját újjáalapozta: a magyar barokk szelleme. A középkor óta nem volt még egy áramlat, amely katolikus falvaink egész szellemi habitusának kialakításában nagyobb szerepet játszana, mint a XVII—XVIII. század barokk kultúrája. A missziós gondolat, mely mindennemű falumunka alapja, azóta egyetlen más kulturális jellegű mozgalomban nem vetett hasonló lángokat, mint a katolikus restauráció áramlatában. A lélekmentés extatikus vágya, amely a jezsuita rend misszionáriusait Ázsia és Amerika civilizálatlan földjére vezette, a keresztény civilizáció földjén is megtalálta az utat azokhoz a néprétegekhez, amelyek a rendileg tagolt társadalmakban legalul helyezkedtek el.”⁸² Ezt a missziós gondolatot képviselték azok, akik évről-évre kikerültek a fent elsorolt jezsuita szemináriumokból.

A barokk nevelési elvei érvényesülnek teljességgel a *jezsuiták konviktusaiban*, diáknevelőházaiban. Világi pályára készülő ifjak számára állítottak számos külön intézetet, de gyakran talál-

⁸⁰ A budai szemináriumnál kísértem végig a növendékek felszentelését a már idézett Liber adnotationum et subscriptionum alumnorum seminarii Budensis harmadik része alapján, ahol pontosan megtalálható, kik, mikor, melyik püspök által ordináltattak. I. h. 140—43. fv.

⁸¹ Hist. Coll. Bud. 1744., 1749. A. L. 1744. 103., 1745. 159., 1746. 231., 238., 1750. 82. és Liber adnotationum et subscriptionum alumnorum seminarii Budensis. Pars VI. Nomina alumnorum ad curam animarum et Parochias exmissorum. 184—185.

⁸² Sándor István: A magyar falu szellemtörténete. Vigilia, 1936. 56.

juk ezeket a nevelőházakat papnevelőintézetekkel teljesen egybe-kapcsolva. A barokk kor sok viszonylatban áthághatatlan akadályokat állított az egyes osztályok elé, más tekintetben viszont egész ellentétes dolgokat kapcsolott egybe. Egyik ilyen különös alakulat a jezsuita konviktus.³³ Több helyen a szemináriummal vannak kapcsolatban. Így aztán egy-egy szeminárium a tanuló-ifjúság egész hierarchiáját foglalja magába: a budai Széchenyi Szemináriumban — másutt is — vannak klerikusok, vannak világi akadémikusok, s klerikus és világi gimnazisták.

Itt rá kell mutatnunk a szemináriumnak a mai használattól eltérő jelentésére. A szemináriumon a 18. századi szóhasználat szerint értették azt a papnevelő intézményt, amelyet ma is értünk, de értették a nevelési célokat szolgáló internátusokat is, ahol világi ifjak és kispapok lehettek együtt. Ilyenek voltak az akadémiaikkal kapcsolatos intézmények, míg az előbbiekhöz főképp az egyházmegyei papnevelőházak számítandók.

A mostaniakhoz hasonló kisszemináriumaink — bár a Tridentinum sürgette — még nincsenek, ezért a filozófiát és teológiát végző klerikusokkal együtt vannak a gimnáziumba járó papjelöltek is. Ezek a különböző elnevezések gyakran megtévesztésnek lehetnek okozói,³⁴ annál is inkább, mivel maguk a jezsuiták sem igen különböztetik meg konviktusi növendékeiket: azonos fegyelem alatt együtt tartják számon őket. 1741-ben az évkönyvíró 32 szemináriumot említ az osztrák-magyar provinciában, ez a szám azonban nem jön ki, ha a szemináriumot a mai jelentésében vesszük, hozzá kell számítani azokat a konviktusokat is, ahol egy papnövendéket sem találunk, amint az évkönyvíró a növendékek létszámába is beleszámította a világi és egyházi növendékeket. A 32 jezsuita szemináriumban és konviktusban nem kevesebb, mint 1300 növendéket találunk.³⁵ Ennek a számnak több mint fele a magyarországi konviktorokra és szemináristákra esik. Az ország területén az említett szemináriumokkal együtt 18 nevelőházat találunk körülbelül 800 növendékekkel. Budán találjuk a Széchenyi-szemináriumot és nemesi konviklust 47 növendékekkel, ebből 27 esztergom-egyházmegyei

³³ Feldolgozás nincs róla. A gimnáziumtörténetekkel kapcsolatban meg szokták említeni, de az alapítólevél kivonatolásán kívül további történetét nem figyelik.

³⁴ A Mercur von Ungarn (1786. 337.) szorgalmas frója azt mondja, hogy alumnusoknak hívták a konviktusok alapítványából élő növendékeit, akik pedig fizettek, azok voltak a konviktorok. A források alapján úgy látjuk, hogy az alumnus elnevezés a papnövendéket, a konviktor pedig világit jelöl. Például Budán 50-en vannak a szemináriumban, ebből alumnus 28, a többi 22 világi konviktor, mégpedig 14 alapítványból él, 8 saját pénzen (Hist. Coll. Bud.). Tehát a konviktor jelöl alapítványból élő és fizető növendéket, másrészt az alumnusok száma a többi forrásban klerikusnak nevezett növendékekkel egyezik. De az ilyen megjelölés sem kizárólagos.

³⁵ A. L. 1741. 98.

klerikus,³⁶ 14 konviktor, 5 pedig saját pénzén élő bentlakó.³⁷ Kassán a Kisdianumon kívül, ahol általában 27—28 kispap nevelkedik,³⁸ felépül a nemesi konviktus is. 1740-ben már három emelete van a 37 öl hosszú épületnek, az építkezésnél az építőművészetnek legújabb eredményeit is felhasználják.³⁹ 1742-ben már 12 ifjút találunk benne,⁴⁰ 1745-ben pedig már 3 moderator vezet 29 növendéket.⁴¹ Hogy mennyire elválaszthatatlan a jezsuita szeminárium és konviktus, mutatják a kolozsvári viszonyok. Két nevelőintézet áll itt a jezsuiták vezetése alatt: a nemesi konviktus és a Szent József-szeminárium. De amint a nemesi konviktus 60 növendéke között 8 klerikus, éppúgy a szeminárium 130—140 növendéke sem mind klerikus, hanem jórésze világi ifjú. Egyébként ez a két intézmény a legnépesebb jezsuita nevelőház nálunk. Magyarázatát e ténynek abban látjuk, hogy csak Udvarhelyen van még Erdélyben katolikus szeminárium.

Nagyszombatban négy nevelőintézetet vezetnek a jezsuiták: a Collegium Generalét, ahol csak kispapokat találunk,⁴² a Mariánumot, ahol 50 alapítványi hely van, de majdnem mindig van még ezen a számon felül is növendéke,⁴³ az Adalbertinumot, melynek 50 növendéke közül 20 klerikus, 16 fizető és 16 alapítványból élő világi.⁴⁴ A negyedik intézmény a nemesi konviktus, amely 1711-től szünetel, de 1747-ben ismét megnyitja kapuit⁴⁵ és az 50-es években már 60—70 növendéket számlál, a 60-as években már 100-on felül vannak a növendékek.⁴⁶

Találunk jezsuita konviklust Győrött 30 növendékkel,⁴⁷ Sopronban az Annuae adatai szerint 1745-ben 15 növendékkel,⁴⁸

³⁶ Ezek mind felvidékiek. 10 év alatt csak három olyan kispap van aki nem a Felvidékről származott, de ezek is már más szemináriumból kerültek ide. Liber adnotationum et subscriptionum alumnorum seminarii Budensis.

³⁷ A. L. 1745. 156.

³⁸ 1740-ben 28 (22 egri, 6 váradi), 1741-ben 28, 1742-ben 23, Annuae Cassov. 1750-ben a 28 klerikuson kívül néhány nemes ifjú is van a szemináriumban. A. L. 1750. 81.

³⁹ A. L. 1740. 96.

⁴⁰ Annuae Cassov.

⁴¹ A. L. 1745. 156.

⁴² Átlag 60-an vannak.

⁴³ 1740-ben 23, legnagyobbbrészt gimnazista. A. L. 1740. 99.

⁴⁴ Annuae Tyrnav. 1740., 1741., 1744-ben 26 klerikus, 17 világi konviktor, 10 prima mensae convictores. Ilyeneket másutt is találunk, pl. Trencsénben, Varasdon. A. L. 1744. 103., 1750. 82., 1745. 159.

⁴⁵ Annuae Tyrnavienses 1747. 280—282.

⁴⁶ Molnár A.: i. m. 205.

⁴⁷ Acsay F.: A győri gimn. története i. m. 173. Még két adat ismeretes, 1750-ben 25-en vannak a konviktorok, 1749-ben pedig 22 konviktor nyert jutalmat a gimnáziumban. A. L. 1750. 82., 1749. 83.

⁴⁸ Schwartz: i. m. 83. azt mondja, hogy számuk 50 körül ingadozott, de ez már újabb időre vonatkozik. Az alapítvány 15 ifjúra szól. V. ö. Horváth Kristóf: A soproni kat. gimnázium története az állami vezetést megelőző időben. 1895/96. gimn. ért. Sopron, 1896. 10.

Udvarhelyen 35-tel, Marosvásárhelyen 11-gyel,⁴⁹ Trencsénben 24-gyel, Lőcsén 27-tel. Eléggé népes a zágrábi szeminárium 60 növendékkel; Varasdon is van szeminárium átlag 20 növendékkel. A gyulafehérvári szegény tanulók konviktusában minden évben több gyermeket nevelnek, hogy elvonják őket a másvallásúak iskoláitól és hogy a haza hasznára neveljék őket.⁵⁰

Nincs konviktus a pozsonyi gimnázium mellett.⁵¹ Ungvárban a 17. században még volt, de a 18.-ban már nem működik, mert alapítványait a kassai konviktushoz csatolták.⁵² Egyes szerzők szerint volt még Váradon⁵³ és Gyöngyösön⁵⁴ is konviktus, de ezek ebben a korban nem működtek, legfeljebb néhány szegénysorsú diáknak adtak segítyt, mint például Komáromban, a nélkül, hogy külön nevelésről szó lett volna.⁵⁵

Az iskolába járó ifjaknak majdnem egytizede tehát konviktusokban nevelkedik. A legkülönbébb társadalmi osztályokhoz tartozó tanulókat találunk egy-egy konviktusban, ha csak nem kimondottan nemesek részére felállított konviktusról van szó. Az ilyen nemesi konviktusban együtt vannak grófok, bárók, jómódú és elszegényedett nemesek. A konviktusok egy része épp ez utóbbiakon akart segíteni, hogy szegénységük ellenére is tanulhassanak.

A konviktorok egy része fizet, a másik része az alapítványok kamataiból kap ingyenes ellátást.⁵⁶ Vannak félkedvezmények és olcsóbb helyek is.

A jezsuita konviktusoknak egyik célja az, hogy *növendékeinek ellátást nyújtsanak*,⁵⁷ de a fontosabbak cél: a nevelés. Az ellátás ellen többször van panasz; a hely, épület nem mindig megfelelő. Amilyen épületet kaptak, vagy könnyen megszerezhettek és átalakíthattak, azt rendezték be. Ha azonban sikerül újat építeniök, ez mindig megfelel a kívánságoknak.

⁴⁹ 20 szegény tanuló számára alapította Hevennesi Gábor Szent István tiszteletére. Karácson M.: i. h. 15–16.

⁵⁰ A. L. 1745. 160.

⁵¹ Schönwitzky B.: (i. m. 187.) ezt a nagyszombati konviktus közelségével magyarázza.

⁵² Blánár Ödön: Az ungvári kir. katolikus főgimnázium háromezredes története 1613–1913. gimn. ért. 1912/13. Ungvár, 1913. 71.

⁵³ Cséplő P.: i. m. 18. 21. Váradon 1746-ban kapnak még csak a várostól helyet az építendő konviktus számára. A. L. 1746. 250.

⁵⁴ Forgács F.: i. m. 73.

⁵⁵ Németh Vilmos: A komáromi kat. gimnázium története a Jézustársaság vezetése alatt. Különlenyomat a komáromi kat. gimn. 1893/94. évi Értesítőjéből. Komárom, 1894. 24.

⁵⁶ Az alapítványok elszórva megtalálhatók Weiser Fridericus: *Litterae authenticae, exhibentes origines scholarum Hungariae, quas pro informanda iuventute post cladem a Mohács viri catholici condiderunt et dotarunt, reges apostolici confirmarunt.* (Városi: A katolikus iskolaügy Magyarországon c. 3 kötetes művében. Kalocsa, 1884–87.)

⁵⁷ Olyan ifjakat is segítenek, akik nem járnak iskolába, pl. Kolozsvárott az 1740-es nagy éhínségben több székely fiút tartanak el. A. L. 1740. 97. Ruha-segélyt állandóan nyújtanak a szegény tanulóknak.

Az élelmezés szempontjából is többször hangzik el panasz. A konviktusoknak szakácsai jezsuita fráterek, akik között akadnak olyanok is, akik nem a legjobban értékelték a mesterségük-höz.⁵⁸ A konviktus vagyoni alapját, szántóföldjeit, rétjeit, szőlő-jét ért elemi csapások is nagy hatással vannak a konviktusi el-látásra.⁵⁹ Panasz még nem igen hangzik, a jezsuita növendékek

⁵⁸ Schwartz: i. m. 67.

⁵⁹ A jezsuita intézmények gazdasági megalapozottsága, általában az egész anyagi kultúrájuk még nincs feldolgozva. Dolgozatunk anyaggyűjtése elején még hittük, hogy erre is kiterjeszkedhetünk, és akkor láttuk, hogy ezen a téren is mennyit alkottak. Mintaszerűen berendezett gazdaságaikban egymásután épül-nek a hatalmasabbnál hatalmasabb magtárak. Abban az időben, amikor még az ország gabonatermésének jelentős része pusztul el az ősrégi gabonavermek-ben (Hóman—Szekfü: i. m. IV. 479.), meglepő meliorációs gazdálkodást foly-tatnak. Kolozsváron 1745-ben fejezik be hatalmas magtáruk építését. Az erdélyi püspök, Klobusiczky Ferenc illesztette be az utolsó követ ünnepélyes, szent szertartások között. A kétemeletes épületen számos ablak, 2 lépcső, 6 venti-látor van, körülötte 400 öl térség, árkok a tetőről lefolyó víz elvezetésére. Az őrnek külön háza van. Számos óvóintézkedés a tűzveszély elhárítására (por-hanyó és pázsitos földet hordtak össze). Az építéshez szükséges minden anya-got monostori tulajdonuk megadott, a szállítást jobbágyaik végezték, s így az egész hatalmas építkezés alig került 4000 forintba. Helyesen ismerték fel, hogy az egész nem került annyiba, mint amennyi gabona magtár hiányában elpusztult volna. Forrásaink, jellemzően a jezsuita gondolkodásmódra, azt a nevelő hatást is felismerik, amit ilyen építkezéssel elértek. Az erdélyi püspök meg-csodálja és elhatározza, hogy ő is építtet ilyen 10,000 forintért. A császári hadak prefektusa pedig a cseh magtárakkal hasonlítja össze, nagyon magasz-talja az előkelőségek előtt, és nem sikertelenül biztatja őket, megemlékezve a hat év előtti nagy éhínségről, hogy építsenek hasonló magtárakat. (A. L. 1745. 161.) Sellyén 6 ezer forint értékű magtárt építenek. Olyant, amelyhez fogható nagyság és szépség tekintetében nincs még egy a környéken. Itt is eltalálták, hogy hová tegyék a pénzt. (A. L. 1750. 87.) Ilyenek épülnek egymásután Kőszegen (A. L. 1741. 104.), Trencsénben (A. L. 1741. 108.), Egerben (A. L. 1744. 104.). Állattenyésztésben mindjobban az istállózásra térnek át. Ezért épülnek az istállók; a Kolozsvárhoz tartozó Bácsban. (A. L. 1746. 242.) Méneseket tartanak, nemes-vérű török és moldva lovakat vesznek és tenyésztenek. (A. L. 1744. 104.) Sely-lyén „schola equestris magistro idoneo conducto” létesül. (A. L. 1746. 246.) A győri kollégiumot „vaccae helveticae” gazdagítják. (A. L. 1744. 105.) Kolozs-vári birtokukon 500 juh számára való aklot építenek, „bár a dák szokás ellen-kezik ezzel, mivel ők télen is szabadon tartják juhaikat, ezért gyakran meg-történik, hogy a nyáj nagyrésze ilyenkor elpusztul”. (A. L. 1745. 162.) Leccapo-lással, a réteknek a bozótoktól való megtisztításával az istállóztatás számára igyekeznek minél több takarmányt nyerni. (500 szekér széna Kolozsváron. A. L. 1745. 162., 1744. 104.) Öntözéssel is kultúr munkát végeznek. (A. L. 1741. 103.) Az eddigiekkel és szőlőkkel, halastavaikkal, erdeikkel, malmaikkal, kocsmáikkal, gyógyszeráraikkal stb. teremtik legnagyobb részét elő azokat az anyagi bázisokat, amelyekeken egyéb kulturális működésük nyugodott. Gazdaságaik köny-nyen felveszik a versenyt a korabeli nagybirtokkal. A termelt áruk eladását közvetlenül végzik (pl. Lengyelország felé. Nagybánya. A. L. 1749. 86.) Gazda-sági alattvalókkal emberségesen bánnak. Tudják, hogy ha jó a munkaerő, az nekik is hasznos. Minden eszközt megragadnak, hogy a munkások számát földjeik gazdasági kihasználására szaporítsák. (A. L. 1745. 162.) Ilyen adatoknak szerves felhasználását megkönnyítene az olyan publikációk, mint amilyen pl. Rösendorfer, J.: *Urbarium residentiae S. J. Essekinensis 1746/47. Vrela i Prinosi*. V. 62—78.

ismerik az önmegtagadást: gyakran olvassuk, hogy húst nem esznek, bort nem isznak, heteken át a földön ülve étkeznek.

Ez már a nevelésnek az eredménye. A 18. század a hősies önmegtagadásnak a százada.^{69a} A jezsuita szerzetesek adják erre a példát,⁶⁰ a példával való nevelés pedig a jezsuita nevelésnek egyik összetevője.⁶¹ A konviktusokban a regens mellett fiatal prefektusok vannak, ha lehet, mint például Kassán, csak teológusok,⁶² az ő példájuk sokkal hatékonyabb az ifjú diákokra, mint a tőlük már korban messze lévő idősebbeké.

Szervezet tekintetében a szemináriumok és konviktusok az illető városban lévő kollégiummal vagy rezidenciával vannak kapcsolatban. A kollégium vagy rezidencia, illetve gimnázium rektora a konviktusnak is legfőbb helyi előjárója. Ő azonban nem közvetlenül intézi a konviktus ügyeit, hanem csak a felügyelő tisztjét gyakorolja a konviktus tulajdonképeni előjárója, a regens fölött. A regens intézi a konviktus szellemi és anyagi ügyeit.⁶³ Segédei a viceregens és a prefektusok, a szemináriumban a lelki ügyekre vonatkozólag a spirituális.

Az *előjárók* fokozott és ellenőrzött felügyelete alatt a konviktorok szigorú fegyelem alatt élnek.⁶⁴ A *fegyelem* szinte szerzetesi. Még azokban a nevelőházakban is, ahol papnövendékek nincsenek, az iskolaév elején *lelkigyakorlatot* tartanak. A budai szemináriumban 27 klerikussal együtt a 13 világi növendék 5 napos lelkigyakorlatot tart.⁶⁵ Általában 8 napig tart a lelkigyakorlat.⁶⁶ Egyes helyeken ez a lelkigyakorlat egészen új dolog.⁶⁷ Kassáról azt mondja az évkönyv, hogy 1750-ben kezdtek először a növendékeket a Rendalapító aszkézisével kiművelni.⁶⁸ Ez az aszkézis nem más, mint a Szent Ignác-féle lelki gyakorlat,⁶⁹ amelynek legfontosabb része az elmélkedés.⁷⁰ Ha

^{69a} V. ö.: Turóczi—Trostler alább idézendő művét.

⁶⁰ Necrológiáik televannak a majdnem hihetetlen önmegtagadások felsorolásával. Ha ezek esetleg néhol túlzások is, mindamellett bizonyságok arra, hogy az önmegtagadás élenken hatott, és az önmegtagadó ember eszményt jelentett. Illustra Societatis nostrae Elogia Collecta a R. P. Christophoro Gomez S. J., kézirat a pannonhalmi Főkönyvtárban. Jele: 119. C. 3|1—13. 73 Rotulae de Defunctis Societatis Jesu Individuis. (Kéziratok levelek az egyes házak főnökeiktől a bécsi professus-ház rektorához néhány nappal az elhalálozás után.) Még több ilyen adat van az Annuae-ben.

⁶¹ J. Misson: Les Idées Pédagogiques de Saint Ignace de Loyola. Paris, 1932. 72.

⁶² Cat. 1745.

⁶³ Pachtler: i. m. I. 404. skv.

⁶⁴ Módszerük a sok exhortatio és a felügyelet. A. L. 1746. 234.

⁶⁵ A. L. 1749. 81. V. ö. Jánosi; i. m. 55.

⁶⁶ Hist. Coll. Budensis, 1741.

⁶⁷ Joel: i. m. I. 341.

⁶⁸ A. L. 1750. 81.

⁶⁹ Hettlinger: Die Idee der geistlichen Uebungen nach dem Plane des heiligen Ignatius von Loyola, Regensburg, 1853.

⁷⁰ Egy 1742-ből való 12 elmélkedésből (+ bevezetés és befejezés) álló lelki gyakorlatot olvastam el eredetiben. Teljesen megfelel a Szent Ignác-féle rend-

igaz az, hogy az elmélkedés a multhoz képest a vallásosság fokozását jelenti,⁷¹ akkor e tekintetben a jezsuita konviktusok nagy haladást jelentenek.⁷²

A következőkben azt figyeljük meg, vajjon más téren is jelent-e pozitívumot a jezsuita konviktusi nevelés a gimnáziumi oktatással szemben. A tárgynak ilyen oldalról való megvizsgálásának azért van értelme, mert megvan a hajlandóság azt hinni, hogy a jezsuita konviktusi nevelésnek az a célja, hogy növendékeit megnyerje a Rend vagy legalább is a világi papság vagy más szervezet számára. Kétségtelen, hogy a jezsuiták nem mellőzik ezt a célt, de e mellett nem hanyagolják el a tanítást sem.

A konviktusokban nevelkedett ifjak többet tanulnak, mint azok a diákok, akik csak a jezsuita gimnáziumot látogatják. Bár a konviktorok a bejáró diákokkal nem érintkezhettek, mégis nagy volt köztük a jezsuita oktatásnak egyik jellemző eszköze: a versengés.⁷³ A konviktorok a konviktusban külön disputációkat, ismétléseket tartottak, s így könnyen megelőzhatték a bejáró diákokat az iskolai versenyeken. Az évkönyvek gyakran emlegetik, hogy tanulótársaik közül messze kitűnnek.⁷⁴ A trencsényi konviktus 28 növendéke az 54 pályadíjból 36-ot visz el.⁷⁵ Varasdona 15 szeminárista közül 12 nyer díjat.⁷⁶

A konviktorok azonban nemcsak a gimnáziumban tanult tárgyakból mutatnak fel jobb eredményt, hanem még olyan dolgokat is tanulnak, amilyenekről az iskolában nem sokat hallanak. Sokszor halljuk, hogy a Ratio Educationis megjelenése előtt a mennyiségtannak, a nyelveknek a latin kivételével nem nagy tér jutott az iskolában.⁷⁷ És ez igaz is, de azt még nem hallottuk, hogy ezt a hiányt a jezsuita iskolában azok számára, akik nevelőházaik növendékei voltak, némileg pótolta a konviktus.

Újabban már olvashatjuk,⁷⁸ hogy a konviktorok a gimnáziumba

szertnek. Egy „pater zelantissimus e Societate Jesu” tartotta a nagyszombati Coll. Generaléban. — *Diarium Coll. Gen.*

⁷¹ Mályusz E.: Jezuíták a XVIII. század közepén. Protestáns Szemle, 1936. 278—79.

⁷² Diákoknak is tartanak lelkigyakorlatot „Szent Ignác exercitiumai szerint.” Ezek a diák-lelkigyakorlatok év elején szoktak lenni és háromnaposak.

⁷³ A fiúmei szemináristákról írja az Évkönyv: Nihil industriae missum, ut in omnibus studiorum fervor acueretur, idque obtentum feliciter adeo ut in classibus singulis unus alterve quin plures numerarentur, qui cum praestantissimo quovis de primatu certaret, aut etiam sine compari regnaret. Ad hunc tam insignem iuvenum profectum plurimum contulerunt disputationes, repetitiones et examina quibus servato classium ordine iuvenes in triclinio exercebantur. A. L. 1746. 234.

⁷⁴ A. L. 1746. 236.

⁷⁵ U. o. 237. Jellemző a jutalmak nagy száma. 1750-ben: progressum litterarium sex et vicena praemia contestantur. U. o. 1750. 82.

⁷⁶ A. L. 1750. 83. A kolozsvári konviktorok is jó tanulók: 54 közül 39 kap ajándékot, különösen a fizikán jutalmazták a konviktorokat. A. L. 1740. 97.

⁷⁷ Csóka Lajos: Mária Terézia iskolareformja és Kollár Ádám. 145.

⁷⁸ Schwartz: i. m. 82.

tanulás mellett részt vett.
járnak, de szabad idejükben külön tanulnak matematikát, földrajzot, nyelveket: németet, franciát, olaszt. Jóleső érzéssel emlegetik az évkönyvek, hogy Mária Terézia megdícsért egy soproni konviktort szép franciás kiejtéséért és a bécsi udvari körök csodálkoztak, hogy Magyarországon ilyen tökéletesen meg lehet tanulni franciául.

A lőcsei konviktusban már most megtanítják a konviktorokat arra, ami később szükséges lesz: az egyszerű nép szláv, a nemesek magyar és a város német nyelvére, aritmetikára és elegáns levélírássra.⁷⁹

A kolozsvári konviktusban nemcsak gimnazisták vannak, hanem akadémikusok is, ezért még több gondot fordítanak a konviktusi oktatásra. Pénzért fogadnak olyanokat, akik az ifjúságot a németre tanítják.⁸⁰ Külön oktatást kapnak a növendékek az aritmetikában, zenében és írásművészetben.⁸¹

A tanulmányok mellett még a jó modorra is a konviktusban tanították az ifjakat. Ismeretes, mennyire uralkodtak ebben a korban az udvariassági szabályok.⁸² Az ifjak, kik családi körükből korán eljöttek, ezeket ott nem tanulhatták meg, márpedig ezek nélkül később meg sem mozdulhattak volna a társadalmi és politikai életben. A jezsuiták azonban jól ismerik e követelményeket és ezekre növendékeiket is megtanítják. Kolozsvárott a pater regens többször tart előadást, exhortációt az udvariasság szabályairól.⁸³ Sopronban táncra, vívásra is tanítják növendékeiket.⁸⁴

Szórakozásul szolgál a konviktoroknak a zene.⁸⁵ A tanulása és gyakorlása meg van engedve a felüdülés ideje alatt az egyháziakra vonatkozólag egy kis megszorítással.⁸⁶ A konviktusokban Kremberg vagy Erlebach kottái járták, s az egyházi zene és ének gyakorlása után világi nóták szava is megpendült a hegedűn vagy más hangszeren.⁸⁷ Több játékfaj: sak, teke, biliárd, labdázás stb. megengedett, de tilos a kártyajáték a farsangi időn kívül.⁸⁸

⁷⁹ Leutschoviensis Nobilium Convictus aluit septem supra vicanos, plerique omnes in pietate, eque ac litteris eum progressum fecerunt, ut in *concentrationibus scholasticis, condiscipulis reliquis palmam praeripuerint* . . . Quo vero hac in tenera aetate, ea iam combiberent iuvenes, quae subin omnem in vitam profutura essent (az élet számára nevelnek!) multum in eo repositae industriae, ut ad plebejam Slavicam, Hungaricam etiam, quae nobilium propria, et civitati donatam Germanicam adicerent, in Arithmetica etiam et elegantius effingendis litteris exercitii plurimum, atque harum omnium praeclara sane specimina in actione comica, non sine plausu et solatio spectantium data ediderunt. A. L. 1746, 236.

⁸⁰ A. L. 1744. 101.

⁸¹ A. L. 1744. 101., 1745. 157., 1746. 223.

⁸² Joel: i. m. I. 354.

⁸³ A. L. 1746. 223.

⁸⁴ Schwartz: i. m. 83. Adata 1771-ből való.

⁸⁵ A barokk zenére v. ö. Schaller: i. m. 24. skv.

⁸⁶ Pachtler: i. m. I. 412, 419, 447.

⁸⁷ Gálos Rezső: Amade László Grácban. Pannonia, 1935. 338.

⁸⁸ Pachtler: i. m. I. 402, 449. Joel: i. m. I. 391.

Nagy gondot fordítanak arra is, hogy növendékeiknek legyen alkalmas hely, hova kimehessenek. Majdnem minden városban, a külváros területén szereznek kertet és ezt úgy igyekeznek berendezni, hogy az ifjúság javát szolgálja.⁸⁹ Kolozsvárott 1746-ban 1000 rajnaít költenek a kertre: a Szamosból csatornát vezetnek be, üdülőházat építenek „Musis recipiendis destinata”, amelyet a konviktus ifjúságát palliumával védő Boldogságos Szűz képe díszít.⁹⁰ A kolozsvári kert leírását összehasonlítva a híres pozsonyi primáskerttel,⁹¹ azt látjuk, hogy a jezsuiták híven őrzik a kiváló rendtársuk eszméit. Ezt látjuk a Theresianummal kapcsolatos kertjükénél is.⁹² Ezekben a kertekben gyönyörködhettek a növendékek, s gyakran nagy mutatványokat is tartottak itt.⁹³

A konviktusi fegyelem dolgában — bár megvoltak a szigorú és pontos előírások — természetes, hogy voltak kisebb-nagyobb kihágások is.⁹⁴ Többször kellett a legvégső eszközhöz: az elbocsátáshoz fordulni.⁹⁵ A Rend részéről is fordulhatott elő hiba. Így 1748-ban Budán két klerikus elbocsátása zavart idézett elő. A két klerikus nem akart távozni, katonai karhatalmat is segítségül kérve távolították el őket a szemináriumból. Erre a cselekedetre majdnem az egész papság felzúdult, de a jezsuiták most már nem vonhatták vissza tettüket,⁹⁶ ezért megmagyarázták eljárás módjuk okát, mire a béke helyreállt.⁹⁷

Ha itt a jelek szerint a szükségesnél szigorúbbak voltak, máskor viszont túlságosan elnézőek. Nem egyedülálló és nálunk is előforduló eset Amade László konviktusi viselkedése. Amade gráci tartózkodása alatt konviktusi éveiben kártyázik és bálókra, estélyekre, farsangi mulatságokra rengeteg pénzt költ el. „A sok szórakozás a páterek szemében nem volt bűn.”⁹⁸ A főúri ifjakkal szemben előfordultak ilyen elnézések.⁹⁹

⁸⁹ A. L. 1746. 232. „Ut iuventutis commodis deserviretur.”

⁹⁰ U. o. 1746. 233.

⁹¹ Lippay János: Posoni Kert. Kiben minden kerti Munkák, Rendelések, Virágokkal, Veteményekkel, Fákkal, Gyümölcsökkel és Kerti Csömlöttékkal való baimolódások: azoknak nemek, hasznok, bé-csinálások bővségessen Magyar nyelven le-irattanak, kivált-képpen azok az kik Esztergomi Érsek Urunk Ó Nagysága Posoni Kerteben találtatnak. Az Nemes Magyar Nemzetnek közönséges hasznára. Nagyszombat, 1664. (I. könyv. Virágos kert. II. k. Veteményes kert. Bécs, 1664. III. k. Gyümölcsös kert. Bécs, 1667.) Újabb kiadás. Győr, 1753.

⁹² P. Erasmi Fröhlich S. J.: Arborea et Arbusta horti Coll. Theresiani. Kézirat a Pannonhalmi Főkönyvtárban. Jele: 118. H. 1/13.

⁹³ Kertkultúrájuk nagyon fejlett. Példaként említjük. Kolozsvárott 1742-ben 2200 gyümölcsfát ültetnek. (A. L. 1745. 162.) Fiúméban 2000 forintot költenek szőlővesszőkre és olajfákra, ugyanakkor nagyobb szabású építkezésekre 1000 forintot költenek. (A. L. 1750. 85.)

⁹⁴ Schaller (i. m. 11.) ezt jellemző barokk vonásnak tünteti fel.

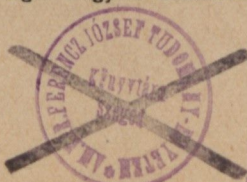
⁹⁵ A. L. 1740. 97.

⁹⁶ A forrás szerint az önkormányzatról és ennek megvédéséről volt szó. A beavatkozást a konviktusi szabályok is tiltják. Pachtler: i. m. I. 439.

⁹⁷ Hist. Bud. 1748.

⁹⁸ Gálos R.: i. m. 385.

⁹⁹ Ezt a jezsuiták ellenségei nagyon kiélezték. V. ö. Monita secreta

„A század dereka táján az atyáktól vezetett magyar szemináriumokban nagyobb mérvű és tartós fegyelmetlenség lépett fel. Ennek okai azonban nagyrészt nem ők voltak, hanem a jezsuiták ellen egyre jobban fellépő ellenszenv. Ezt nem egyszer magasabb egyházi körök is szították.”¹⁰⁰

A szemináriumai tanítás terén is voltak *hibák*. Az egyik az volt, hogy a morálist és a spekulatív teológiát, melyet a közép-korban együtt tárgyaltak, elválasztották, úgyhogy azok a növendékek, kik az egyetemen a spekulatív teológiával foglalkoztak, a morálisból majdnem semmit sem tudtak, ezt eléggé le is nézték és a kisebb tehetségűeknek hagyták. Viszont, akik a szemináriumokban csak morálist tanultak, a hittételekről: az Isten-, Krisztus-, kegyelemtanról tudtak feltűnően keveset.

Másik hiba volt, hogy sok időt fordítottak a filozófiai szórászhasonlatokra. Az állandó diktálás is sok időt elvett s így a főkérdésekre nem jutott elegendő idő.

Gyöngéje volt a jezsuita oktatásnak az is, hogy tankönyveik nem az eredeti forrásokon épültek fel. A Szentírás, a szentatyák, zsinati határozatok csak másodkézből, valamilyen compendiumból forrásai az újabb és újabb tankönyveknek. Kevés olyan kor van, amelyben annyi teológiai tankönyv jelent volna meg, mint a 18. században.¹⁰¹ És ezeknek a könyveknek még az is hibájuk, hogy a régi mester, Szent Tamás szellemétől eltávolodtak.

A tudós Amort Özséb 1750-ben állította össze ezeket a kifogásokat,¹⁰² 1754-ben már nálunk is megkezdődik a jezsuiták visszaszorítása arról a térről, ahol ők voltak az alapítók és hosszú ideig versenytárs nélküli tanítói az ifjú magyar papi nemzedéknek. Barkóczy püspök beszéde, amelyet akkor mondott, mikor a jezsuitáktól elvett szeminárium vezetését egri egyházmegyei papokra bízta, már új korszak beköszöntőjét jelzi.¹⁰³

Patrum Societatis Jesu. Nem a nyomtatott kiadást használtam, hanem a Pannonhalmi Könyvtárban meglévő kéziratot. Jele: 119. A. 2/53.

¹⁰⁰ Vanyó: i. m. 44.

¹⁰¹ Schaller: i. m. 28. skv.

¹⁰² Veit: i. m. 46.

¹⁰³ Sermo, quem habuit Franciscus Comes Barkoczi de Szala . . . Episcopus Agriensis. V. ő. még: Oratio habita Vacii, dum Junior Clerus in novas Seminarii aedes solemniter induceretur. Vác, 1755.

IV. FEJEZET.

A JEZSUITA TANÍTÁS MÓDSZERE ÉS EREDMÉNYEI.

Bene-ne docent et disputant? — Putant.¹ Giszik Kanut minorita vetette fel a 18. században ezt a kérdést és több szellemes, jezsuitákra írt Echo között nem is gondolta, hogy mennyire eltalálta a feleletben a jezsuita tanítás egyik jellegzetességét. A jezsuiták meg voltak győződve nevelő és tanító elveik helyességéről úgyannyira, hogy a Rend részéről jelentősebb kísérlet nem igen történt, hogy az 1599-es Ratio Studiorumon változtasson. Nem a Rend részéről, hanem kívülről: az államhatalom részéről történt az első lépés, hogy a százados tanítási módszeren a kor követelményeinek megfelelően változtatásokat eszközöljön.² A barokk korszakot annyira jellemző öntudat megnyilvánulását kell látnunk abban a tényben, hogy a jezsuitáknál nem igen látjuk nyomát a módszerük megváltoztatását, javítását célzó törekvéseknek.³

A jezsuiták bíztak nevelésük, nevelési elveik és hatásuk sikerében. És ma már látjuk, hogy ez az önbizalom nem volt alaptalan, mert a jezsuita oktatás pontos, szigorú, gondos, egyöntetű volt.⁴

Ami a szigorúságot, gondosságot és az ezt követő fegyelmezettséget illeti, még legújabbban is hangzanak kifogások. „Különösen a XVIII. században az önmagát túlélő rendszert jellemző tünetek vehetők észre. Az iskolák életét fegyelmezetlenségre valló jelenetek zavarták meg.”⁵ A 18. század közepe felé a rájuk

¹ Jesuiticum Echo. Epigrammata. Epitaphia et varii Pasquilli (58 számozatlan latin és német levél). Kézirat a Pannonhalmi Főkönyvtárban. Jele: 118. B. 8^x. Kéziratunk Echói közt szellemesebbeket találunk, mint amilyeneket például Ermatinger közöl. (Deutsche Kultur im Zeitalter der Aufklärung. Handbuch der Kulturgeschichte. Potsdam, 1935. 59.)

² III. Károly 1735. évi rendelete. V. ö. Hóman—Szekfű: i. m. IV. 380. — Wotke, Karl: Das Oesterreichische Gymnasium im Zeitalter Maria Theresias. (Monumenta Germaniae Paedagogica XXX.) Berlin, 1905. 3.

³ Külföldön voltak ilyen törekvések, például a felsőnémet provincia tanácskozásai, amelyek az ingolstadtí Manz Gáspár frásával (Judicium super illa quaestione, utrum dari possit melior et Christianae pietati conformior modus docendi philosophiam quam sit vulgaris) és az ezt követő több jezsuita felszólalásával voltak kapcsolatban. V. ö. Duhr: Geschichte der Jesuiten II. Bd. 1. T. 523—524., III. Bd. 270—271. — Denis János Mihály hasonló terveire vonatkozólag v. ö. Wotke: i. m. XIV. 1.

⁴ Szekfű Gyula egyetemi előadása (1935 dec. 12.) alapján.

⁵ Mályusz E.: Magyar renaissance, magyar barokk. Budapesti Szemle, 1936. 704. szám 95.

bízott intézetek növendékei elégedetlenkedni, lázongani kezdtek és a jezsuitáktól elfordult főpapok az előjárókkal szemben sokszor az ifúságnak adtak igazat s így megdöntvén a szükséges tekintélyt, valóságos lázongások törtek ki.⁶ Tehát a *fegyelmeztetlenségnek* egyik oka nem a jezsuiták, hanem az ellenük szegülő korhangulat, amely sokszor elfogult, elhamarkodott, alaptalan és igazságtalan. Mályusz Elemér felhozott nagyszombati példája nem korjellemző. A nagyszombati nemesi konviktus a legutolsó a magyar jezsuita konviktusok között; 1747-ben állítják vissza hosszas szünetelés után.⁷ A többi konviktusnál ilyen nem fordul elő. A konviktus a nagyszombati régi, híres szemináriumok mellett háttérben maradt, az ifúság elitje megmaradt a régi intézeteknél. Az évkönyvekben semmi adat sincs róla, Horváth Zoltán is csak 1755-től kezdve ismer adatokat a Rákóczi felkelésben tönkrement és azóta romokban heverő intézményről.⁸

A felhozott kifogások 1757-ből valók, ebből nem lehet arra következtetni, hogy már „a 18. század közepe felé”⁹ elégedetlenkednének a növendékek. Néhány éves, a megindulást kísérő anyagi bajokkal küzdő intézet állapotát nem lehet egy önmagát túlélt rendszer jellemzőjeként felhozni.

A felhozott bajok az anyagiakra vonatkoznak: a diákok miért járnak oly rongyosan, hogy a csizmából kilátszik a lábuk, miért oly piszkosak s a fizető növendékek miért részesülnek a fegyelmeztésnél a többiekkel szemben kivételes ellátásban.¹⁰ Arról, hogy a diákoknak nincs jó ruhájuk, a jezsuita konviktus nevelői nem tehetnek, sőt egyik legnagyobb érdemük, hogy nemcsak az előkelők gyermekeit nevelték, hanem szegény gyermekeket is és amennyire lehetett ingyen ruházták. Az élelmezés ellen emelt kifogások a konviktus szegénységével vannak összefüggésben.

A rendszer, a nevelés ellen csak egyetlen kifogás marad: a diákok városi csatangolása. A konviktusi regens feleletében olvashatjuk, hogy ezt is igyekeznek megakadályozni: minden eszközt megpróbálnak, hogy a diákok számára az üdülés idejét kellemessé tegyék és elegendő szórakozást nyújtsanak.¹¹

Kifogások mindig voltak, a 17. században éppúgy, mint a 18-ban.¹² Sopronban 1668-ban nem tudták megtartani az előadást, mert a diákok sztrájkoltak.¹³ A gimnázium igazgatóságának a városi vezetőséggel a tanulók megbüntetésére vonatkozó meg-

⁶ Horváth Z.: A nagyszombati főgimn. tört. 183.

⁷ Annuae Tyrnav. 280—282.

⁸ Horváth Z.: i. h. 38—39.

⁹ U. o. 183.

¹⁰ Mályusz E.: i. h. 95. Horváth Z.: i. h. 184.

¹¹ Horváth Z.: i. h. 184.

¹² Szentpétery: i. m. 49.

¹³ Selmecbányán 1740-ben lehetett valami zavar a színelőadásnál, mert a farsangi előadást ad Trullas (a trullai vagy rabló zsinat) darnálták, de ősszel a hibát kijavították. A. L. 1740. 96.

egyezéseit mutatják, hogy a 18. században sem volt több kihágás, mint a 17.-ben.¹⁴

Ezek a kihágások jórészt gyümölcslopásban, utcai zavargásban merültek ki. Ezért még nem lehet a jezsuita fegyelmet laxnak nevezni. Sokszor csupán virtuskodás az egész zavargás: diákok küzdenek a mesterlegényekkel.

Nagyobb kihágás történt 1741-ben Kassán: egy Ferencffy nevű diák halálra vert egy kisleányt.¹⁵ Ilyenért nem lehet a nevelést felelőssé tenni.

Lopások is előfordulnak a diákok körében. Kassán két rétor feltöri a plébániai és ferencrendi templomot.¹⁶ De a büntetések sohasem maradtak el.¹⁷ Az évkönyvek gyakran említik, hogy több diákot elbocsátottak, hogy a többieket meg ne rontsák.¹⁸ Az elbocsátáskor többször ellenálltak a bűnösök, de a jezsuiták érvényesítik jogaikat.¹⁹

Hosszantartó egyenetlenségek különösen a másvallásúakkal szoktak előfordulni. Udvarhelyen a kálvinistákkal veszekednek és e miatt csak decemberben kezdődnek az előadások.²⁰

A 40-es években a szemináriumokban nem fordulnak elő még nagyobb fegyelmezetlenségek. A prefektusok a jövőbeli prefektusokat figyelmeztetik az előforduló hibákra és ilyen hibák, hogy a régebbi növendékek beszélnek az elsővésekkel, holott nem szabad.²¹ 1747—48-ban is csak arra figyelmeztetik a leendő prefektusokat, hogy vigyázzanak a tonzúrára, ne hódolhassanak a német és francia hiúságnak, amit duppé-nak hívnak.²²

A jezsuita krónikás nem kis meglepéssel állapítja meg, hogy számúzve van iskoláikból Pitagoras betűje (Pythagorae littera),²³ mivel iskoláikban csak egy út ismeretes, az, amely az erényhez vezet.²⁴ Ügyeltek arra, hogy a tanulmányokban való előrehaladást kövesse az erényekben való előrehaladás.

Nem kell részletezni, hogy a jezsuiták minden eszközt megragadtak, hogy növendékeiket vallásos nevelésben részesítsék. Iskoláikban jórészt csak katolikus ifjak járnak, diákjaikat az isko-

¹⁴ Schwartz: i. m. 80—81.

¹⁵ Farkas R.: A kassai gimn. tört. 181—183.

¹⁶ U. o. 183.

¹⁷ A. L. 1739. 120.

¹⁸ A Nomenclator bejegyzéseiben kísértem végig az elbocsátottakat; az ejectus és exclusus diákok száma 1760-tól kezdve feltűnően sok az előző évekhez viszonyítva. Ez a fegyelmezetlenség terjedését, de nem a fegyelem lazulását mutatja.

¹⁹ Németh V.: A komáromi gimn. tört. 63. V. ö. az előző fejezetben a budai szemináristák esetét.

²⁰ A. L. 1739. 129.

²¹ Diarium Coll. Gen. Cler.

²² U. o. 1748.

²³ littera Pythagorae = Y (γυμνάσιον) mit dem Pythagoras zuerst die beiden verschiedenen Lebenswege, den der Tugend und des Lasters verglichen haben soll. (Georges: Wörterbuch.)

²⁴ A. L. 1739. 115.

lán kívül is igyekeznek távoltartani a másvallású, vagy a hitre és erkölcsre bármikép veszedelmes társaságtól. Az iskolában az előadást imádsággal kezdik és végzik, minden hónapban gyónnak és áldoznak, naponként szentmisét, vásár- és ünnepnap szentbeszédet hallgatnak, vasárnaponként délután vallásoktatásban részesülnek.²⁶ Minden szombaton az egyes osztályoknak hittan-órása van; a hittant Canisius Péter híres és elterjedt könyvei (*Institutiones Christianae*) szerint tanulják. A jezsuiták nagy szerepet juttattak az ifjúságnak az istentiszteletnél, körmeneteknél, búcsújárásoknál és a nagy pompával rendezett vallásos ünnepeknél és ünnepélyeknél.

A vallási gyakorlatok buzgóbb végzésére külön társulatot alapítanak: a *Mária-kongregációt*²⁶ és ezt a jezsuiták mindenütt, ahol csak megtelepedtek, sietve megszervezik. Már a 17. században²⁷ erőteljes kongregációs élet virágzott Fiumében éppen úgy, mint Kőszegen, Kassán vagy Besztercebányán.²⁸

Az ifjúsági *Mária-kongregáció* célját szépen fejezi ki Coster Ferenc, a németországi kongregációk alapítója:²⁹ „Társaságunk feladatai közé tartozott az, hogy a tanulóifjúságot helyesen és jámborul a keresztény erkölcsökben és a szép-tudományokban nevelje. Minden eszközt felhasznált, hogy ezt a célt a legmegfelelőbbben és minél hatékonyabban elérje, különösen, mivel az ifjúság helyes és becsületes nevelésétől az egész keresztény állam jóléte függ. Igaz, nem nehéz az ifjakat kötelességükben megtartani addig, míg előjáróik felügyelete alatt vannak, de sokat kell fáradozni, míg szívükbe vésődik, hogy ne félelemből, dicsőségvágyból, avagy az emberek iránti tekintetből, hanem belső meggyőződésből istenszeretben és istenfélelemben gyakorolják az erényeket, és hogy amit másoktól (tanáraiktól) kaptak, majdan felebarátaik javára fordítsák. Csak így gyakorolják állhatatosan az erényt és jámborságot. Ne a látszat kedvéért engedelmesskedjenek . . . Midőn társaságunk tagjai ezt maguk közt komolyan meghányták-vetették, semmit sem mellőztek, ami az ifjúságot

²⁵ Bunyitay—Málnási: A váradi püspökök a száműzetés s az újraalapítás korában. (1566—1780.) Debrecen, 372.

²⁶ Szekfű Gyula (i. m. IV. 610.) azt írja, hogy a kongregációk története terén eddig jóformán semmi sem történt, azóta kéziratban elkészült egyik rendtársam, Borbély Imre Ignác: A jezsuiták karitatív tevékenysége és a vezetésük alatt lévő jámbor egyesületek a XVIII. század közepén című szakvizsgálati házi dolgozata 1935-ben, amelynek második része részletesen ismerteti a magyarországi Mária-kongregációk működését. A szerző szíves engedélyével használtam az idézett helyeken.

²⁷ Balogh: *Beatissima Virgo Maria Mater Dei, qua Regina et Patrona Hungariae*. Agrae, 1872. 88.

²⁸ Mályusz E.: *Jezsuiták a XVIII. sz. közepén*. Prot. Szemle, 1936. 278. Az első egyesületet Leunis János alapította a római kollégiumban 1563-ban a legelső latin osztály tanulóiból, később a felnőtt világi híveket is tömörítették ilyen egyesületekbe. (Duhr: i. m. I. 358.)

²⁹ Franciscus Coster: *Libellus Sodalitatis, hoc est, Christianarum Institutionum libri quinque*. Ingolstadii, 1588, Coloniae Agrippinae, 1610.

ehhez az eredményhez juttatja. A tapasztalat szerint ugyan nagy eredményt érnek el a praeceptorok buzdításai, az erényeknek kiváló példái, szentgyónások, áldozások, a naponkinti szentmisék és más ilyenmű dolgok, amelyeket kollégiumainkban és iskoláinkban véghezvisznek, mégis úgy határoztak, hogy nagyon üdvös lesz, ha az ifjak jámbor és szent törvények szerint testületbe tömörülnek és a helyes és szent életre mintegy kötelekekkel kötelezik magukat.³⁰

P. Coster szavaiból kitűnik, hogy a jezsuiták a kongregációban nevelési eszközt láttak és a kongregáció célja nevelési cél.³¹

Fontos hangsúlyozni azt, hogy a kongregáció főcélja a „vita christiana”: a tökéletes keresztény élet kinek-kinek az állapotának megfelelő keretek között, a Mária-tisztelet csak mint a legjelentékenyebb eszköz szerepel a kongregáció életében.³² Ebben a szellemben fejezi ki a kongregáció célját a nagyon elterjedt és sok kiadást elért „Officium Rakoczianum”: A kongregáció célja a keresztény erényesség, jámborság és a tudományokban való előrehaladás, ezeknek elérésére a Boldogságos Szűz oltalma, a szentségek gyakori vétele, a meghatározott és állandó erény- és tudományos gyakorlatok segítenek.

A kongregáció célja eléréséhez nagyszerű szervezettel rendelkezik. A diák-kongregációkban a hivatalokat a prézes vezetése mellett diákok töltik be, de a társadalom előkelő rétegeinek a kongregáció számára való megnyerésére tiszteletbeli hivatalokat szerveznek. A győri kongregációnak egy időben rektora: Széchenyi Pál, veszprémi püspök; I. asszisztense: Dvornikovics Mihály csanádi püspök, II. asszisztense: Simonsich Gellért pannonhalmi főapát, titkár: galánthai Esterházy János gróf, a győri császári őrség kapitánya és tábornoka, a tanácsnokok közt van: Telekessy István tihanyi apát, Matusek András prépost és mindketten egyúttal győri kanonokok, még öt győri kanonok, a győri alispán. Az ifjúság között a következő hivatalok vannak: vicerektor: Radványi István nemesifjú, I. és II. viceasszisztens, vicetitkár, vicetitkárhelyettes, vicetanácsos 7 rétor, 4 poéta és egy szintaxista, intők (monitores), új tagok oktatói (instructores tyronum), pénztárosok, felolvasók (lectores), szónokok (oratores), felügyelők

³⁰ Coster i. m. előszavából. A továbbiakban így ír: Visum autem fuit non abs re hanc Sodalitatem sub auspiciis et favore, patrocinioque beatissimae Virginis Mariae instituere, ut quo maioris dignitatis est patrona, eo et maiori religione coleretur, maiusque auxilium adferret . . . Haec igitur sacratissima Virgo Dei genitrix, quae tot populorum (köztük a magyarokét is) patrocinium, curamque suscepit, non immerito Patrona esse debuit studiosae iuventutis nostrae.

³¹ Miller József: Die Marianischen Kongregationen im 16. und 17. Jahrhundert. Zeitschrift für katholische Theologie, 1934. 85.

³² Officium Rakoczianum. Tyrnaviae, 1749. 457. „Finis huius congregationis est virtus pietasque christiana, et in litteris progressio; ad quem finem consequendum iuvabit B. V. patrocinium, Sacramentorum frequentia, certae, constantesque pietatis et litterarum exercitationes.

(procuratores), könyvtárosok, fáklyavivők, szertartók, névsorfelügyelők és ajtónállók, beteglátogatók (1736 óta már a városrészek szerint), a betegek pénztárának kezelői.³³

A nagyszámú tisztviselői kar jellemző barokk tünemény. A barokk szereti a hivatalokat, a nagy felvonulásokat és ünnepélyeket és ezen alkalmakkor a hivatalok viselői díszes hivatali jelvényeikkel egész látványosság számba mentek. De e mellett a tagok száma is megkövetelte a nagyszámú tisztviselői kart.

Hogy a 18. század közepén milyen virágzásban van a *Mária-kongregáció*, néhány adattal világítjuk meg.³⁴ Budán a tanulóifjúságnak két kongregációja van, egyikben nem kevesebb, mint 260 taggal.³⁵ Kassán is két kongregáció működik az ifjúság körében: az egyetemistáké 150 taggal, a gimnazistáké pedig 118 taggal. A felső társulat 70, az alsó 36 taggal gyarapodott egy év alatt.³⁶ Nagyszombatban az egyetemisták Gyertyaszentelő Boldogasszonyról elnevezett kongregációjának 1744-ben 300, 1746-ban 500 tagja van, 1750-ben pedig 200 új tagot vesznek fel élénk bizonyosságul annak, hogy a kongregációs élet nem lanyhul.³⁷ A gimnazisták külön társulata a „Szeplőtelen Szent Szűz” kongregációja 69 új taggal gyarapodik.³⁸ Patakon kevés diák van, mégis 15—20 taggal növekedik évenként a kongreganisták száma. Komáromban az Annales bizonyága szerint a kongregáció tagjainak a száma 1705—1711-ik években 52—56 között, az 1718—1773-ik években pedig 150—200 között váltakozott.³⁹ 1750-ben az előző évi 140 taghoz 50 új tagot vettek fel.⁴⁰

Nem minden iskolába járó tanuló tagja a kongregációnak, csak a diákok elitje, de ez aztán rendkívüli *eredményt* tud felmutatni. Az öntökéletesedés terén a kongreganisták kiválnak a többiek közül. Különösen az *önmegtagadások* terén mutatnak fel csodálatos dolgokat.⁴¹ Nem kétséges, hogy itt többször hibába is esnek:⁴² sok a külsőség, amit nem követ hasonló mértékben a belsőség. Előfordulnak a fejlődő, ifjú szervezetre káros önmeg-

³³ Acsay: i. m. 155—156.

³⁴ Más korból való adatokra lásd Weiser Frigyes: Die Marianischen Congregationen in Ungarn. Regensburg, 1891. 96—97. és Mohl Antal: A Mária-kongregációk története. Győr, 1896. 225. Piszker O.: i. m. 20—27. Balogh: i. m. 334. skv.

³⁵ A. L. 1750. 52. Szalay: i. m. 36.

³⁶ A. L. 1750. 52.

³⁷ A. L. 1744. 73., 1746. 161. és 1750. 56.

³⁸ A. L. 1750. 56.

³⁹ Németh V.: i. m. 64.

⁴⁰ A. L. 1750. 57.

⁴¹ Schaller: i. m. 11. — A stoikus bölcselet hatása alatt jelentkező asketikus hullámra v. ö.: Turóczi—Trostler J.: Keresztény Seneca. Fejezetek a kései humanizmus európai és magyarországi történetéből. Budapest, 1937. 22. (Különlenyomat az Archivum Philologicum 1937. évfolyamából.)

⁴² A Diarium Congregationis B. M. V. Annuntiatæ említi a győri diákokról, hogy a rektor nem engedte be a templomba a flagelláló tagokat, mert nyolc nappal előbb több világi személy ruháját összevették. 1742. ápr. 5.

tagadások, de a kort lenyűgöző hatásuk messze ellensúlyozza a hibákat.

A források televannak a legkülönbébb önmegtagadások részletes leírásával és dicséretével, mi csak néhány jellemzőt említünk. A kassai szeplőtelenül fogantatott Szűzről elnevezett kongregáció gimnazista-tagjai az év minden szombatján a Szűzanya iránti tiszteletből csak kenyeret és vizet fogyasztanak. Tisztaságuk megvédésére mezítelen lábukat térdig még télvíz idején is hosszú ideig hideg vízben tartották, ugyanekkor felső testükre égő paraszat helyeztek.⁴³

Az egyetemisták kongregációjának tagjairól feljegyezte az évkönyvíró, hogy vannak olyanok, akik egész hónapon át cilíciumot hordanak, hetenkint háromszor böjtölnek, naponként ostromozzák testüket, többször a földön alusznak, de a buzgó lelkek még attól is félnek, hogy a föld puha lesz testüknek, azért tüskés gallyakkal és éles kövekkel hintik fel a fekvőhelynek szánt földet, sőt néhányan még tovább mennek, a pusztta földön olyan helyen alusznak, ahol igen sok a szúnyog, s így ruhátlan felsőtestüket ezek még agyon is csipkedték.⁴⁴ A komáromi kongreganisták is sokat böjtölnek, éjjeleket átimádkoznak, pusztta földön alusznak, ostromozzák magukat. Vannak, akik keblükbe vésik Jézus és Mária nevét, de oly mélyen, hogy a vérzést alig tudták elállítani; a testi kísértés kivédésére csalánt és tövist használnak. A barokk kor gyermeke a nagy hősök tisztelője, de maga is tud hősi tetteket véghezvinni.

Az imádság is állandó eszköz a kongreganista számára az erényhez vezető úton. Ezzel kapcsolatban is hihetetlen dolgokat olvashatunk. A lőcsei tanulók Szűz Mária nagyobb ünnepei előtt nyolc egész éjjelen át imádkoztak és Mária-énekeket énekeltek. Ez persze nem titokban történt és annyira meghatotta a híveket, hogy ők szombaton egész éjjel imádkoztak. A soproni diákok szintén egész éjjeleket töltöttek imádságban a Szűz Mária-szobor előtt, télen hóban, nyáron csalánok közt.⁴⁵

Nagy hatást keltenek a kongregációs körmenetek, különösen a nagyböjtben szokásos ostromozó körmenetek. Ilyen alkalmakkor a tagok, ha lehetséges, vezeklő ruhát vesznek magukra és véresre verik testüket.⁴⁶ Sokszor tartanak ünnepélyes körmeneteket, s ilyenkor különböző jelképeket, ó- és újszövetségi tárgyú, elmélkedésre ösztönző képeket visznek saroglyákon (feretrum).⁴⁷

Fontosak a kongregáció életében a gyűlések. A kongreganistáknak rendesen külön termük van. A tagfelvevő, tisztikarválasztó és ünnepélyes gyűlések a lelkesedés és a szellem ébren-

⁴³ A. L. 1739. 85.

⁴⁴ A. L. 1744. 65. V. ö. Borbély I.: i. m. 131—132. és Molnár A.: i. m. 190.

⁴⁵ Borbély I.: i. m. 138.

⁴⁶ Acsay: i. m. 261.

⁴⁷ Vlahovics E.: i. m. 128—129.

tartását szolgálják; nevelőhatásuk van a meghatározott időközökben tartott rendes gyűléseknek. Ezeken a rektor vagy valamelyik orátor beszédet mond, beszámolnak az olvasott könyvekről, szavalnak, énekelnek, imádkoznak. A kongreganták többször külön adnak elő színdarabokat. Történelmi akadémiákat rendeznek.⁴⁸

Kulturális szempontból nevezetes, hogy az egyes kongregációk külön *könyvtárral* rendelkeznek, honnan a tagok könyveket kaphatnak. Szép könyvtáruk van Kassán. A jezsuita provinciális 500 könyv árának a fedezésével veti meg az ifjúsági könyvtár alapját. A székesfehérvári kongregációs könyvtár 300 kötet könyvvel alakul meg 1746-ban.⁴⁹

Kulturális célt szolgáltak azzal is, hogy többször adnak ki könyveket: elsősorban kongregációs kézikönyveket, imakönyveket, amelyek minden lelki szükségletnek megfelelnek: gyönyörű imákat, elmélkedéseket és hasznos útmutatásokat tartalmaznak. Ilyen imádságoskönyv az „Officium Rakoczianum”,⁵⁰ ilyen a Theophilus Marianus 31 elmélkedéssel,⁵¹ hasonló ehhez a „Circulus Menstruus”.⁵² Másfajta kiadásai is vannak,⁵³ nagy elterjedést nyertek a nemzeti nyelvű kiadások. Az ilyen típusú könyvkiadások következménye, hogy még ma is él és hat a barokk szelleme a falu könyvkultúrájának egy eddig elhanyagolt tagozatában: az ablakpárkányon, szekrény tetején vagy mestergerendán pihenő, elsárgult levelű, elrongyolt kötésű kontemplatív iratokban és imakönyvekben. Mezőkövesden könnyűszerrel volna összeállítható egy párezer kötetet tartalmazó könyvtár a 18. század vallásos irodalmából. Középosztályunk kezén régen elkallódtak már ezek a könyvek, de a falun még sokan ezekből élnek.⁵⁴

Társadalmi szempontból sokat jelentenek a kongregációk a *szegénygondozás* terén. A Mária-kongregációnak nem elsődleges célja a szegények, betegek felkarolása, mégis sokat tesznek ezen a téren is, mert az irgalmasság cselekedeteinek gyakorlásával is elősegítik a „vita christiana” megvalósítását. A bűjtölésekkel és önmegtagadásokkal maguktól elvont ételeket a szegények-

⁴⁸ Piszker O.: i. m. 29.

⁴⁹ A. L. 1746. 171.

⁵⁰ Igen elterjedt imakönyv. Tartalmi beosztása a következő: az elején van egy kis ismertetés az évről és annak részeiről, a Gergely-féle naptárról. Változó ünnepek táblázata. Naptár. A tulajdonképeni imakönyv részei: a) Szent Háromság tisztelete. b) Szűz Mária tisztelete (hosszabb terjedelemben, mint az előbbi), Szent József, Szent Anna. c) Szent Angyalok. d) Különböző szentek tisztelete. e) Szól a hitről, isteni szeretetről; szentmisére, szentáldozásra való imádságokat közöl. Végül a halotti officiumot és számos különféle imádságot hoz.

⁵¹ Theophilus Marianus, sive Artes, Ac Exercitationes XXXI. In mensum unum digestae, Ad amorem Deiparae amore Dei, Et Ad amorem Dei amore Deiparae inflammandum, Propositae a Joanne Nadasi, Soc. Jesu. Ex Bibliotheca Mariana eiusdem Societatis. Viennae, 1744.

⁵² Leírását lásd Fináczy: i. m. I. 133.

⁵³ Szekfü: i. m. IV. 610. Balogh: i. m. 423.

⁵⁴ Sándor István: i. h. 57., 58.

nek adják, s a tagsági díjból beszédett összeg egy részét is a szegényeknek juttatják. A szeretet áldozatos tényeinek gyakorlásából a főurak gyermekei sem maradnak ki.⁵⁵ Öntudatlanul szociális érzéket is sajátítanak el a kongreganisták.

A jezsuita diákok néha nem a Mária-kongregáció, hanem valamilyen más *jámbor társulat* tagjai. Egerben a diákok a halálra vált Jézus Társulatának (Congregatio Agoniae) tagjai. Budán a Szentháromság Társulatának (Sodalitas Ss. Trinitatis vel Triadis) tagjai között találunk diákokat.⁵⁶ Viszont Trencsénben a diákok nem lehetnek tagjai a Congregatio Agoniaenek.⁵⁷

A kongregáció hathatós eszköz a *papi hivatások* számának növelésében. A jezsuita évkönyvek tanúskodnak arról, hogy a kongreganisták tekintélyes száma a papi és szerzetesi életpályát választotta hivatásul.⁵⁸ Könnyen végigkísérhetnők, hogy hány jezsuita diák lesz pap vagy szerzetes, mert az évkönyvek majdnem minden évnél és iskolánál határozott adatokat hoznak,⁵⁹ itt csak azt említjük meg, hogy egy évben az egész provinciában 200-nál több diák lesz pap és szerzetes.⁶⁰

A Mária-kongregációból fejlődtek ki a *történelmi akadémiák*, ezt mutatja az a tény is, hogy tagjai eleinte csak kongreganisták lehettek.⁶¹ Az akadémiák a mai önképzőkörökhöz hasonlítanak; céljuk az, hogy tagjait alaposabban bevezessék a történelembe, a klasszikus irodalom ismeretébe, s gyakorolják magukat az előadásban, vitatkozásban és a nyilvános szereplésben.

A 18. század első felében az akadémia új feladatot nyert és nagyobb jelentőségre tesz szert. Eddig az iskolai feladatokkal szemben többletet jelentett, most egy szükségletet kell kielégítenie.

Ismeretes, hogy a jezsuita oktatásból másfél századon át hiányzik a *történettanítás*.⁶² A felsőfokú bölcseleti és teológiai tanulmányok során elő sem fordul a történet neve, a magántanulmányokra ajánlott szerzők nevei közt is hiába keresnénk történetírókat. A gimnáziumban is csak mellékesen, az előadás élénkítésére szűrhatnak be a tanárok rövid történeti kitéréseket

⁵⁵ V. ö. Acsay: i. m. 163—165.

⁵⁶ Padányi Bíró Márton: A feneketlen és kimeríthetetlen mélységű isteni titkoknak Kis Oskolája. Buda, 1728. 24.

⁵⁷ Vlahovics E.: i. m. 132.

⁵⁸ Mihályfi: i. m. I. 246.

⁵⁹ Hogy a többi diákkal mi lesz, az nem érdekli az évkönyvírót. Legfeljebb még a katonákat említi meg: unus D. Franciscum plures Martem secuti sunt. A. L. 1744. 98. — Pozsonyban 112 rétor közül 10 világi pap, 6 jezsuita, 4 ferences, 2 pálos lesz. A. L. 1744. 98. 1749-ben 12 szerzetes és világi pap. 1745-ben 16 szerzetes és 15 világi pap. A. L. 1745. Egerben 1744-ben 7 ferencendi, 4 pálos, 1 kartauzi és 5 világi pap lesz. A. L. 1744. 92. Budán 1746-ban 28-an lesznek szerzetesek. Nagyszombatban 39 rétor közül több mint fele szerzetes lesz. A. L. 1750. 78.

⁶⁰ A. L. 1740. 96.

⁶¹ Molnár A.: i. m. 184.

⁶² Balassa Brunó: A történettanítás multja hazánkban. Pécs. 1929. 71. skv.

előadásaiukba.⁶³ A Ratio Studiorum pontos szabályai egész 1714-ig minden e téren való törekvésnek útjába állanak, ekkor azonban a korszellem akkora nyomást gyakorol, hogy a jezsuiták már tovább nem zárkoznak el a kívülről jövő követelmények elől. Ekkor adta ki a pozsonyi és nagyszombati gimnázium hajdani retorika tanára, a nagytudományú Wagner Ferenc⁶⁴ (1675–1748) *Mensis chronologusát*, amely nem más, mint az egyetemes történet időrendi foglalata. Wagner munkássága azonban nem állt meg ennél a kezdetnél, mert a huszas években előjáróitól megbízást nyer, hogy bővítse ki munkáját, 1729-ben már két kis kötet jelenik meg németül és latinul, 1730-ban megint kettő, 1732-ben ismét, Wagner ugyanis felosztotta anyagát a gimnázium hat osztálya számára,⁶⁵ mint az új kiadás címe is mutatja.⁶⁶ Wagner művei nálunk is több kiadást értek el — az első az 1731-i nagyszombati — és 1773-ig különböző címenek (*Rudimenta*)⁶⁷ a történettanítás tankönyvei voltak. A történetnek hat könyvre való osztása pontosan meghatározza az egyes osztályok anyagát: az első osztály tanulja a bibliai történetet, a második a három nagy ókori birodalom történetét és így tovább. A hazai történetnek nem jut külön tér, hanem az egyetemes történet keretében az utolsó kötetben kerül megemlítésre.

A történelem így a 30-as években bekerül a jezsuita gim-

⁶³ Balassa: i. m. 73–74.

⁶⁴ Főképp az erudícióval foglalkozó vagy történeti műveket írt. Műveinek száma 28. *Bibliotheca Scriptorum Societatis Jesu olim Provinciae Austriae, complexae Hungariam, Croatiam, Slavoniam, Austriam, Transsilvaniam, Styriam, Corinthiam, Carnioliam, Comitatum Goritiae, et Istriam Austriacam, ac ad annum MDCXIX. Bohemiam quoque, Moraviam et Silesiam. Ab anno 1554 ad nostra tempora. Cura et labore Michaelis Antonii Paitner. II. 178–179.*

⁶⁵ Előszavában a következő szavakat írja: „Hodie cum institutum bono, ut puto, consilio invalescat, ut Tyrunculi ipsi, per sex Inferiorum classium annos, gradatim ad pulcherrima et omnia hominum generi longe utilissima historiae et eruditionis studia praeparentur, cum item conficiendorum talium opusculorum provinciae mihi imposita sit, Mensem nempe illum augendum, atque in hanc quam vides formam adornandum duxi . . . Breviculam adjeci Terrae sanctae geographiam: dici enim non potest quam longe sapidior utiliorque sit historiarum cognitio, si non modo quid gestum sit, sed et quo tempore quoque loco quidvis gestum sit, intelligas, hoc est chronologiae et geographiae subsidia item adhibueris.”

⁶⁶ *Introductio in universalem Historiam in usum Scholarum Provinciae Austriae S. J. Pars I. Introductio in Historiam Biblicam Veteris Testamenti a quodam ex eadem Soc. concinnata. Ed. 2. Viennae Austriae. Typis W. Schwendimann, 1729. pp. 80. Pars II. De primis Tribus Monarchiis, Assyria, Persica, Graeca. Ibidem, 1729. pp. 112. Pars III. De Historia Romana vetere. Roma bellica, 1730. pp. 104. Pars IV. Introd. in Historiam veterem Civilem. pp. 95. Pars V. Introd. in Hist. Romanam Caesarum usque ad Carolum Magnum. pp. 112. Pars VI. Introd. in Hist. Caesarum a Carolo Magno usque ad Carolum VI. — pp. 136.*

⁶⁷ *Rudimenta Historica, sive brevis facilisque Methodus Juventutem Orthodoxam Notitia Historica imbuendi, pro Gymnasiis Societatis Jesu. Auctore eiusdem Societatis Sacerdote. Cassoviae; I. k. 1763. II. 1768. III. 1769. IV. 1772. V. 1771. VI. 1772.*

náziumba, a jezsuiták is felismerik, mennyi haszna van a történet-tanításnak.⁶⁸

Érdemes egy-két szóval kitérni a *történettanítás módjára*. Az anyagot kérdésekre osztják. Egy-egy kérdés körülbelül ugyanolyan mennyiségű: egy negyed lap. A felső osztályosok számára már egy teljes lap az egyes órák anyaga. A tanár a kérdést felveti, bőven megmagyarázza és röviden valamelyik tanulóól kikerdezi. A feladott anyagot a diákok a következő nap a saját szavukkal mondják el.⁶⁹ A buzgóság növelésére a két történelmi akadémián kívül év végén vizsgálatot tartanak, amelyen a kiválóbbakat megjutalmazzák. Az akadémiák egyúttal a történelem-tanítás eredményének a bemutatására is szolgálnak és az évvégi akadémia a mostani vizsgáknak felel meg.

Az évkönyvíró sokszor említi, hogy a növendékek nagy sikereket értek el a történelmi akadémiákon.⁷⁰ Ezekre az akadémiákra igen nagy gondot fordítanak és az ember könnyen úgy látja, hogy a történelemtanításnak nincs is más célja, mint hogy az akadémiák minél jobban sikerüljenek. Az akadémiát ugyanis legjobb eszköznek tartják a diákok érdeklődésének felkeltésére, továbbá a külső támadások nyilvános megcáfolására.⁷¹ Az akadémián való szereplésre csak a kiválóbb tanulókat szabad bocsátani. A vizsgáztató bizottság áll az elnökből, aki kérdez és a hibázókat vagy bennakadókat kisegíti, jegyzőből, aki a jegyzőkönyvet vezeti, feljegyezve belé az előkelőbb hallgatók nevét, és az érdemjegyek megállapításánál szavazó tanácsnokokból.

Nagy gondot fordítanak az ünnepélyességre. Az akadémiakusok ünnepi ruhában vonulnak fel. Az elnök emelvényen foglal helyet, tőle jobbra alacsonyabban a jegyző és tanácsnokok.

⁶⁸ „Dici non potest, quanto olim Juvenibus, quaecumque vitae statum amplexuris usus, ac ornamento futura sint haec eruditionis fundamenta; quam suaviter inescant; ac plura sciendi, quaeque prima Juventute caeperant, secutura aetate perficiendi cupiditatem accedant.” — Instructio privata seu Typus cursus annui. 17.

⁶⁹ Nec ullo pacto admittendum, ut ad verbum ediscant. Instructio 17. p.

⁷⁰ Annuae Trench. 1748. 73., 77. — A szebeni sintaxis történelmi tudásáról népes és nemes hallgatóság előtt ad tanúságot. A. L. 1745. 155. — Pécsen a történelmi akadémián a régi és az új Magyarországot tanulják és úgy ismerik a történelmet, mint az újjukat. A. L. 1749. 75. — Besztercebányán a historikusok kétszer állnak ki, hogy a hallgatóság megvizsgáztassa őket. A. L. 1746. 221.

⁷¹ 1. Nullo stimuli genere pueros magis excitari, quam publica eiusmodi solemnitate; ac praesente nec ad anni finem dilato honore; et quodam, quo e puerorum vulgo eximantur, caractere. 2. Magistris item iucundum et optabile, ad quos proxime, quidquid discipuli laudis referunt, redundat. 3. Publicis specimenibus, rebus ipsis confutari calumnias sciorum, scholas nostras insectantium. Itaque hic Academiae usus ad mentem, moremque reliquae Societatis in omnibus Provinciae Gymnasiis, non modo summae rei scholasticae nullo detrimento, sed ornamento insigni, et scholarum nostrarum commendatione inducetur, et cum nullo, vel Professoris singulari labore, vel discipulorum sumptu (quae duo obstacula alias caepo huic obfuere), instituantur, ad perpetuitatem stabilietur. — Institutio. 18.

A meghívandó vendégek között szerepelnek az illető kollégium rektora és atyái, azután pedig világiak is. Mindenekelőtt meghívják az akadémikusok szüleit, még ha tanulatlanok is, továbbá a városi hivatalnokokat, plébánost, káplánt, a magiszternek vagy diáknak ismerős szerzeteseket, hogy minél többen és minél előkelőbbek legyenek.⁷² *nyilvános akadémia*

Az akadémia ideje sokszor vásár- és ünnepnap vesperás után, vagy olyan idő, amikor sokan jöhetnek. Helye vagy az iskola vagy a színház díszesen felékesített terme.

Az akadémia anyaga pontosan meg van határozva.⁷³ A jezsuita oktatás érdeme, hogy nem esett a többi iskola hibájába: bölcs mérséklettel szabja ki az elvégzendő anyagot, amelyet azután el is végez, míg például a protestáns iskolák túlméretezik az anyagot.⁷⁴ Hogy milyenek a kérdések, azt itt most nem részletezhetjük, de csak egy pillantást kell vetnünk a Typus megfelelő részeire,⁷⁵ láthatjuk, hogy az annyit hiányolt történettudás rövid multja ellenére is nagy szerepet játszik a 40-es évek jezsuita tanításában.

Ha még meggondoljuk, hogy a 18. században a magyar jezsuiták tollukkal is mekkora szolgálatot tettek a magyar történetnek,⁷⁶ és hogy eme munkásságuk egyrésze ismét az iskolának jutott, még jobban tudjuk értékelni történeti oktatásukat.

Általánosan elismert igazság, hogy a jezsuitáktól írt szindarabok egy része szintén nagyban hozzájárult a tanulók történelmi ismereteinek gyarapításához. Az is ismeretes, hogy a jezsuita iskolákban szokásban volt az iskolai ünnepségeknél ajándékkönyveket kiosztani. Az Annuae-ból az tűnik ki, hogy ezek legnagyobb-részt történelmi tárgyúak. Lehetetlen elgondolni, hogy az ilyen könyvek nem gyarapították volna a tanulók történelmi ismeretét.

Van azonban más eszköze is a történeti oktatásnak, amit már nem szoktak úgy figyelembe venni. Azt még megemlíti a szerzők, hogy a nyilvános akadémia mellett vannak magánakadémia, de ezek közelebbi vizsgálatával nem törődnek, — Balassát kivéve⁷⁷ — mondván, hogy a magánakadémia úgyis csak az ünnepélyességben különbözik a nyilvánostól.

⁷² Ut et multi et quam spectati adsint rei bene gestae testes, nec intra paucos sistat fama, sed Civitate tota efferatur. — Institutio. 21.

⁷³ Nemcsak történet az akadémiai előadás anyaga. „Pozsonyban a földrajz kétszer szerepel a nyilvános akadémian. Ugyanennyiszor a többi osztály növendékei a grammatikai gyakorlatokban érdemelték ki az akadémikusok nevét.” A. L. 1739. 124. Nagyszombatban a poézis tanulása mellett földrajzi tudásukkal is elámtották a hallgatóságot quando sphaeram Armillarem et artificialem globum et Planisphaerium terrestre, caeterasque regnorum Europae Mappas adamussim explicuerunt. — Annuae Tyrn. 1742.

⁷⁴ Balassa: i. m. 86.

⁷⁵ Typus 17—25., 31., 126—128., 161—163., 178—180., 226—229., 256—262.

⁷⁶ Hóman Bálint: A forráskutatás és forráskritika története. Budapest, 1925. 9. skv. — U. a.: Kishevesi Hevenesi Gábor. (Klebensberg emlékkönyv.) Budapest, 1925. 459., 462.

⁷⁷ I. m. 92.

A történelem helye mellett, történelem
megadhatat, (mások), történelem madon !!!!!

Pedig a magánakadémiákon előfordulnak olyan esetek, amelyek nem egészen a Typus előírása szerint történnek. A kérdések után a tanár valamilyen szabad témáról ad elő, amely nagyon alkalmas az érdeklődés felkeltésére. Egy ilyen előadás-sorozat fennmaradt kéziratban Horváth Sándortól, aki 1749-ben írta tanítás céljából.⁷⁸ Tárgya egy utas társaság hajótörése. A társaság portugálokból és a portugál királyhoz menő sziám köve-
tekből áll. A tíz előadás főjellemzője az érdekesség és fordula-
tosság. Már a forma és a megindulás is érdekes: három ifjú diák párbeszéde. Az egész eseményt Polidorus beszéli el két másik társának: Sextusnak és Balbusnak. Az alkalmat az a körülmény szolgáltatja, hogy Polidorus az étkezések után rögtön magányba vonul, mert egy könyv szörnyen izgatja. Két társa nem tudja mire vélni furcsa viselkedését; felkeresik magányában és érdeklődésükre elmondja az olvasott könyvnek a tartalmát. A hajó egy keletindiai kikötőből indult útnak, Portugáliába akart jutni, de Afrika déli csúcsánál hajótörést szenvedett. Az utasok ugyan nagy erőfeszítés után szárazföldre jutottak, de igen sokat kellett küzdeniök, míg emberektől lakott vidékre érhettek. Élénk és drámai színekkel részletezi a szenvedéseket, veszélyeket, fáradalmakat, amelyeket az utasoknak ki kellett állniok. Közben a bennszülöttek közé is kerültek. Itt bő alkalma nyílt a szerzőnek, hogy hosszasan részletezhesse az egyes népfajok leírását.

Kérdezhetjük, hogy mi célja lehetett egy ilyen eléggé kalandos és egyes részleteiben eléggé valószínűtlennek látszó történet diákok elé tárásának. Mintának készült az akadémiai gyakorlatokhoz és elég jó kiegészítés a történeti ismeretekhez. Sok földrajzi és néprajzi ismeretet közöl, különösen a távol keleti népekre vonatkozólag. Sok erkölcsi oktatást nyújt,⁷⁹ különösen a közbevetések formájában beszótt bölcs mondásokkal. Jellemző az előadásmódra, hogy a két ifjú minden alkalmat megragad, hogy közbeszólásával élénkítse az előadás menetét. És az ilyen közbeszólás mindig valamilyen erkölcsi oktatást tartalmaz.⁸⁰

Hogy a jezsuita történettanítás tudott a korrallal haladni, ez a kis mű is bizonyítja: tárgya a 18. században oly népszerű útirajz, szereplői pedig a Keletnek oly népszerű emberei.

⁷⁸ Elegans Historia per Alexandrum Horváth e S. J. Discipulorum suorum informandorum causa in Gymnasio Ginsiensi per decursum anni scholastici Millesimi septingentesimi quadragésimi noni industriose proposita. Kézirat a Pannonthalmi Főkönyvtárban. Jele: 118. F. 31/4.

⁷⁹ A történettanítás célja főképp a valláserkölcsi nevelés szolgálatában áll. E valláserkölcsi cél elérése miatt szaggatják meg a történet szövegét erkölcsi reflexiók. Balassa: i. m. 85.

⁸⁰ Pl.: A hajótöréskor egyik tengerész nagyon merész. Midőn az elbeszélő egyik vakmerő tettet elmondja, erre Balbus megjegyzi „Laudo viri audaciam, quam tamen imitandum vix duco”. (V. ö. a szentek egyes tetteivel szemben fennálló aszkétikus elvet: Quae magis miranda, quam imitanda.) Rögtön egy másik mondással válaszol az elbeszélést folytató Polydorus: „At animosus sis in periculis, necesse est.”

A gimnáziumban több formában érvényesült a történettanítás, az egyetemen nehezebben ment megvalósítása, de itt sem váratott sokáig magára, 1754-ben már az egyháztörténetnek is külön tanára van a nagyszombati egyetemen.⁸¹

A történettanításra a gimnáziumban naponként negyedóra idő jut, az egész iskolaév 180 napból áll, de ebből le kell vonni a 45 szombatot, mert ezeken új anyagot nem tárgyalnak,⁸² tehát az egész évi történettanítás 30 órát tesz ki. Az ugyancsak kis óraszámú vallástant és görögöt leszámítva minden időt a latin tanítására fordítanak a jezsuita iskolákban.⁸³ A főcél a latin olvasás, írás és beszéd elsajátítása. A 4 alsó osztályban az egész nyelvtant, az 5. és 6. osztályban a stílust tanulják.⁸⁴

Tanítási módjukat ismertethetnénk egyes osztályok szerint,⁸⁵ de ez már elég ismeretes, a millenniumi monográfiák is így ismeretik. Ismertethetnénk a tankönyvek leírásával. Ez azért lenne könnyű, mert a jezsuiták az egész korszak alatt ugyanazoknak a szerzőknek könyveit használják. A latinhoz Alvarus (Alvarez) Emmanuel (1526—1582)⁸⁶ könyveit használják, a 6. osztályban Soares Ciprián (1524—1593)⁸⁷ könyvét; a görög tanuláshoz Gretser (Gretschner) Jakab (1562—1625)⁸⁸ nyelvtanait.⁸⁹ Ezeket a könyveket könnyű lenne áttekinteni, mert bár rengeteg kiadást értek el, eléggé egyformák.⁹⁰

De a jezsuita latin tanítást vezérlő szellem megértésére jellemzőbb a győri kollégiumnak fennmaradt kézírata, amely nem más, mint a tanár számára készült vezérkönyv. Megfelel ennek a szakolcai tanárképző-ház volt tulajdona, mely most a budapesti Egyetemi Könyvtárban van. Nyilván a győri is a tanárképző számára készült, mert a jezsuita növendékeket a háborús zavarások idején Szakolca helyett Győrött képezték tanárokká.⁹¹ A győri példány címlapja elveszett. Ezt hozza fel Mályusz Elemér⁹² is a jezsuita szellem ismertetéséhez Acsay-t követve, de a hason-

⁸¹ Balassa: i. m. 92. skv.

⁸² Fináczy: i. m. 166—167.

⁸³ Joel jellemző barokk tulajdonságnak tartja. (I. m. I. 337.)

⁸⁴ Fináczy: i. m. 111.

⁸⁵ V. ö. Fináczy: i. m. 111—116. Molnár A.: 174—182.

⁸⁶ Rengeteg kiadását I. Sommervogel: Bibliothèque de la Compagnie de Jésus. I. (1890.) 223—248. Első nagyszombati kiadása 1675. V. ö. Zelliger: Pantheon Tyrnaviense. 17., 50., 86., 93. Csak a Pannonthalmi Főkönyvtárban 47 különböző kiadását találtam.

⁸⁷ Sommervogel: i. m. VII. (1896.) 1331—1338.

⁸⁸ Sommervogel: i. m. III. (1892.) 1743—1809.

⁸⁹ Bunyitay—Málnási: i. m. 372.

⁹⁰ Pl. A Syllabus Vocabulorum Grammaticae in Hungaricam et Germanicam Linguam conversorum 1761-es pozsonyi kiadása semmiben sem különbözik az 1731-es nagyszombati kiadástól, ez viszont a bécsi kiadás után készült.

⁹¹ Acsay: i. m. 53.

⁹² Mályusz Elemér: Magyar renaissance, magyar barokk. Budapesti Szemle, 1936. 704. sz. 90.

lóságot egyikük sem említi, mivel a pesti példányról⁹³ nincs tudomásuk.

Ezeknek a könyveknek a vizsgálata megmutatja, hogy mi a jezsuita iskolában a fontos, mi az eszmény, milyen a módszer, kik a kedvelt szerzők, milyenek a gyakorlatok.

Az Institutio megköveteli a latin nyelv tanításánál a beszéd tisztaságát, választékosságát és gazdagságát,⁹⁴ továbbá a megértést, és ezt megadni a grammatika feladata. Továbbá „poeticas quasdam formas et imagines”, ezt a poétika adja meg, míg a retorika „numerosam, gravem sublimemque dicendi rationem”. Ennek megfelelően először grammatikai szabályokat hoz a szótagolásról, hangsúlyról, a helyes szóképzésről stb. Rengeteg példát hoz fel, bármely modern alaktan eltörpül mellette bőség és érthetőség szempontjából.

Második része a *költészettanról*, a jezsuita iskolák egyik legérdekesebb gyakorlatáról tárgyal. A költői műfajok élénk megkülönböztetése, a túlszólalottság elmaradhatatlan vonása jellemzi. Szól mindenekelőtt az elégiáról, megkülönböztet elégi epistularist, didaktikát és patetikát.⁹⁵ A levélalakú elégia a személyi vonatkozásokon vagy a tétel kimondásán kezd; metaforákkal, hasonlatokkal díszíti mondanivalóját.⁹⁶

Az eposz a jezsuita követelmények szerint olyan költemény, amely híres eseményt beszél el verses formában. E követelménynek akkor is megfelel, ha az esemény nem is olyan híres, de érdekessé van téve. Érdekessé tehető a tárgy allegóriával;⁹⁷

⁹³ Institutio ad litteras humaniores, facili methodo ad usum communem discendi, docendique accomodata. Dictata anno primo repetitionis in Hungaria Szakolcaze inchoatae, nempe 1734. R. p. Antonio H(ellmayr) professore latino. Res Romanae (Annotationes historicae) Vestitus personarum pro actionibus. — Observanda pro poesi tradenda. — Pro rhetorica. — Grammatici. — Series scriptorum latinorum. Kézirat az Egyetemi Könyvtárban. Jele: F. 33.

⁹⁴ Sermonis puritatem, elegantiam et ubertatem.

⁹⁵ Ilyen elégiákat írnak a poéták Pozsonyban a hétfájdalmú Szűzről. (Septem plactus Deiparae.) A. L. 1739. 125. — Győrről ötször szerepelnek egy évben elégikus versekkel. A. L. 1749. 74. — Komáromban a retorika „producit duos oratores, qui pro et contra dicebant in genere iudiciali; reus vero miserum suum statum carminibus deflevit”. Németh V.: i. m. 67. — Divatosak a különféle metamorfózisok: Kolozsvárott a poéták a septicollis Daciae metamorphosist írnak meg. A. L. 1741. 74. — Szeretik a tankölteményeket. Nagyszombatban a „virtus electrica”-t oly sikeresen szedték versebe, hogy Lucretius szívesen számíttaná költeményei közé. A. L. 1746. 224.

⁹⁶ Jellemző poétikai gyakorlatok a kőszegi gimnáziumból: Elegia de incertitudine Mortis. Két consolatoria kisgyermek halálával kapcsolatban. 3 gratulatoria előkelő személyekhez ünnepélyes alkalomkor. Egy „Elegans descriptio Versibus Heroicis” az élet mulandóságáról. „Appreciatio carmine Heroico.” „Comparatio inter Hominem et Florem.” Néhány inscriptio: „Inscriptio ad duodecim Tabulas Juris Romani.” „Inscriptio ad vexillum sepulchrale.” „Inscriptio ad depictam mortem.” Alia ad mortem. Ad animam corpore migrantem. Ad sepulchrum Herois. Ad regale sceptrum et coronam (csak egy soros: In toto mundo Lex, ars, Mars, cuncta gubernat) és az utolsó Ad Angelum custodem.

⁹⁷ Lőcsén, miután már háromszor szónokoltak együtt a poéták a rétorokkal, egy allegóriát adnak elő; t. i. az új földet kérő Melibeus személyében a pusztá-

így például, ha Szent Alajos halálát akarnók elbeszélni, az anyja kertjéből leszakított liliomhoz hasonlítjuk.

Részletesen szól azután a kisebb költői műfajokról, melyeknek az epigramma, epopeia heroica, genethiacon (= natalicium), epicedium, epitaphion (= halotti gyászének), panegiricum, epithalamium, soteria (egészségért könyörgő vagy a visszkapott egészségért hálátadó vers), propempticon a hadbavonuló vezérekhez.⁹⁸ Ezeknél a költői gyakorlatoknál nem annyira a tartalom fontos, mint inkább a nyelv és forma.⁹⁹ A cél az, hogy a tanuló bármely eseményt vagy dolgot költői formában le tudjon írni. A mesterkéeltség így sokszor elkerülhetetlen.

Ugyanez a hibája a szónoki gyakorlatoknak is. A jezsuita diáknak mindig tudni kellett beszédet mondani, ha a püspök a városba jön, vagy az iskolai ünnepélyen megjelenik; ünnepi beszédet a király tiszteletére, királykoronázásra, a léghajó feltalálójának tiszteletére, mint skitha követnek Nagy Sándor előtt, védőbeszédet azok ellen, akik a magániskolákat többrebecsülik, vagy azokkal szemben, akik a jezsuitákat támadják, köszönő beszédet a királynénak, hogy Magyarország már régóta a békének örvendhet, gratulációt Mária Terézia felgyógyulásához, kérő beszédet, hogy a királyné engedje el a komáromiaknak az adót, megokolásul felhozva a legutóbbi tűzvészt; a bíborosokhoz, hogy francia vagy olasz pápát válasszanak. Kell tudni ugyanarról a tárgyról oratio suasoriát vagy dissuasoriát mondani.¹⁰⁰

Az iskolai gyakorlatok elolvasása meggyőzhet bennünket arról, hogy a jezsuita iskolában tudnak latinul. Különösen látszik ez a két felső osztály gyakorlatainál és az egyetemi disputákon. A poézis és retorika gyakorlata a *deklamáció*, amely lehet szónoki, költői és vegyes. Forrásai — az Institutio szerint — lehetnek: történet vagy mese, valamely bölcs mondás, valami költött tárgy,

ha vonuló Keresztelő Szent Jánost személyesítették meg és a szemlélőkben olyan jámbor érzéseket keltettek, hogy még a lutheránus hallgatóktól is elismerést kaptak, sőt még könnyekre is fakasztották őket. A. L. 1739. 122.

⁹⁸ Mindezekre számos példát olvashatunk — ha van türelmünk — az Exercitationes Poeticae Repentium Jauriensium vagy az Exercitia poetica et oratoria a Repentibus S. J. Leobensibus composita című pannonhalmi kéziratokban.

⁹⁹ Joel: i. m. II. 461.

¹⁰⁰ Mindezekre számos példát nyújtanak az Orationes ab anno 1765 usque ad annum 1773 dictae a repentibus humaniorum in Collegio S. J. Jaurini. 234 sűrűn írt fólió. Vagy az Exercitia Nob. adolescentum in Academia Ther. Wien. 49 iskolai gyakorlat különböző diákoktól. Ebben nemcsak szónoklatok vannak, hanem más iskolai dolgozatok jellemző gyermekes frással és kiállítással. Pl. Esterházy József: Adversum problema Tullii: De paucitate Oratorum excellentium. (Disputatio.) A jezsuiták azt vélik, hogy minden ember szónoknak született: „A natura ita comparatum est, universi ut homines facundi sint, ingenioque praediti; si iam studium insuper et industria accedant, nihil omnino erit, in iis, quod desiderare possis.” Horváth: Elegans Historia 39. Polydorus válasza Sextusnak, aki csodálkozik az egyik portugál ékesszólásán. Ehhez a felfogáshoz hasonló ez a beszéd is. Hadik Károly: De studio papilliones capiendi. (Tanítóköltemény.)

újabbkori esemény. Mind ezeknek, mind az egyetemi disputának a célja, hogy kiképezzék a növendékeket akár hitbeli, akár másféle meggyőződésük megvédésére az ellenük irányuló támadásokkal szemben. Ezért a hét meghatározott napján és óráiban rendszeresen tartottak ilyen vitatkozásokat.¹⁰¹ Vannak nyilvános és szűkebbkörű vitatkozások. A nyilvánosan számos vendég van jelen, akik bele is szólhatnak a vitatkozásba: kérdéseket adnak fel, ellenvetéseket támasztanak. De igazi szerepük csak a védőknek és a támadóknak van.

A disputáció tárgya sokszor elég meglepő: pl. Előnyösebb-e kis embernek lenni, mint nagyak?¹⁰²

Megtaláltam a kéziratok közt ellenfelének jegyzeteit. Több kis darab papírra vetette fel cáfolatait. Néhány vezérgondolatából látható, hogy neki könnyebb bizonyítani: Előnyösebb-e nagy természetűnek lenni, mint kicsinek?

Az írás azt mutatja, hogy a kidolgozás is és a cáfolatvázlat is egy és ugyanazon kéztől való. Ezeket az értekezéseket és rájuk adandó cáfolatot ugyanis az elnöklő professzorok dolgozták ki.¹⁰³

Ilyen előadások és vitatkozások gyakran vannak: hetenkint (hebdomadaria seu privata) és hónaponként (menstrua seu publica).¹⁰⁴ Hasonlítanak ehhez az egyetemi grádusok megadásakor szokásos probléma-megfejtések. Ekkor is nagy ünnepségek vannak. 1744-ben avatják Erdélyben gróf Mikes Antalt a filozófia magiszterévé. Az avatást királyi aranylánccal¹⁰⁵ Haller János Erdély kormányzója végzi. Az avatáskor nagy felvonulást rendeznek a Gubernátor házától a jezsuiták templomáig. Kivonul a díszkatonaság, szólnak a kürtök és trombiták; az útszakaszt fegyveres díszőrség szegélyezi. A hosszú menet elején díszlovasok mennek, utánuk kocsikon a királyi kamarások, majd a Gubernátor. A templomajtóban a Gubernátort a rektor, a védő gróf és három, magisztrátusi jelvényekkel díszített professzor fogadja és vezeti az akadémiai magisztrátus trónjához. Nagy a pompa itt is;¹⁰⁶ a főoltárt drága szőnyeg fődte be, mellette jobbról hatalmas trónus a Gubernátor számára. Balról van az akadémiai magisztrátus helye. Középpütt van egy díszítetlen katedra a védő és vele szemben egy másik a támadók számára. Külön fenntartott részen foglalnak helyet a királyi kamarások és a jelenlévő karok és rendek.

Először a királynőre mond köszöntőt a védő és beszédje

¹⁰¹ Zoványi Jenő: A főiskolai disputációk és szerzőik. Protestáns Szemle. XLV. 12.

¹⁰² Manuscripta Jesuitica saeculi 18. 10 oldalas betoldás. Kézirat a Panonhalmi főkönyvtárban. Jele: 119. B. 33.

¹⁰³ Szentpéteri: i. m. 54. és Zoványi: i. m. 15.

¹⁰⁴ Szabályait I.: Pachtler: i. m. III. 353—359. Szép leírása: Szentpétery: i. m. 85—88.

¹⁰⁵ Aranylánccal való megajándékozás (sub auspiciis) gyakori. V. 8. Kink: i. m. I. 421. Hist. Bud. 1744.

¹⁰⁶ V. 8. Ermatinger: i. m. 224.

végén „Imperatorum Orientis acta” című könyvét a királyi trón lépcsőjére helyezi. Ezután a Gubernátorhoz beszél, mialatt ingyen szétosztják könyvét a jelenlévők között. Most kezdődik a disputa. Az ellenfél szerepét báró Szlobusiczky Ferenc erdélyi püspök, Szálnoky Ferenc iudex supremus regius, a rektor és a kolozsvári ferencesek lektora tölti be. A gróf minden követelménynek megfelelően, Aristoteles bármelyik részét tudja interpretálni. Végül mindenkinek megadják az alkalmat, hogy kiki győződjék meg személyesen is a gróf tudományáról, de senki sem találta, aki szembe merne szállni vele, erre a Gubernátor megdicséri és felékesíti az aranylánccal, egyúttal a társaságot is megdicséri, hogy ilyen kiváló ifjakat nevel. Végezetül a rektor köszöni meg az egész ünnepeket.¹⁰⁷

A magiszteri és a teológiai doktorraavatás alkalmával mindig vannak problémamegfejtések. Ezen problémák egy része praktikus jellegű; mások az etika, illetőleg a teológia körébe vágó kérdésekkel foglalkoznak, de valamennyi jellemző és sok tanúságot rejt magában. Láthatjuk a 18. század közepéről való mintákból, hogy nem különböznek azoktól, amiket az előző században vagy a század elején szoktak megoldani.¹⁰⁸ Új eszmeáramlatok hatása nem látszik meg a jezsuita vizsgai problémákon.

A baccalaureus-avatáson a filozófiai probléma mellett még egy matematikai problémát is meg kellett oldani. Ezek már érdekeltőbbek a többiekénél, amit ez a néhány példa is mutat.

A nagyszombati egyetemen 1740-ben a baccalaureusi vitatétel: „Mi segítette jobban elő a Keleti Birodalom elszakadását: Photiusnak a római Egyházzal szemben tanúsított ambíciója, vagy pedig a görögök belső pártvillongásai?” Ugyanekkor a magiszteri vitatétel: „Helyesebben cselekedett volna-e Theodosius, ha nem osztja fel a Birodalmat?” A teológia prima laureájáért 16-an küzdenek; tételük: „Szent Ágoston a Confessiókkal vagy a Retractiókkal szerzett-e nagyobb dicsőséget?”¹⁰⁹

Az 1741. év végén 6 hallgatót, akik a négyéves teológiát tanulták, maguk a professzorok próbálták ki, hogy bármilyen ellenféllel szemben megállják a helyüket. A dialektikus vitatkozásokban Esterházy Dániel és Károly gyönyörködtették a hallgatóságot, hiába állt ki ellenük gróf Nyári és báró Amadé,¹¹⁰ egy egész órás vitatkozásban sem tudtak győzni. Megjelent ezen a vitatkozáson a fizikusok közül is 34 baccalaureus és bár mindenki vitatkozott, még sem volt akkora zaj, mint a városokban szokott lenni, hanem művelt vitatkozás keletkezett Konstantinról. Egyesek

¹⁰⁷ A. L. 1744. 94—95. A helyett, hogy a szabályokat ismertetnénk ilyen konkrét eseteket hozunk fel, amelyek tele vannak tipikus barokk vonásokkal, ezeket viszont nem kell külön hangsúlyoznunk. Az egyetemi grádusok, feladását lásd részletesen Szentpétery: i. m. 51—60.

¹⁰⁸ Ilyeneket: v. ö. Szentpétery: i. m. 55.

¹⁰⁹ A. L. 1740. 92.

¹¹⁰ V. ö. Gálos R.: i. h. 387.

azt állítják, hogy keresztény erényeiért, mások, hogy hadvezéri tehetségéért kapta a Nagy melléknevet. Előzőleg ugyanis az „*Epitomen continuatae Historiae Bizantinae*” tanulmányozták. Ez a történelmi probléma azonban nem kötötte le őket teljesen, mert ezután még arról vitatkoztak, hogyan lehet bármilyen helynek meghatározni a magasságát.

A magiszterek között különösen kitűnik gróf Erdődy János, nemcsak előkelő származásával (nagybátyja az egri érsek, ő tünteti ki *suprema laurussal*), hanem tudományával is: egymásután két kérdést old meg: „*Hungariae-ne Regno gloriosius tot eius Reges Imperatores fuisse; an Regios hodie inter Titulos primo loco censerit?*” Eme elég nehéz és kényes kérdés után „*Foederati-ne Principes; an Domestici consilarii ad Regnorum felicitatem amplius conferant?*” Olyan bőven fejt ki a problémát, hogy mindenkinek a figyelme feléje fordul és maga nyújt új problémára alkalmat: Vajjon jobb szónoknak, vagy harcosabb filozófusnak mutatkozott-e vitatkozásai alkalmával? Mert a legjobb és már sok tapsot kapott vitatkozókat önként hívta ki és az eddigi szokástól eltérően egymaga volt mindvégig az egyik párt. Akkora sikert ért el, hogy a Pozsonyban gyűlésező nemesek felálltak atyja tiszteletére és gróf Batthyáni Lajos mint külön királyi legátus a királynő arany és drágakővel kirakott képmásával tüntette ki. A tudománynak akkori időben nem páratlan megbecsülését kell ebben is látnunk.¹¹¹

A problémák tartalmát illetően a kassai egyetem sem marad el a nagyszombatitól. Majd máshelyütt lesz alkalmunk látni, hogy itt mennyi a magyar tárgyú probléma, most csak néhány általános érdekűt említünk, amely legnagyobb része az ismeretelmélet körébe vág. „Értelmi vagy pedig érzéki tapasztalással lehet-e maradandóbb ismereteket szerezni?” (*Baccalaureusok problémája 1749.*) „A tehetséges vagy a szorgalmas emberek hasznosabbak-e”

¹¹¹ Néhány érdekesebb probléma még a nagyszombati egyetemről: *Gra-vioresne Lutheri aetate catholica Religio clades acceperit; an maioribus firmata radicibus latius per orbem sit propagata? — An ars chrysopaea a Rep. promovenda, an potius proscribenda sit?* (1742.) 1744-ben a teológiai doktorátusnál: „*Graeci an Latini Patres ad stabiliendam Ecclesiae doctrinam plus attulerint momenti?*” — a prima laureánál: „*An cathedra docentis, an tribunal iudicantis Doctoris Sacri in aerumnorum commodum plus conferat?*” A fizika problémája: „*An et quid cometa (üstökös) portendat?*” A. L. 1744. 99. — A következő évben magiszteravatáskor: „*Reipublicae omni commodius foret, unam eandemque in orbis totius regiones oblitteratis reliquis linguam inducere?*” Ha ezek a problémák nem tisztán a filozófiai okoskodás mintái lennének, könnyen megismerhető lenne a jezsuita felfogás az ilyen érdekes kérdésekben. — Ugyanekkor a fizikán a probléma: *Visus an auditus perceptio nobilior. — Utrum ad aetatem producendum plus conferat vita curis oeconomicis vacua, an occupata?* (1746. 223.) — *Scriptis an praedicatione Evangelium Apostoli magis propagarint* (1749. teológiai probléma). „*An e Criticorum severitate commodi plus an incommodi reipublicae litterariae accedit?*” — Prima laureusok fizikai és geometriai problémái: „*An natura quid remedii habeat, quo locustae extirpari possint?*” — *Quam profunde fodiendum, ut arci in monte positae ab obsidentibus cuniculi subjici possint, ut per cuniculos his ex arce noceri?*” Ezekből az utóbbi tézisekből látható, hogy elég sokoldalú az egyetemisták érdeklődése.

az állam számára?" (Magiszteri probléma 1749.) A logika vagy a kritika hasznosabb-e? (1746.) Bellica-ne, an litteraria arte insignes viri majori essent Reipublicae praesidio? (Magiszteri tétel 1750.) — „Quid e re Patriae sit mores peregrinos sectari, an domesticos ad leges Patriae excoli.”¹¹² Teológiai tételeket is éppúgy találunk Kassán is, mint Nagyszombatban: „Magisne Martyrum purpura, tan Confessorum candore Ecclesia Dei eniteat?”¹¹³

Kolozsvári vitatételek: Laborne, an otium ad vitae productionem amplius conferat?¹¹⁴ — Veterum-ne an hodierna Politica praestet? — Utrum corpori an spiritui servientes vitam longius feliciusque agant? — Plebei an Nobiles plus industriae in Litterarum studia conferre debeant? Egész újszerű probléma: Aristotelis an Cartesii Philosophia explicandis naturae arcanis aptior? — Soliusque Dei favore, an etiam naturae beneficio mens hominis esset immortalis? Egy másik probléma az előbbivel kapcsolatban az optiko-fizika köréből: „Fabrica oculi.”¹¹⁵ Magiszteri tétel: Legibus, an religione magis conservetur Respublica?¹¹⁶

Ezt a tételt gróf Máriássy László Dácia előkelőinek koszorúja közepette fejté ki, és ha meggondoljuk, hogy annyi problémakifejtés, annyi disputáció, disszertáció, disquisitio, exercitatio, diatribe és még más néven is ismert értekezés népes hallgatóság előtt folyt le, akkor megállapíthatjuk, hogy a jezsuita iskola nemcsak a diákokra hatott, hanem szellemi kincset adott az iskolai ünnepélyekre járó közönségnek.

Az iskola és a közönség kapcsolatát fokozzák azok a könyv-adományok is, amelyeket az iskolai ünnepélyeken szoktak kiosztani. Rendszeresen történik ez a baccalaureatusnál és a magiszterségnél. A nyomtatványokat a baccalaureatusnál a poéták, a doktorátusnál pedig a rétorok költségén nyomtatják ki.

Nagy hatást azonban ezeknek a nyomtatványoknak nem tulajdoníthatunk, mert egyrészt kevés példányszámban osztják ki, másrészt nem is valami értékesek, de annál jellemzőbbek, sokszor maguk a poéták és rétorok írják. Ha elmondhatnók, hogy tárgyukat a hallgatóság szellemi igényei szerint választják, akkor tartalmukból sokat következtethetnénk a jezsuita iskolák közönségének érdeklődési körére, továbbá arra, hogy ezek a könyvek mennyiben voltak hatással a régi szellem megrögzítésére és az új továbbterjedésének megakadályozására. De olvasottságukról, a kiosztás utáni sorsukról, későbbi elterjedésükről nem tudunk, s így csak az igyekezetet láthatjuk: milyen könyvekkel akarják szolgálni az iskolán kívüli kulturális feladatukat.

Értékes könyvet osztanak szét Nagyszombatban 1741-ben:

¹¹² A. L. 1750. 73. V. ö. Farkas R.: i. m. 167.

¹¹³ A. L. 1740. 88.

¹¹⁴ Az optika kedvelésére v. ö. Joel: i. m. I. 400.

¹¹⁵ A. L. 1750. 73.

¹¹⁶ A. L. 1750. 73.

Péterffy Károly (1700—1746) a „sagax criticus”-nak:¹¹⁷ *Sacra Concilia Ecclesiae Ramano-catholicae in Regno Hungariae celebrata* című művének első részét (1016—1715). Péterffy munkája ebben az évben jelent meg Pozsonyban,¹¹⁸ tehát nemcsak régi könyveket osztanak ki, hanem egész újakat is, ha megfelelnek a jezsuita felfogásnak. A fentemlített Erdődy János vitatkozásán osztották ki és ugyanekkor kinyomtatták Erdődy első filozófiai művét is.¹¹⁹

A következő évben a híres Campianus angol jezsuita:¹²⁰ *Rationes decem* című munkáját osztják ki a teológiai vizsgán; teológiai ajándékkönyvek még Gisbert János francia jezsuita könyve (1746), Hertzig (Hercig) Ferenc morva jezsuita *Manuale parochi-je*.¹²¹

Egész tervszerűen osztogatják a filozófiai doktorátusnál a *Historia Ottomanica* egyes részeit évenként elosztva,¹²² a *Historia Bizantina* utolsó részét 1742-ben osztják ki. A rétorok „*Conspetus Equestrium ordinum per Europam late florentium*”-ot 1742-ben ajánlják fel a doktoroknak és osztják szét.¹²³ Ugyanekkor a baccalaureusok a *Fragmenta Historiae Hungariae ab anno 1673—78*. kapják meg.¹²⁴ A baccalaureus-avatáskor biblikus tárgyú könyveket is osztanak ki.¹²⁵ Szentivány Márton¹²⁶ művei is többször kerülnek kiadásra.

Ugyanilyen könyveket a kassai egyetemen és a kolozsvári, budai, győri és zágrábi akadémián is osztanak ki.¹²⁷ Ezekben a városokban ez azért is könnyű, mert a kollégiumoknak nyomdájuk is van, ahol e kis alkalmi könyvek megjelenhetnek. Ezek a könyvek változatos emblematis ábrázolásaikkal is hozzájárultak a barokk szellem terjesztéséhez.

¹¹⁷ Hurter: *Nomenclator* IV. 1516.

¹¹⁸ Stoeger J.: *Scriptores Provinciae Austriacae Societatis Jesu*. Viennae, 1856. — Petrik Géza: Magyarország bibliographiája 1712—1860. Budapest, 1891. III. 77.

¹¹⁹ A. L. 1741. 81.

¹²⁰ Hurter: III. 165.

¹²¹ *Manuale parochi, seu methodus compendiosa munus parochi apostolicum rite obeundi*. Wratislaviae 1716., 1717., 1720. et saepius alibi. Ezt 1744-ben osztják szét. (A. L. 1744. 99.) A következő évben pedig megjelenik Nagyszombatban a *Manuale controversisticum*-a. Zellinger: i. m. 104.

¹²² A. L. 1749. 76., 1750. 77.

¹²³ *Annuae Tyrn*. 1742.

¹²⁴ Petrik Géza: i. m. I. 819.

¹²⁵ A. L. 1749. 76., 1750. 77.

¹²⁶ Velics: i. m. II. 152—154. Stoeger: i. m. 350—353.

¹²⁷ Kassán: Szentivány *Miscellaneáját* (1745) *Vera et falsa fidei Regula* (1746). Az évközben előforduló ügyek levélalakban való megírásának mintáit tartalmazó könyvet (1750) Kolozsvárott a retorika a filozófiai doktoroknak „*Placita moralia e Cicerone desumpta*” c. művet ajánlja fel (1744). *Norma Viro-rum Apostolicorum* (1746) „*Praxis procuratoria ex decreto tripartito approbatis compilatisque Transylvaniae constitutionibus excerpta et recens edita*” (1746). Hevenessy G.: *Philosophia Polemica*-át (1749), Győrött Hübner *Geographiáját* (1746).

A főiskola kultúrkörébe vontak be a közönség sorából számosakat, a gimnázium ezt a kapcsolatot a már említett ünnepeken kívül a drámai előadásokkal is ápolta.¹²⁸

A jezsuita iskolákban minden évben van *drámai előadás*, rendszeren több is, minden osztály ad elő, van év, hogy egy-egy osztály többször is szerepel színpadon.¹²⁹ Ezek az előadások csak akkor szoktak elmaradni, ha a betanító, a moderator megbetegszik, évközből máshova kerül, vagy meghal és utódja már nem tudja folytatni munkáját.¹³⁰ Mert a darabok színrehozásánál a munka oroszlánrésze a nevelőt illette: sokszor egész kis diákokkal kellett egész darabot betanítania.

Ép ezért nagy sikereket is értek el darabjaikkal; nemcsak a város közönsége, hanem a környék nemessége¹³¹ is felvonult egy-egy előadásra. A másvallásúak sem tudják kivonni magukat a hatás alól, ők is megjelennek, tapsolnak és könnyeznek.¹³² Különösen a diákok szülei nézik nagy érdeklődéssel, hisz majdnem mindegyiknek a fia szerepel.¹³³

A jezsuiták drámai előadásának az egyik célja éppen az az érdeklődéskeltés. Meg akarják mutatni a szülőknek, hogy hova adták fiaikat, mit tanulnak.¹³⁴

Az érdeklődéskeltéssel jutottak el főcéljukhoz: a vallásos neveléshez. És itt nem csupán és nem is elsősorban növendékeik nevelését célozták, hanem az iskolán kívül állókat, akiket azonban ezekkel az eszközökkel az iskolához és a Rendhez fűzhetek. A közönség vallásos nevelése a legfőbb cél a jezsuita drámai előadásoknál, ezt a Ratio Studiorum és valamennyi teoretikus drámaírójuk hangoztatja. E főcél nélkül meg sem érthetjük a jezsuita drámát. Nem a költőiség a cél, a technikai felszerelés csak eszköz. A főcél, hogy méltóságos, komoly, teljes nagysággal bíró cselekményt utánozzanak, az előadást az érzésre irányítsák, az elbeszélés nem fontos, fő a szánakozás és a félelemkeltés; ezek segítségével lehet a lelket legjobban megszabadítani a darabban feltárt szenvedélyektől.

A hatás elérésére mesterien alkalmazzák a jelenvilág és túlvilág ellentétéből szőtt drámaiságot.¹³⁵ Ez az ellentét vonul végig a darabok legtöbbszörén. Az evilági életnek neves hősei az előadás közepén még hatalmas és sűrített menetű cselekményekkel tündökölnek, míg a darab végére mint szálnalmas emberi

¹²⁸ Flemming, W.: Das Ordensdrama. Leipzig, 1930. 7.

¹²⁹ Takács József: A jezsuita iskoladráma. Budapest, 1937. II. 16. skv.

¹³⁰ Ungvár (1739), Székesfehérvár (1745).

¹³¹ Kőszeg. A. L. 1739. 120. 1747: Szakolcán. Bayer J.: A magyar dráma-irodalom története. Budapest, 1897. I. 55.

¹³² Besztercebánya. A. L. 1739. 122. Bayer: i. m. I. 56.

¹³³ Szakolca. A. L. 1740. 92.

¹³⁴ Dombi Béla: A drámafrás kísérletei Magyarországon a XVI—XVII. században. Pécs, 1932. 85.

¹³⁵ Schnürer, Gustav: Katholische Kirche und Kultur in der Barockzeit. Paderborn, 1937. 307.

teremtények bűnhődnek meg túlbecsült emberi létük hibáiért. (Például a többször előadott Belizár.) Viszont a túlvilági célokért küzdő hős bármilyen kicsinyes kezdet után is, végső diadalt arat a legtöbbször túlvilági szereplőkkel mennyei távlatokig nyíló jelenetben.

Az ilyen motívumokhoz való anyagot már az első jezsuita drámaírók (Gretser, Bidermann, Avancinus, Alér) összegyűjtötték és kijelölték.¹³⁶ Utánuk már csak a hatásosabbátételre törekedtek az említett ellentét fokozásával és sokszor naturalisztikus vaskosságokkal.¹³⁷ Panaszok is fordulnak elő a színszerűség eldurvulásáról,¹³⁸ de ezeket nem valami visszaélések következményeinek kell tartanunk, mert az eldurvulások csak az ellentét fokozására és kipellengérezett hibától való elriasztásra szolgáltak.

A jezsuitadráma megítélésében nagy szerep jutott annak a körülménynek, hogy filológusok kezdték vizsgálni, és nyelvi, verstani tekintetben legtöbbször gyengének találták s ennek következtében eléggé elítélően nyilatkoztak felőle. Kétségtávol számos hibája és hátránya volt: a próbák ideje alatt az ifjakat elvonta a tanulástól, az órákon a színdarabot tanulják és mondják fel.¹³⁹

De ezzel szemben fokozottan rá kell mutatnunk arra az eredményre, amit a közönség körében értek el.¹⁴⁰ Iskoláik ezen a téren is széles körben hatottak és fenntartották a vallás és művészet közti viszonyt. Ismét érvényre juttatták a zene, költészet és tánc kapcsolatát, összekötve gyakran a festészet és építészet felhasználható elemeivel, a fantasztikus megvilágítással és scenirozással, amelyek elégségesek lehettek a sensualis barokk mélységes tömeghatásainak előidézésére.¹⁴¹

Mindezekkel a másik célt, a pedagógiának egyik szükséges eszközét is elérték: a képzelet foglalkoztatását.¹⁴² Az órákon való tanuláson az értelmet kötik le, de e mellett nagy gondot fordítanak a képzelet foglalkoztatására is. A képzelet szerepét már Szent Ignác felismerte és lelkigyakorlataiban jelentős tért juttat neki: az értelmi megismerésnek képszerűen kell az ember előtt állni. Ezt az elvet a jezsuiták alkalmazzák a tanításban is és ennek az eszköze a színpadi előadás.¹⁴³

Ezért vannak a nagy díszletek,¹⁴⁴ az allegorikus szereplők, a

¹³⁶ Hankamer, P.: Deutsche Gegenreformation und deutsches Barock. Stuttgart, 1935. 284. skv.

¹³⁷ Példaként felhozhatjuk a Zágrábban előadott Paradysus Alaodini-t. Vrela i Prinosi. II. 46–49.

¹³⁸ Ferenczi Zoltán: A kolozsvári színészet és színház története. Kolozsvár, 1897. 35.

¹³⁹ Ferenczi: i. m. 34. skv.

¹⁴⁰ Schnürer: i. m. 308.

¹⁴¹ Hankamer: i. m. 289.

¹⁴² Joel: i. m. I. 400., Schaller: i. m. 12.

¹⁴³ Fülöp—Miller: i. m. 504–505.

¹⁴⁴ Cysarz, H.: Deutsche Barockdichtung. Leipzig, 1924. 225. A színpad és általában az egész előadás technikai előkészítését tárgyaló, kitérő mű: Ehret,

misztikus zenekíséret, exotikus tartalom.¹⁴⁵ Viszont vigyáznak arra, hogy a fantáziának rossz irányban ne adjanak tápanyagot, ezért kerülnek a szerelmes tárgyú darabokat, ezt a motívumot inkább az eszményített barátsággal helyettesítik. Nőszereplőket nem alkalmaznak az előadásnál, később megengedik a generális határozatok a női szerepeket, de csak ritkán.¹⁴⁶

Nagyon vigyáznak arra, hogy a darab nemes erkölcsi elveket hirdessen.¹⁴⁷ A darabok írásánál és előadásánál a főcél az erkölcsi tanulság,¹⁴⁸ minden nemes cselekedet jutalmat kap, minden gonoszított elveszi büntetését.¹⁴⁹

Az erkölcsi hatás mellett, amelyet mind a szereplőkre, mind a nézőközönségre gyakorol a darab, az előadásoknak az a haszna is megvolt, hogy az előadó diákok gyakorolták magukat a latin nyelvben, a mások előtt való szereplésben, a biztos fellépésben. Nagy társadalmi eredmény, mikor kis diákok előadása az egész várost megmozgatja és a város legelőkelőbbjei lesik az ifjú szereplők mozdulatait, szavait.¹⁵⁰ Püspököket fakasztanak könnyekre,¹⁵¹ fejedelmeket szórakoztatnak órákhosszat.¹⁵²

A darabok előadási helye rendszerint az iskola díszterme, vagy a kollégium ebédlője, de ha nagyobb tömegre számítottak, a szabadban állították fel a színpadot,¹⁵³ leginkább a külvárosban lévő kertben.¹⁵⁴ A díszletek, öltözetek kiállítására nagy gondot fordítottak.¹⁵⁵ Egész tekintélyes összegeket költöttek a dekorációra: Székesfehérvárnak 200 forintot adott a provinciális, hogy év végén megfelelő módon legyen feldíszítve a színpad.¹⁵⁶ Még ma is meglepi az olvasót, ha ezeknek az előadásoknak a pompájáról olvas: teljes ragyogásban varázsolják elő a napfölkeltét, az utolsó ítéletet stb.¹⁵⁷

Joseph: Das Jesuitentheater zu Freiburg in der Schweiz. Freiburg in Breisgau, 1921. 34–46., 69. skv.

¹⁴⁵ Kitűnő példa erre: Paradyus Alaodini, Zágrábban előadott darab. Vrela i Prinosi. II. 46–49.

¹⁴⁶ Dispensamus in Persona muliebri in theatro. (Aquaviva, 1597.) Feminarum habitum in theatri aliquot Provinciis Transalpinis, dummodo id raro fiat et graves et serae Personae, quae introducuntur. (Aquaviva, 1601.) Compendium Responsorum Generalium.

¹⁴⁷ Naumann—Müller: i. m. 142.

¹⁴⁸ Hóman—Szekfü: i. m. IV. 384. — Schnürer: i. m. 309.

¹⁴⁹ Müller, Johannes: Das Jesuitendrama in den Ländern deutscher Zunge. Augsburg, 1930. I. 58.

¹⁵⁰ Naumann—Müller: i. m. 98.

¹⁵¹ Nagyváradi. A. L. 1746. 231.

¹⁵² Hóman—Szekfü: i. m. IV. 385. — Flemming: i. m. 7. — Schnürer: i. m. 308.

¹⁵³ Bayer József: i. m. I. 56. — Ehret: i. m. 34.

¹⁵⁴ Zágráb. A. L. 1744. 100.

¹⁵⁵ Nagy Sándor: Hazai tanodai drámák a Nemzeti Múzeum könyvtárában. Magyar Könyvszemle, 1883. 312.

¹⁵⁶ A. L. 1750. 80. Sopronban a megye ad erre a célra 300 forintot. Schwartz: i. m. 73.

¹⁵⁷ Alszegehy Zsolt: A magyar drámai emlékek a középkortól Bessenyeiig. Budapest, 1914. 22. — Cysarz: i. m. 225. — Flemming: i. m. 12.

Az előadások ideje nincs pontosan meghatározva, különösen azóta, mióta több darabot is adnak elő. Farsangkor komédiát szoktak előadni, év végén a legünnepélyesebb darabot, a többi valamilyen ünnepélyes alkalmakkor.¹⁵⁸

A darabokat a jezsuita tanárok írják vagy dolgozzák át.¹⁵⁹ Az irodalomtörténészeket régebben is, ma is foglalkoztatja a jezsuita iskoladrámák szerzőségének és forrásainak kérdése.¹⁶⁰

A drámai irodalom emlékeinek szorgalmas kutatói alapján,¹⁶¹ az egyes könyvtárakban fentmaradt programok és az évkönyvekben felsorolt címek alapján évről-évre meg lehet állapítani az előadásra került színdarabokat. A hazai jezsuita iskoladrámáról szóló teljes bibliográfia azonban tudomásunk szerint még mindig várat magára.¹⁶²

A címek áttekintése után azt látjuk, hogy a Bibliának, a Szentírásnak, keleti népek, a görögök, rómaiak történetének számos eseménye, szentek életéből vett jelenetek a leggyakoribb tárgyak.¹⁶³ De egyes szerzők szerint aránylag nagyon kevés a *magyar tárgyú darab* és ebből a megállapításból arra következtetnek, hogy a jezsuiták kulturális tevékenységéből hiányoznak a *magyar vonások*.¹⁶⁴

Abból, hogy az óriási tömeg jezsuita színjáték között magyar tárgyú meglehetősen kevés van, még nem lehet arra következtetni, hogy nemzetietlen szelleműek. Egész más korban élünk, és iskoláinkban ma sem mind magyar történelmi tárgyúak az előadásra kerülő darabok.

Egyébként elég sok a magyar darab, csak a kutatás eddig még nem igen derítette ki, mert épp azokat az iskolákat nem vizsgálta, amelyekben aránylag több a magyar tárgyú darab.¹⁶⁵

¹⁵⁸ A komédia és tragédia barokk-kori különbségére v. ö. Naumann—Müller: i. m. 81.

¹⁵⁹ Joel: i. m. I. 379.

¹⁶⁰ Újabban Zambra Alajos (Metastasio „Poeta Cesareo” és a magyarországi iskoladráma a XVIII. század második felében. EPhK. 1919. 1—74.) mutatott rá, hogy a magyarországi iskoladráma, de főleg a jezsuita iskoladráma fordulhatott teljes bizalommal a nagy rokokó mesterhez, Metastasiohoz pedagógiai tekintetben alkalmas anyagért. Drámáiban a közönségre tartalmukkal és formájukkal egyaránt ható műveket nyertek, melyeket bőségesen fordítottak, másoltak és szabadon használtak fel. I. h. 7.

¹⁶¹ Nagy Sándor: i. m., Fináczy Ernő: Adalékok a jezsuiták iskolai színjátékainak történetéhez. (EPhK. 1900. évf. 458—462., 816—819.; 1901. évf. 396—398. Jablonkay Gábor: Iskoladrámák a jezsuiták iskoláiban. (A kalocsai jezsuitársasági érseki gimnázium 1926—27. évi ért. 10—26.) Kalocsa, 1927. Juharos Ferenc: A magyarországi jezsuita iskoladrámák története. Szeged, 1933. 144. — Takács József: i. m.

¹⁶² V. ö. Magyar Könyvszemle. 1883. évf. 335. — Takács József: i. m. hátralevő kötetei lesznek hivatva ezt a hiányt pótolni.

¹⁶³ Müller: i. m. II. 91. skv.

¹⁶⁴ Mályusz Elemér: A jezsuiták a XVIII. század közepén. Prot. Szemle, 1936. 281—283.

¹⁶⁵ Nem igen szokták emlegetni, hogy a jezsuiták tevékenysége következtében külföldön is számos magyar tárgyú darabot adnak elő. V. ö. Lázár

Bizonyára a hallgatóság igényeire való tekintetből¹⁶⁶ lehet megmagyarázni, hogy például Váradon jóval több a magyar tárgyú darab, mint a nagyobb felvidéki gimnáziumokban.

Néhány évből vett darabot hozunk fel annak igazolására, hogy elég szép számmal találunk hazai történelemmel foglalkozó jezsuita drámát.¹⁶⁷

Székesfehérvárott a grammatikával kapcsolt szintaxis a városi annalesekből veszi az anyagot drámáihoz, amelynek tárgya Konrád megszabadulása bűneitől és bilincseitől Szent Imre székesfehérvári sírjánál.¹⁶⁸

1741-ben Trencsénben Holló Zsigmondot,¹⁶⁹ Varasdon Nádasdy Tamást és Dénest,¹⁷⁰ Lőcsén Bela Colomani Hungariae Regis nepos,¹⁷¹ Egerben Magyarországnak Isten és Kapisztrán Szent János segítségével való megszabadítását játsszák.¹⁷²

Külön érdemes megfigyelni a pozsonyi gimnázium 1741-es előadássorozatát; egészen a magyar tárgyú darabok uralkodnak.¹⁷³ Előadták először Szent Istvánt, mint a keresztény hit terjesztőjét,¹⁷⁴ később a rablók kezéből kiszabadult Hunyadi Jánost; Primiszláv cseh királyt. A poéták a börtönben lévő Zsigmond királyt, majd kiszabadulását. Előadták a főherceg (II. József) tanulását, amint a műzsákkal együtt végzi a feladatait. Adtak elő egy darabot, mely arról szól, hogy miképpen büntetett az őrangyal egy fiút, aki a hazugság kerülésére tett ígéretét megszegte. Ismételten magyar történelmi tárgyú darabot adnak elő a grammatikusok: Czillei Ulrik grófnak Hunyadi Lászlótól való megöletését; szüzességi fogadalmat tevő Szent Imrét. Az elementaristák egy trónjáról elűzött király történetén kívül eljátszották a Mars kardját elnyerő Attilát, ezt szintén bátran számíthatjuk az akkori szellemet ismerve nemzeti tárgyú darabnak.¹⁷⁵

Pozsonyban az előző évben is több magyar darabot találunk: András herceg nápolyi végzete és Lajos bosszuló hadjárata; Edwárd és Alfréd angol hercegek, Szent Imre barátai;

Béla: Tanulmányok a jezsuitadrámáról. Hazai tárgyú német jezsuitadrámák. EPhK. 1891. 731—736.

¹⁶⁶ Vrela i Prinosi. IV. 3.

¹⁶⁷ Jablonkay (i. h. 16.) ilyen irányú összeállítása nagyon hiányos.

¹⁶⁸ A. L. 1739. 129. Ez jó példa a magyar szentek kultuszára, az ilyen darabok könnyen elkerülik a figyelmet, ha csak a magában álló címet nézzük (pl. Conradus).

¹⁶⁹ A. L. 1741. 80. és Juharos: i. m. 25. Holló Zsigmond ungvári jezsuita diák volt († 1685), aki atyját katolikus hitre térítette. Takács: i. m. 164.

¹⁷⁰ A. L. 1741. 125.

¹⁷¹ U. o. 78.

¹⁷² U. o. 73.

¹⁷³ A pozsonyi előadásokról sem Fináczy adalékaiban (EPhK. 1900—1901.) sem Takács idézett, hiányos összeállításában nincs említés.

¹⁷⁴ V. ö. Csapodi Csaba: Kinek tartották Szent Istvánt a XVIII. században? Regnum. 1936. 348.

¹⁷⁵ A. L. 1741. 78—79.

Guth, akit Zsigmond király Országnak nevezett el.¹⁷⁶ Sokszor megnehezíti a darab tárgyának felismerését az allegorikus cím.¹⁷⁷ A nagyszombati feljegyzésben azt olvassuk, hogy előadták „e spinis rosam” és csak később tudjuk meg, hogy a tárgy Nagyszombatnak II. Bélától való alapítása.¹⁷⁸ 1743-ban Szent István kegyességét játsszák.¹⁷⁹

Az 1744-ből való darabok közt is számos magyar tárgyút találunk: Kolozsvárott a grammatika és szintaxis „Dácia nemesége előtt adja elő Mikes Mihály és János hazafiúi hűségét.”¹⁸⁰ Budán Gritti Lajos nádort.¹⁸¹ Nagyváradon: Szent Lászlót, a váradi püspökség alapítóját 1744.¹⁸² (Ugyanabban az évben magyar és latin nyelven megjelent nyomtatásban Kassán.)¹⁸³ Sopronban Ludovicus Esztorast.¹⁸⁴

1745-ben Nagyszombatban Álmos fiát, Bélát adják,¹⁸⁵ Győrött Szent Lászlót, a kereszteshadak megválasztott vezérét,¹⁸⁶ Váradon Gritti.¹⁸⁷

Az 1746-ból való magyar tárgyú darabok: Báthory István,¹⁸⁸ Nádasdy Tamás hűsége (Trencsén),¹⁸⁹ a remeteségbe vonuló Salamon, Magyarország királya; I. Lajos magyar király, ki Szűz Mária segítségével győzedelmeskedik a török felett (Győr).¹⁹⁰

A két utolsó évben Zsigmond királyon¹⁹¹ és II. Andráson¹⁹² kívül a Hunyadiak és Zrínyi többször is szerepelnek. Eperjesen, Trencsénben 1749-ben, Kassán 1750-ben játsszák Szigetvár hősie

¹⁷⁶ A. L. 1740. 91.

¹⁷⁷ Alszegehy: Magyar tárgyú latin jezsuitadramák. EPhK. 1911. 103., 107., 109. Az egyik cím így hangzik: Meditatio II. verae devotionis signa; a tárgy pedig: Hogyan lett Magyarország Mária országa. V. ö. Cochler: Szent István király a magyar irodalomban. Pécs, 1936. 26.

¹⁷⁸ A. L. 1741. 81. vagy Amor boni publici de difficultate temporis paeteriti gloriose triumphans. Előadták Egerben. Ebben a darabban a főpásztor-nak és helyettesének, Foglárnak, az akadémia alapítójának az egyházmegye és hazára vonatkozó érdemei voltak feltüntetve. Kassuba: i. m. 24.

¹⁷⁹ Csapodi Cs.: i. h. 348.

¹⁸⁰ A. L. 1744. 95.

¹⁸¹ A. L. 1744. 93. és Fináczy: EPhK. 1900. 459.

¹⁸² Náményi L.: A váradi színészet története. Nagyvárad, 1898. 4. és A. L. 1744. 101.

¹⁸³ Bunyitay—Málnási: i. m. 373. — Takács: i. m. 169.

¹⁸⁴ A. L. 1744. 98.

¹⁸⁵ A. L. 1745. 153.

¹⁸⁶ A. L. 1745. 149.

¹⁸⁷ Bunyitay—Málnási: i. m. 374. Náményi: i. m. 4.

¹⁸⁸ Juharos: i. m. 23. Az évkönyv szerint: Stephanum Bathorium cum centum tartarorum millibus et eorundem victorem in theatrum cum plausu intulit. A. L. 1746. 224.

¹⁸⁹ Vlahovics E.: i. m. 55. és A. L. 1746. 223. Fidelitas Thomae Nádasdi ad Budam sub Ferdinando Imperatore.

¹⁹⁰ A. L. 1746. 220.

¹⁹¹ Győr. A. L. 1749. 74.

¹⁹² Pécs. A. L. 1749. 75.

védelmét,¹⁹³ Nagyszombatban Hunyadi János meszesi győzelmét, Trencsénben¹⁹⁴ Hunyadi Mátyás II. Mohameddel szemben tanúsított vitézségét,¹⁹⁵ Pozsonyban pedig Hunyadi Lászlót.¹⁹⁶

Hogy mennyire tudnak alkalmazkodni a jezsuiták színdarabjaikkal az egyes vidékek igényeihez, mutathatja a zágrábi gimnázium története, ahol horvát tárgyú darabokkal érnek el sikereket: Regum foecunda Croatia és Elechus, Lechus et Mosculus Croatarum principes csak egy évnek a termelése.¹⁹⁷

A horvát történetírók felismerték, hogy a jezsuiták nem hanyagolták el a nemzeti eszmével való hatást.¹⁹⁸

Mi is rámutatunk, bár egy kissé hosszadalmas lesz, hogy az iskolával kapcsolatos kulturális tevékenységükben sok magyaros vonás található.

Ismeretes, hogy az ellatinosításról, a magyar nyelv elnyomásáról többször hallott felfogás, túlzás.¹⁹⁹ ~~Az iskola nyelve latin,~~ de ebben az időben minden iskolában az. De a hosszú, barokk mondatokkal és szóvirágokkal összeszerkesztett iskolai gyakorlatokban előtűnnek a magyar tárgyak. Ezeket a gyakorlatokat diákok írták. A retorika és poézis gyakorlatain alig találunk olyat, amely nem hazai tárgyú lenne. A kis Gyöngyösön éppúgy a magyar dicsőségről verselnek,²⁰⁰ mint ahogy külön kérdés van a történelmi tankönyvükben arról, hogy melyek Magyarországnak azon sajátosságai, amelyekben más országokat felülmúl.²⁰¹

Győrben a diákok a hazai föld egy részét: megyéjüket tanulmányozzák nagy szorgalommal és kedvvel.²⁰²

Magyar családok történetét és dicsőségét éneklik meg Lőcsén, Váradon, Pozsonyban.²⁰³ Eddig még nem fordítottak figyelmet a *retorika és poézis költői és szónoki gyakorlataira*, mert a források csak azt mondják meg, hogy hányszor szerepeltek nyilvánosan, de azt nem mindig említik, hogy mit adtak elő.

Az egyetemeken szereplő *vitatételek, problémák és kiosztott*

¹⁹³ Ugyanebben az évben a zágrábi rétorok is ezt éneklik meg. A. L. 1749. 78.

¹⁹⁴ Trencsénben 1749-ben három magyar drámát adnak elő. Vlahovics helyesen észre is vette, hogy feltűnő a sok hazai tárgyú a 17. századi bibliai tárgyúakkal szemben. I. m. 54.

¹⁹⁵ A darab előadásánál egy magántanuló is szerepel, gróf Illésházy József, aki magánúton tanulja „inter domesticis parietes” a suprema grammatikát és mégis kiállt szerepelni és igen ki is tűnt. Annuae Trench. 1750.

¹⁹⁶ A még számos, más időből való magyar tárgyú jezsuitadramákra vonatkozólag v. ö. Alszegehy: Magyar tárgyú jezsuitadramák 102—114. és Fináczy: i. m. 126—127.

¹⁹⁷ A. L. 1749. 78.

¹⁹⁸ Vanino, Miroslav: De scholasticis Croatiae candidatis Societatis Jesu 1728—1767. Vrela i Prinosi. IV. 65.

¹⁹⁹ Szekfű Gyula idézett előadása. — Turóczi—Trostler: i. m. 24.

²⁰⁰ Gloria gentis Hungariae annis proxime elapsis. A. L. 1746. 230.

²⁰¹ Fináczy: i. m. 109.

²⁰² A. L. 1739. 121.

²⁰³ A. L. 1744. 97.

könyvek egész sora magyar kérdésekkel foglalkozik. A kassai egyetem, összehasonlítva a nagyszombatival, sokkal magyarabb színezetű. A fizikusok baccalaureusi tétele: „Fragmenta Historiae ad annum 1605”, másik: „Bellum an pestis Hungarorum indoli magis adversetur?; földrajzi: Regnorum ad Sacram Hungariae Coronam spectantium potentia ex amplitudine, et situ terrarum et insignes comitatus arte geographica exhibitae.” A metafizikából: Fragmenta Historiae Hungaricae ad annum 1664. A doktórátusnál kiosztott könyv is magyar tárgyú: Palatium Regni Hungariae rebus pace, belloque gestis, palatinorum pro-palatinorum et locumtenetium sub Austricis Hungariae Regibus illustratum.²⁰⁴

A következő évben a doktoroknak a magyar történelemből kell 12 darab, öt-öt évet felölelő időközt feldolgozni. A retorika az új doktoroknak Magyarország várait tartalmazó könyvet ajánlja fel.

A teológusok és filozófusok közösen elevenítik fel a kassai vértanúk emlékét. Arról vitáznak, hogy háborúi vagy hite miatt dicsőségesebb-e Magyarország koronája, és a vendégeknek Magyarország kronológiáját és asztronómiáját tartalmazó könyvet adják ajándékba.²⁰⁵ A tézis-könyveket az esztergomi érseknek és váradi püspöknek ajánlják. Vitatételük: Utrum praestet in communi Ungariae consurrectione Nobiles in persona bellum contra hostes Reginae suae genere, an sui loco alios milites substituere.²⁰⁶ A dekretálisok 4. és 5. könyvéből levont konklúziókat egyeztetik össze a hazai joggal. Mátyás leveleit nyomatják ki és arról vitatkoznak, hogy hadvezéri dicsőségében, vagy irodalomszeretében volt-e nagyobb.²⁰⁷ Érdekli őket, hogy a magyar embernek a gyalogos, vagy a lovas katonaság felel-e meg jobban; hogyan lehet leírni Abauj vármegyét, melyben laknak, hegyeivel, folyóival és kozmográfikus köreivel. A szétosztott könyv ismét magyar tárgyú.²⁰⁸

Igy folytathatnánk végig a többi éveken keresztül problémáikat, hogy a magyar ifjúságnak a történelem, vagy a peripatetikus filozófia felel-e meg jobban és kiosztott könyveiket, melyek között Anonymus is szerepel, de ha öt év alatt egyfolytában ennyit fel tudunk sorolni, már ez is eléggé mutatja, hogy nem utolsó helyen áll a nemzeti szellem egyetemünkön.²⁰⁹ Ezt láttuk a poétikai és retorikai gyakorlatok vizsgálatánál, a drámai előadásoknál, de ugyanezt tapasztaljuk más téren is.

Az Institutio előírja, hogy hívják meg a szülőket is az aka-

²⁰⁴ A. L. 1739. 116—117. — Petrik: i. m. III. 20.

²⁰⁵ A. L. 1741. 73—74.

²⁰⁶ Annuae Cass. 1742.

²⁰⁷ U. o. 1743.

²⁰⁸ A. L. 1744. 93.

²⁰⁹ A nagyszombati egyetem magyar tárgyú problémáira néhány példa van Szentpétery: i. m. 57.

démiára, még ha illiteratusok is, mivel vagy hazai történelemről vagy honi szerzőről van szó.²¹⁰

A jezsuita nevelésben egyik segédeszköz a rendi szentek kultusza. Fényes ünnepeik látszólag elnyomják a magyar szentek tiszteletét: ebből is arra következtetnek, hogy nincs bennük magyar szellem. Pedig csak egy kicsit körül kell nézni. Azokon a színdarabokon kívül, amelyek a magyar szentek életével foglalkoznak,²¹¹ a poétikai gyakorlatokon is előkerül Szent Imre szüzsége, Szent István kegyessége. A kolozsvári konviktusban a jezsuita Szent Alajos mellett Szent Imrét igyekeznek követni, mert ők a ház védőszentjei.²¹² Sopronban Szent László a ház védőszentje; ünnepét nagy pompával ülik meg.²¹³ Váradon szintén Szent László a patrónus,²¹⁴ Kassán a Kisdianumban szintén.²¹⁵ Marosvásárhelyen Szent István,²¹⁶ Udvarhelyen Szent Imre.²¹⁷ Szent Imre ünnepe a kongregáció ünnepe.²¹⁸ Nagy fénnel ülik meg a magyar szentek ünnepét Pozsonyban.²¹⁹

A kongregációs imakönyvben, az Officium Rakoczianumban külön rész (proprium) van a magyar szentek tiszteletére.²²⁰

Abból a tényből, hogy Csehországban vagy Ausztriában talán nem propagálták úgy bármelyik királyunk kultuszát, mint nálunk Nepomuki Szent Jánosét, még nem lehet a jezsuiták magyar érzése ellen argumentumot levonni.

Kétségtelen, hogy a jezsuiták nagyhatású terjesztői Nepomuki Szent János tiszteletének, de ennek nincsenek nemzeti alapjai. Nepomuki Szent János a 18. században korszerű szent volt. Ismeretes, hogy a 14. század végén (1393 márc. 20.) halt meg, de csak 1719-ben nyitották fel sírját, és csak 1729-ben avatták hivatalosan szentté.²²¹ Hamarosan a század egyik legnépszerűbb szentje lett, szobrai egymásután állítják fel.²²² A valláslélektan törvényei teszik érthetővé, hogy tisztelet-hulláma abban az időben intenzívebb volt, mint esetleg magyar szentjeinké. Tiszteletét erősíthette az a körülmény, hogy a gyónási titok vértanúját tisztelték személyében; mikor sírját 1719-ben felnyitották, a holttestnek minden részét elporladtan találták, de nyelve épen meg-

²¹⁰ Institutio seu Typus 20.

²¹¹ Külföldön is gyakran találkozunk magyar szentek életéből vett jezsuita-dramákkal. V. ö. Müller: i. m. II. 93., 94., 106., 126., 128. Alszeghy: i. m. EPhK. 1911. XXXV. 100—101.

²¹² A. L. 1744. 101.

²¹³ Schwartz: i. m. 83.

²¹⁴ Bunyitay—Málnási: i. m. 116.

²¹⁵ A. L. 1746. 231.

²¹⁶ Karácson Márton: i. m. 16.

²¹⁷ A. L. 1745. 160., 1750. 84.

²¹⁸ Schwartz: i. m. 79.

²¹⁹ Schönwitzky: i. m. 91., 154.

²²⁰ Az 1726. nagyszombati kiadásban 263—269.

²²¹ Pastor: Geschichte der Päpste. Freiburg, 1930. 15. k. 509.

²²² U. o. 6. jegyzet. — Künstle, Karl: Ikonographie der Heiligen. Freiburg, 1926. 351.

maradt. Továbbá a barokk különösen tisztelte a vértanúkat.²²³ Tekintetbe kell vennünk azt is, hogy ebben a korban Róma nagyszabású búcsúkat engedélyezett a tiszteletére szentelt templomok és oltárok számára s ez a körülmény is oka volt tisztelete terjedésének, amint ez világosan kitűnik Vánossi Antalnak a székesfehérvári jezsuita templom építéskor Rómából küldött leveleiből.²²⁴ Előmozdította még tiszteletét az a különös szerep is, melyet élet-története a népi, iskolai, szerzetesi színdarabokban nyert.²²⁵

Még azt is hozzávehetjük, hogy a legújabb összeállításban is mindössze egy híressé vált darabbal szerepel Győrött 1749-ből.²²⁶

Végigkísérve a jezsuita könyvtárak évi beszerzését, többször nem találtunk mást, mint a magyar szentek életrajzának új, velencei kiadását. Néhány könyvtárkatalógust átnézve láttuk,²²⁷ hogy külön figyelmet fordítanak a magyar könyvekre,²²⁸ külön katalogizálják, vagy ha ezt nem is teszik, az egész jegyzéket átnézve láthatjuk, hogy szép számmal vannak magyar könyvek.²²⁹

A jezsuita könyvtárakat nem sokra becsülik a felvilágosodás korában azok, akiknek a feloszlítás után a kezükbe kerültek, nem találták meg bennük az új szellem termékeit, lebecsülték és nem foglalkoztak velük.²³⁰ Nem gondolták meg, hogy két évtizeddel előbb még olyan könyvek voltak bennük, amelyeket „az a kor szeretett”.²³¹

A jezsuiták könyvtárai is, kultúrájuk is, iskoláik is álltak olyan színvonalon a 18. század közepéig, mint a többi magyar kultúrintézmény.

Ezt ők is tudták s azért buzgón gyűjtögették és másoltatták azokat a dicséreteket, amelyeket a pápák, zsinatok, kardinálisok, főpásztorok, világi nagyságok, szerzetesek mondtak társaságukról. Ezek között öntudattal emlegetik, hogy náluk van „a tudomány forrása”.²³²

Ehhez a forráshoz járt a magyar ifjúság jórésze hosszú időn keresztül tudományért. Értették a jezsuiták a módját, hogyan lehet az ifjúság értelmét és képzeletét foglalkoztatni, kezdve az értelmes gondolkodás megindulásától az érett korig. Tudták e

²²³ A legmagyarabb jezsuitadráma is vértanúról szól: Szent Gellértről. V. ö. Alszegey: Magyar tárgyú latin jezsuitadramák i. m. 104.

²²⁴ Villányi A.: i. m. 128—133.

²²⁵ Schmidt, Leopold: Volksschauspiele vom h. Johann von Nepomuk. (Schreiber: Volk und Volkstum. II. 1937. 239—247.)

²²⁶ Takács: i. m. 91. — Magyar Könyvszemle, 1883. 318.; 1884. 39.

²²⁷ Pannonhalmi Főkönyvtár 119. A. 2/59.; 118. H. 1/14. kéziratai.

²²⁸ Schönwitzky: i. m. 100.

²²⁹ Catalogus librorum Collegii Soproniensis Societatis Jesu. Conscriptus anno 1727. Pannonhalmi Főkönyvtárban: 118. E. 9.

²³⁰ Merkur von Ungarn. 1786. 203.; 1787. 13.

²³¹ A. L. 1751. 100.

²³² Illustria Societatis nostrae Elogia collecta a R. P. Christophoro Gomez S. J. a summis pontificibus, a conciliis, a cardinalibus . . . De institutione iuventutis. Pannonhalmi Főkönyvtár: 119. C. 3/1—13.

munkájuk fontosságát. Téves az a felfogás, hogy működésük többi ága miatt a tanítást elhanyagolták. Hogy mekkora tekintély volt náluk a tudomány, ha más nem, mutatja az az intézkedés, hogy „akik tanítanak, vagy doktorok, a nyilvánosság előtt megelőzik a többieket s nem számít a fogadalom vagy a kor”. A disputációkon a rektor még a provinciálist is megelőzi.²⁸⁸

²⁸⁸ Jus universum S. J.

FORRÁSMUNKÁK.

1. Kiadatlan kútfők.

Annuae Collegii Cassoviensis Societatis Jesu (1735—1772). (Budapesti Egyetemi Könyvtárban. Jele: Ab. 89.)

Annuae Collegii et Domus probationis Trenchiniensis S. J. 1728—1772. (U. o.: Ab. 117.)

Annuae Collegii Tyrnaviensis 1711—1765. (U. o.: Ab. 123.)

Annuae Litterae Provinciae Austriacae. 1739—1741., 1744—1746., 1749—1751. (Pannonhalmi Főkönyvtárban: 118. E. 10—15., 15/a, 16., 17. Az idézésben rövidítve A. L.)

Borbély Imre Ignác O. S. B.: A jezsuiták karitatív tevékenysége és a vezetésük alatt lévő jámbor egyesületek a 18. század közepén. (Szakvizsgálati házi dolgozat. Pannonhalmi, 1935.)

Catalogus librorum Collegii Soproniensis Societatis Jesu Conscriptus anno 1727. (Pannonhalmi Főkönyvtárban: 118. E. 9.)

Catalogus librorum Paintnerian. (U. o.: 118. C. 1/11.)

Catalogus personarum et officiorum Collegii Jaurinensis 1700—1773. (Győri Czuczor Gergely gimnázium könyvtárában.)

Diarium Coll. Gen. Cler. Reg. Hungariae noviciatus continens. Eiusdem consvetudines, observationes, personas, historias Marianas circulatorum, et meditationes cum adnotationibus quibusdam pro exercitiis, pro Virginis Annuntiatae veneratione majori inceptum. Anno 1743. per certum Rndum Dnum Novicium C. Sz. procurum. Ebben megvan még a „*Catalogus alumnorum in vita novicali existentium Coll. G. C. R. Hung.* 1649—1776. (Budapesti Egyetemi Könyvtárban: Ab. 27.)

Diarium Congregationis B. M. V. Annuntiatae 1715—1773. (Győri Czuczor Gergely-gimnázium könyvtárában.)

Dramata Jesuitarum. (Tizenhárom kéziratos dráma, részben nyomtatott programmal. Pannonhalmi Főkönyvtárban: 118. H. 5/1—13.)

Elegans Historia per Alexandrum Horváth S. J. Discipulorum suorum informandorum causa in gymnasio Ginsiensi per decursum anni scholastici millesimi septingentesimi quadragessimi noni industrie composita. Quam sequuntur elegantia quaedam poetarum opera et descriptiones. (U. o.: 118. F. 31/4.)

Examina Candidatorum Scholasticorum ab anno 1699 usque 1725. (U. o.: 118. E. 3.)

Exercitationes poeticae repetentium Jaurinensium ab anno 1766. (U. o.: 120. b. A. 9.)

Exercitia nob. adolescentum in Academia Ther. Wien. (49 iskolai gyakorlat különböző diákoktól. U. o.: 118. H. 6/1—49.)

Exercitia poetica ac oratoria a repetentibus S. J. Leobien-sibus composita et dicta. (U. o.: 118. D. 8.)

Extractus summarius foundationum et erogationum Excellmi et Reverendissimi Dni Dni (Széchenyi) Archiepiscopi Strigoniensis. (U. o.: 118. H. 1/5.)

Fröhlich, Erasmus S. J.: Arbores, et arbusta horti Coll. Theresiani. (U. o.: 118. H. 1/13.)

Historia Collegii Budensis 1737—1771. (Budapesti Egyetemi Könyvtárban: Ab. 84.)

Illustria Societatis nostrae elogia collecta a Rev. P. Christo-phoro Gomez S. J. (Pannonhalmi Főkönyvtárban: 119. C. 3/1—13.)

Index librorum prohibitorum, qui habentur in bibliotheca S. J. Tyrnaviae. (U. o.: 118. H. 1/1—15.)

Institutio ad litteras humaniores, facili methodo ad usum communem discendi, docendique accommodata. — Dictata anno primo repetitionis in Hungaria Szakolcae inchoatae, nempe 1734. R. P. Antonio Hy professore latino. — Res Romanae. (Annotationes historicae.) — Vestitus personarum pro actionibus. Ex Iconologia Caesaris Ripae, Valent. Chartario, Mart. Schrott, Pierio, Alexandro ab Alex. etc. — Observanda pro poesi tractanda. Pro rhetorica. — Grammatici. — Series scriptorum latinorum. (Budapesti Egyetemi könyvtárban: F. 33.)

Jesuiticum echo. Epigrammata. Epitaphia et varii pasquilli. (Pannonhalmi Főkönyvtárban: 118. B. 8.)

Jus universum Societatis Jesu in epitomen XII. titulorum contractum olim a R. P. Valentino Mangionio eiusdem Societatis Jesu assistente Italiae nunc usui privato accommodatum cum reliqua appendice rerum agendarum observandarumque. Compendium eorum quae ex responsis generalium, tam congregationibus et superioribus localibus ad directionem sunt communicata. Neosolii 1717—67. (U. o.: 118. B. 6.)

Kerényi Lajos Oláf O. S. B.: Nagy János szanyi plébános élete és irodalmi munkássága. Pannonhalma, 1936. (Kiadásra készen.)

Libellus patrum graduatorum in Provincia Austr. Hung. ab. anno 1735—1773. (Pannonhalmi Főkönyvtárban: 118. J. 11.)

Liber adnotationum et subscriptionum alumnorum Seminarii Budensis Szécheniani super percepta 1712—1776. 1. Candidati Alumnatum ingressi, annotant manu propria nomina, vestes et reliquas reculas, quas secum adferunt. — 2. Forma iuramenti. — 3. Ordinationes. — 4. Annotantur classes et studia; quibus alumni operam navant. 5. Annontantur nomina eorum alumnorum qui ad proseguenda studia alio mittuntur. — 6. Annotantur nomina alumnorum ad curam animarum et parochias exmissorum. (Budapesti Egyetemi Könyvtár: Ab. 53.)

Liber scholasticorum gymnasii Societatis Jesu Jaurini 1743—1773. (Győri Czuczor Gergely-gimnázium könyvtárában.)

Manuscripta Jesuitica saeculi XVIII. (Pannonhalmi Főkönyvtárban: 119. B. 33.)

Manuscripta Jesuitica. (U. o.: 119. A. 2/1—64.) Orationes ab anno MDCCLXV. usque ad annum MDCCLXXIII. dictae a repentibus humaniorum in collegio S. J. Jaurini. (U. o.: 120. b. A. 2.)

Paintner Mihály: Bibliotheca scriptorum Societatis Jesu olim Provinciae Austriae. (U. o.: 118. C. 35.)

Paintner Mihály: Catalogus professorum et coadiutorum spiritualium S. J. (U. o.: 118. E. 35/2.)

Paintner Mihály: Catalogus Provinciae Austriae Societatis Jesu pro anno 1767. (U. o.: 118. A. 36.)

73 Rotulae de defunctis Societatis Jesu individuís. (Kézírtatos levelek a házak főnökeitől a bécsi professusok házának rektorához néhány nappal a halálozás után. (U. o.: 119. C. 2/1.)

Schretter, Carolus S. J.: Nomenclator Gymnasiographus sive liber historiarum gymnasii Societatis Jesu Tyrnaviae una et eiusdem studiosorum nomina complectens. Continuatus ab anno 1695—1772. (Budapesti Egyetemi Könyvtárban: Ab. 122.)

Villányi László Anaklét O. S. B.: Vánossi Antal S. J. 1688—1757.) (U. o., mint Borbély Ignác dolgozata.)

2. Felhasznált irodalom.

Acsay Ferenc—Kuczmann Fülöp—Németh Ambrus: A győri kat. főgimnázium története; I. rész, jezsuita korszak; Gimn. ért. 1895—96. Győr. 1896.

Alszeghy Zsolt: Magyar tárgyú latin jezsuitadramák. (EPHk. XXXV. 1911. 99—114.)

Alszeghy Zsolt: Magyar drámai emlékek a középkortól Bessenyeiig. (XVI—XVIII.) Budapest, 1914.

Alvarus: Institutionum Grammaticarum Liber III. de Syllabarum dimensione, cui adjunguntur Ars Metrica, candidatus Rhetoricae, aliaque, quae in humanitatis, seu poeseos schola fere praelegi solent. Tyrnaviae, 1746.

Alvarus: Liber II. de constitutione octo partium orationis, in usum mediae, et supremae grammatices classium. Tyrnaviae, 1738.

Alvarus: Novissimus Paedagogus Domesticus complectens exempla in omnes regulas. Ingolstadii, 1737.

Alvarus: Principia seu rudimenta grammatices. Libri I. pars prior. Pro Elementari, ac Infima Grammatices classibus in usum commodiorem. Studiosae Juventutis novis curis adornata. Tyrnaviae, 1765.

Alvarus: Syllabus Vocabulorum in Hungaricam et Germanicam Linguam conversorum. Tyrnaviae, 1731.

Alvarus: Syllabus Vocabulorum. Possonii, 1761.

Balassa Brunó: A latintanítás története. Budapest, 1930.

Balassa Brunó: A történettanítás multja hazánkban. Pécs, 1929.

Balogh, Aug. Florianus de Nemcsicz: Beatissima Virgo Maria Mater Dei, qua Regina et Patrona Hungariorum. Agriae, 1872.

Bayer József: A magyar drámairodalom története a legrégibb nyomokon 1867-ig. I—II. Budapest, 1897.

Bayer József: A nemzeti játékszín története. I. Budapest, 1887.

Blanár Ödön: Az ungvári kir. katolikus főgimnázium háromszázados története. (1613—1913.) (Ungvári kir. kat. főgimnázium 1912/13. évi ért.) Ungvár, 1913.

Bozsik Pál: Az egri papnevelés története a XVIII. században 1780-ig. Eger, 1910.

Bunyitay Vince—Málnási Ödön: A váradi püspökök a száműzetés és az újraalapítás korában. (1566—1780.) Debrecen, 1935.

Catalogi Personarum Officiorum Provinciae Austriae Societatis Jesu ab anno 1716—1773. (Hely és év nélkül. 2 kötet.)

Coster, Fr.: Libellus Sodalitatis, hoc est Christianarum Institutionum libri quinque. Ingolstadii, 1588.

Cséplő Péter: A nagyváradi r. kat. főgimnázium története. Második közlemény. (Nagyváradi főgimnázium 1894/95. évi ért.) Nagyvárad, 1895.

Csóka Lajos: Mária Terézia iskolareformja és Kollár Ádám. Pannonhalma, 1936.

Csóka Lajos: Sopron vármegye katolikus egyházi és tanügyi viszonyai III. Károly és Mária Terézia korában. Pannonhalma, 1929.

Cysarz, Herbert: Deutsche Barockdichtung. Renaissance—Barock—Rokoko. Leipzig, 1924.

Delattre, Pierre: La Compagnie en Hongrie. Jersey Maison Saint Louis. 1934.

Dombi Béla: A drámaírás kísérletei Magyarországon a XVI—XVII. században. Pécs, 1932.

Duhr, Bernhard: Geschichte der Jesuiten in den Ländern deutscher Zunge in 18. Jahrhundert. I. Band. II. B., 1. Teil. III., IV. 1—2. Freiburg—München—Regensburg, 1907—1928.

Duhr, Bernhard: Jesuiten-Fabeln. Freiburg in Breisgau, 1891.

Eckhart Ferenc: A jog- és államtudományi kar története. (A Kir. Magy. Pázmány Péter Tudományegyetem története. II. kötet.) Budapest, 1936.

Ehret, Joseph: Das Jesuitentheater zu Freiburg in der Schweiz. Freiburg in Breisgau, 1921.

Erdélyi László: Magyar történelem. (Művelődés és állam-történet.) II. k. Budapest, 1936.

Ermatinger, Emil: Deutsche Kultur im Zeitalter der Aufklärung. (Kindermann: Handbuch der Kulturgeschichte.) Potsdam, 1935.

Fabritius, K.: Namen und Verwendung der Jesuiten, welche

von 1730—1773 in den siebenbürgischen Ordenshäusern wirken. (Abdruck aus dem Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde, Band XI. der neuen Folge, Heft 2.)

Farkas Róbert: A kassai kath. főgimnázium története. (Gimn. ért. 1894/95.) Kassa, 1895.

Ferenczi Zoltán: A kolozsvári színészet és színház története. Kolozsvár, 1897.

Fináczy Ernő: Adalékok a jezsuiták iskolai színjátékainak történetéhez. (EPhK. 1900. 458—462., 816—819., 1901. 396—398.)

Fináczy Ernő: A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában. I. k. 1740—1773. Budapest, 1899.

Fináczy Ernő: Pedagógiai irodalmunk némely hiányairól. (Magyar Pedagógia. XII. 1903. 108—119.)

Flemming, Willi: Das Ordensdrama. (Deutsche Literatur. Reihe Barock: Barockdrama. Band 2.) Leipzig, 1930.

Forgács Ferenc: A gyöngyösi gimnázium története 1634—1930. (Gimn. ért. 1929/30.) Gyöngyös, 1930.

Fülöp—Miller, René: Macht und Geheimnis der Jesuiten. (Eine Kultur- und Geistesgeschichte.) Berlin, 1929.

Galla Ferenc: A Pázmáneum alapítása és a Szentszék. Vác. 1935.

Gálos Rezső: Amade László Grácban. (Pannonia. I. 1935. 376—390.)

Gyenis András: A Jezsuita Rend generálisai. Életrajzi és rendtörténeti vázlatok. Budapest, 1935.

Hankamer, Paul: Deutsches Gegenreformation und deutsche Barock. Die deutsche Literatur im Zeitraum des 17. Jahrhunderts. Stuttgart, 1935.

Hettinger, Franz: Die Idee der geistlichen Uebungen nach dem Plane des heiligen Ignatius von Loyola. Regensburg, 1853.

Hóman Bálint: A forráskutatás és forráskritika története. (Magyar történettudomány kézikönyve. I. 3/A.) Budapest, 1925.

Hóman Bálint: Kishevesi Hevenes Gábor. (Klebensberg-emlékkönyv. 453—462.) Budapest, 1935.

Hóman—Szekfű: Magyar történet. (Második kiadás.) III., IV. k. Budapest, 1935.

Horváth Kristóf: A Soproni Kath. Gimnázium Története. (Soproni Kath. Főgimnázium 1895/96. évi értesítője.) Sopron, 1896.

Horváth Zoltán: A nagyszombati kath. érseki főgimnázium története. (Gimn. ért. 1894/95.) Nagyszombat, 1895.

Hurter, H.: Nomenclator literarius theologiae catholicae III—IV. Oeniponte, 1910³.

Instructio Privata seu Typus cursus annui, pro sex humanioribus classibus in usum Magistrorum Societatis Jesu editus. Tyrnaviae, 1735.

Jablonkay Gábor: Az iskoladrámák a jezsuiták iskoláiban. (Kalocsai jézustársasági érseki gimnázium 1926—27. évi értesítője.)

Jánosi Gyula: Barokk hitélet Magyarországon a XVIII. század közepén a jezsuiták működése nyomán. Pannonhalma, 1935.

Joel, Karl: Wandlung der Weltanschauung, eine Philosophiegeschichte als Geschichtsphilosophie. I—II. Tübingen, 1928—34.

Juharos Ferenc: A magyarországi jezsuita iskoladrámák története. Szeged, 1933.

Jurkovich Emil: A besztercebányai kir. kath. főgymnasium története. (1894/95. gimn. ért.) Besztercebánya, 1895.

Karácson Márton: A marosvásárhelyi róm. kath. gymnasium és nevelőház története. (1894/95. évi gimn. ért.) Marosvásárhely, 1895.

Karácsonyi János: Magyarország egyháztörténete főbb vonásaiban 970-től 1900-ig. Veszprém, 1929³.

Kassuba Domokos: Az egri gymnasium. (Első közlemény.) Gimn. ért. 1894/95. Eger, 1895.

Kazy Ferenc: Historia universitatis Tyrnaviensis Societatis Jesu. Tyrnaviae, 1737.

Lányi Károly: Magyar catholicus clerus érdemeinek történet igazolta emléke. Pozsony, 1848.

Lázár Béla: Tanulmányok a jezsuitadrámák köréből. (EPhK. 1891. 731—736., 1034—1048. 1892. 481—493.)

Lukinich Imre: Adatok a magyar külföldi iskoláztatás történetéhez. (Károlyi Árpád emlékkönyv.) Budapest, 1933.

Mályusz Elemér: A jezsuiták a XVIII. század közepén. (Protestáns Szemle XLV. 275—83.)

Mályusz Elemér: Magyar renaissance, magyar barokk. (Budapesti Szemle, 1936. 158—179., 293—318.; 704. sz. 86—104., 154—174.) Szekfű Gyula válasza u. o. 371—84.

Meszlényi Antal: II. Rákóczi Ferenc felkelésének valláspolitikája és a jezsuiták. Regnum, 1936. 225—304.

Mészáros Ferenc: A magyarországi kath. gimnáziumok története. Buda, 1865.

Mihályfi Ákos: A papnevelés története és elmélete. Budapest, 1896.

Miller, J.: Die Marianischen Kongregationen im 16. und 17. Jahrhundert. (Zeitschrift für katholische Theologie, Bd. 58. 1934. 83—109.)

Miskolczy István: A piaristák 1753-i tanügyi reformtervezete. (Magyar Középiskola. 1910. 87—93.)

Misson, J.: Les idées pédagogiques de Saint Ignace de Loyola. (Les idées pédagogiques IX.) Párizs, 1932.

Mohl Adolf: Győregyházmegyei jeles papok. Győr, 1933.

Mohl Antal: A Mária-kongregációk története, különös tekintettel hazánkra. Győr, 1898.

Molnár Aladár: A közoktatás története Magyarországon a XVIII. században. I. Budapest, 1881.

Morvay Győző: A közepoktatás története Nagybányán. Nagybánya, 1896.

Müller, Johannes: Das Jesuitendrama in den Ländern deutscher Zunge vom Anfang bis zum Hochbarock. I—II. (Schriften zur deutschen Literatur.) Augsburg, 1930.

Nádasi, Johannes: Theophilus Marianus, sive artes ac exercitationes XXXI in mensem unum digestae ad amorem Deiparae amore Dei et ad amorem Dei amore Deiparae inflammandum. Viennae, 1744.

Nagy Sándor: Hazai tanodai drámák a Nemzeti Múzeum könyvtárában. (Magyar Könyvszemle, 1883. 309—335.)

Náményi Lajos: A nagyváradí jezsuitadrámák. (EPhK. XXI. 1897. 795—800.)

Naumann, H.—Müller, G.: Höfische Kultur. (Deutsche Vierteljahrsschrift für Literaturwiss. u. Geistesgesch. 17. B.) Halle, 1929.

Németh Ambrus: A győri tud. akadémia története keletkezésétől 1785-ig. I. (A győri főgimnázium 1896/97-i ért.) Győr, 1897.

Németh Vilmos: A komáromi kath. gymnasium története a Jézustársaság vezetése alatt. (Különlenyomat a komáromi kath. gimnázium 1893/94. évi értesítőjéből.) Komárom, 1894.

Officium Rakoczianum, sive varia pietatis exercitia cultui Divino, Magnae Matris Mariae Sanctorumque Patronorum honori debita. Tyrnaviae, 1726.

Pacher Donát: A kőszegi gimnázium története. 1667—1895. (Kőszegi gimnázium 1894/95. évi ért.) Kőszeg, 1895.

Pachtler, G.: Ratio Studiorum et Institutiones Scholasticae Societatis Jesu. (Monumenta Germaniae Paedagogica II. V. IX. XVI.) Berlin, 1887—94.

Pauer János: Az egyházi rend érdeme Magyarország történetében. Székesfehérvár, 1847.

Pauler Tivadar: A Budapesti Magyar Kir. Tudományegyetem története. I. Budapest, 1880.

Petrik Géza: Magyarország bibliographiája. 1712—1860. I—IV. Budapest, 1880—92.

Piszker Olivér: Barokk világ Győr-egyházmegyében Zichy Ferenc gróf püspöksége idején. (1743—83.) Pannonhalma, 1933.

Rudimenta Historica, sive brevis, facilisque methodus iuventutem orthodoxam notitia historica imbuendi. I. Historiae Biblicae, Tyrnaviae, 1767.

Schaller, Heinrich: Die Welt des Barock. München, 1936.

Schnürer, Gusztáv: Katholische Kirche und Kultur in der Barockzeit. Paderborn, 1937.

Schönvitzky Bertalan: A pozsonyi kir. kath. főgymnasium története. Pozsony, 1896.

Schwartz von Megyes, Róbert: Die Geschichte des Kollegs der Gesellschaft Jesu in der königlichen Freistadt Sopron (Ódenburg) 1636—1773. Veszprém, 1935.

Sommervogel: Bibliothèque de la Compagnie de Jésus. I—IX. Bruxelles—Paris, 1890—1900.

Steinhuber, Andreas: *Geschichte des Kollegium Germanicum Hungaricum in Rom. I—II.* Freiburg im Breisgau, 1895.

Stoeger, Nep. J.: *Scriptores provinciae Austriacae Societatis Jesu.* Viennae, 1856.

S. Szabó József: A református iskolák jelentősége a török uralom alatt és végén. (Protestáns Szemle, 1934. XLIII. 487—93.)

Szalay Gyula: A királyi egyetemi katolikus gimnázium története 1687—1937. Budapest, 1937.

Szentpétery Imre: A bölcsészettudományi kar története. 1635—1935. (A Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem története. IV.) Budapest, 1935.

Takács József: A jezsuita iskoladráma. (1581—1773.) II. Budapest, 1937.

Tóth Lőrinc: A rozsnyói kath. főgymnasium története. (1894—95. évi ért.) Rozsnyó, 1895.

Turóczi—Trostler József: Keresztény Seneca. Fejezetek a kései humanizmus európai és magyarországi történetéből. Budapest, 1937. (Különlenyomat az Archivum Philologicum 1937. évfolyamából.)

Vanyó A. Tihamér: Püspöki jelentések a Magyar Szent Korona Országainak egyházmegyéiről. 1600—1850. Pannónia, 1933.

Városy Gyula: A katolikus iskolaügy Magyarországon. (Weiser: *Litterae autenticae exhibentes origines scholarum Hungariae.*) I—III. Kalocsa, 1882—85.

Veit, Ludwig Andreas: *Die Kirche im Zeitalter des Individualismus 1648 bis zur Gegenwart.* (Kirsch: *Kirchengeschichte*, IV/1.) Freiburg im Breisgau, 1931.

Velics László: Vázlatok a magyar jezsuiták multjából. I—III. Budapest, 1912—14.

Vlahovics Emil: A trencsényi kir. kath. főgimnázium története 1649—1895. (1894/95. évi ért.) Trencsén, 1895.

Vojnits Döme: Az esztergomi káptalani iskola és gimnázium története. I. (1894/95. évi ért.) Esztergom, 1895.

Vrela i Prinosi: (*Fontes et Studia Historiae Societatis Jesu in finibus Croatorum.* I—V.) Sarajevo, 1932—35.

Weiser, Fr.: *Die Marianischen Congregationen in Ungarn und die Rettung Ungarns 1686—1699.* Regensburg, 1891.

Wotke, Karl: *Die Oesterreichische Gymnasium im Zeitalter Maria Theresias.* (Kehrbach: *Monumenta Germaniae Paedagogica.* XXX.) Berlin, 1905.

Zambra Alajos: Metastasio „Poeta Cesareo” és a magyarországi iskoladráma a XVIII. század második felében. (EPHK. 1919. 1—74.)

Zelliger Alajos: *Pantheon Tyrnaviense. Tyrnaviae*, 1931.

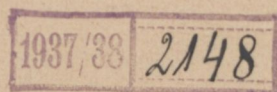
Zoványi Jenő: A főiskolai disputációk és szerzőik. (Protestáns Szemle. 1936. XLV. 12—16.)

ÉLETRAJZ.

1913 május 11-én születtem a sopronmegyei Dörött. Magyar anyanyelvű és római katolikus vallású vagyok. A középiskolai tanulmányaimat a pápai Szent Benedek-rendi kat. Szent Mór-reálgimnáziumban végeztem és itt is tettem érettségi vizsgálatot 1932 június hóban. Ugyanebben az évben a Szent Benedek-rendbe nyertem felvételt, és egy évi noviciátus elvégzése után teológiát és bölcsészeti (történelem, latin) előadásokat hallgattam a Pannonhalmi Főapátsági Szent Gellért Főiskola hittudományi és bölcsészeti karán. Bölcsészeti tanulmányaimat 1933—37. években végeztem. 1935-ben alapvizsgálatot, 1937-ben pedig szakvizsgálatot tettem a Budapesti Középiskolai Tanárvizsgáló Bizottság előtt.

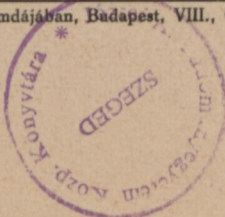
TARTALOMJEGYZÉK.

Bevezetés	5
I. Fejezet. A jezsuita gimnáziumok	9
II. Fejezet. Egyetemek és akadémiák	25
III. Fejezet. Szemináriumok és konviktusok	37
IV. Fejezet. A jezsuita tanítás módszere és eredményei	51
Forrásmunkák	83

Nihil obstat. In S. Monte Pannoniae, die 9. Februarii 1938. Dr. Ernestus Mihályi mp. censor dioec.
et Ord. — 215/1938. Imprimatur. In S. Monte Pannoniae, die 9. Februarii 1938. De mandato Ill. mi
D. Archiabbatis — Ordinarii: Dr. Paulus Sárközy. Prior Archicoenobii.

Nyomatott: Korda R. T. nyomdájában, Budapest, VIII., Csepreghy-utca 2.

XB 167782